

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.737>

<https://orcid.org/0000-0001-5449-3224>

VILNIAUS UNIVERSITETAS

LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

Skirmantas Knieža

Lotynų kalba ir lotyniškoji kultūra kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tapatumo veiksnys

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai

Filologija (H 004)

VILNIUS 2025

Disertacija rengta 2019–2024 metais Vilniaus universiteto Filologijos fakultete.

Mokslinis vadovas – doc. dr. Vytautas Ališauskas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004).

Gynimo taryba:

Pirmininkas – doc. dr. Mintautas Čiurinskas (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004).

Nariai:

prof. dr. Jolanta Gelumbeckaitė (Goethe's universitetas Frankfurte prie Maino, humanitariniai mokslai, filologija – H 004),

doc. dr. Liudas Jovaiša (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija H 005),

doc. dr. Nijolė Juchnevičienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004),

doc. dr. Sigitas Narbutas (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, humanitariniai mokslai, filologija – H 004)

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2025 m. balandžio mėn. 11 d. 11 val. Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto V. Krėvės (118) auditorijoje. Adresas: Universiteto g. 5, Vilnius, Lietuva, tel. +3702687207, el. paštas lit.stud@flf.vu.lt.

Disertaciją galima peržiūrėti Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bei Vilniaus universiteto bibliotekose ir VU interneto svetainėje adresu:

<https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.737>

<https://orcid.org/0000-0001-5449-3224>

VILNIUS UNIVERSITY

INSTITUTE OF LITHUANIAN LITERATURE AND FOLKLORE

Skirmantas Knieža

Latin Language and Latin Culture as a Factor in the Identity of the Grand Duchy of Lithuania

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,
Philology, (H 004)

VILNIUS 2025

The dissertation was prepared between 2019 and 2024 (Vilnius University, Faculty of Philology).

Academic supervisor – Assoc. Prof. Dr. Vytautas Ališauskas (Vilnius University, Humanities, Philology – H 004).

This doctoral dissertation will be defended in a public meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairman – Assoc. Prof. Dr. Mintautas Čiurinskas (Institute of Lithuanian Language and Folklore, Humanities, Philology – H 004).

Members:

Prof. Dr. Jolanta Gelumbeckaitė (Goethe-Universität, Frankfurt am Main, Humanities, Philology – H 004),

Assoc. Prof. Dr. Liudas Jovaiša (Vilnius University, Humanities, History and Archeology, H 005),

Assoc. Prof. Dr. Nijolė Juchnevičienė (Vilnius University, Humanities, Philology – H 004),

Assoc. Prof. Dr. Sigitas Narbutas (Vrublevskiai Library of Lithuanian Academy of Sciences, Humanities, Philology – H 004)

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 11 A.M. on 11th April, 2025 in V. Krėvė Room (118) of the Faculty of Philology, Vilnius University.

Address: Universiteto street 5, Vilnius, Lithuania

Tel. 3702687207 ; e-mail: lit.stud@flf.vu.lt.

The text of this dissertation can be accessed at the libraries of Institute of Lithuanian Language and Folklore and Vilnius University, as well as on the website of Vilnius University:

www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

TURINYS

TURINYS.....	5
ĮVADAS	6
1. <i>LATINITAS</i> IR KITAS: BARBARIŠKOJO PASAULIO PROFILIAI	24
2. ATMINTIES PARAMETRAI: <i>LATINITAS</i> ERDVĖLAIKIS.....	38
2.1. Erdvė	40
2.2. Laikas	52
3. <i>TRANSLATIONES</i> : SUVERENUMO KONSTRAVIMO PARADIGMOS.....	58
3.1. <i>Translatio imperii</i>	59
3.1.1. LDK imperinio paveldo dalybose: valdžių kilmė ir sąveika .	61
3.1.2. Herojai ir institucijos: politinės LDK sistemos poetizavimas	78
3.2. <i>Translatio studiorum</i>	87
3.2.1. <i>Latinitas</i> kaip kultūrinės tapatybės formavimosi terpė.....	90
3.2.2. <i>Arte et Marte</i> : kelios pastabos apie žinių ir kultūros naudą	100
3. 3. <i>Translatio iuris</i>	107
4. APIE SUTAUTINIMO GALIĄ: <i>LATINITAS</i> KAIP KILNUMO ŽYMĖ.....	117
IŠVADOS	130
ŠALTINIAI	135
LITERATŪRA	147
SUMMARY	165
CURRICULUM VITAE.....	177
PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS	178
PADĖKA	179

IVADAS

Darbo tema, objektas, problema. Šioje disertacijoje nagrinėjamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) lotyniškasis kultūros modelis ir jo įtaka Ankstyvųjų naujųjų laikų politijos kultūrinio ir politinio tapatumo formavimuisi. *Latinitas* šiame darbe suprantamas plačiau nei žodyno pateikiamas apibrėžimas – lotynų kalba ar romėnų teisės visuma. Nors šie aspektai taip pat itin svarbūs artikuliuojant kai kurias šiame darbe aptariamas problemas ar tapatumo aspektus, lotynų kalbą ir lotyniškąją kultūrą siekiame vertinti kaip tam tikrą kultūrinį kodą, universalią vakarietišką simbolių sistemą, įgalinančią atskirų tautų tapatumo artikuliavimą. Tapatumą taip pat suvokiame dvejopai; tai ir negatyvi galimybė apsibrėžti save kaip kokybiškai kitą nei svetimas, ir pozityvus politinio suverenumo, savo kultūrinio erdvėlaikio artikuliavimas lotynų kalbos ir kultūros suteikiamais įvaizdžiais. Pagrindinės kultūrinio tapatumo dedamosios – rašto kultūros recepcija, katalikiškas krikštas, intelektualinės tradicijos užuomazgos, konsolidacija ir puoselėjimas, politinio – suverenumo artikuliacija laikantis *translatio imperii* paradigmos, atminties vietų ir atminties kultūros raida, teisės šaltinių paieškos ir, žinoma, konstitucinė mitologija, vedanti valstybės savarankiškumą *ab illo tempore*. Šie veiksniai šiame darbe suvokiami ne kaip dominuojančio luomo interesų įtvirtinimas, bet kaip etnopolitinio mąstymo užuomazgos, jungiančios politiją ne tik socialiniais, bet ir simboliniais, kultūriniais saitais, kurių formulavimui ir raiškai pirmiausia pasirenkamas lotyniškosios kultūros branduolys.

Disertacijoje keliamas klausimas, kaip *Latinitas* formavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tapatumą? Joje mėginama suprasti *Latinitas* ir kaip universalią kultūrinę Vakarų Europos paradigmą, ir kaip galimybę artikuluoti protoetninį LDK tapatumo naratyvą, klausiant, kokie yra esminiai atramos taškai besisteigiančiai ankstyvajai nacionalinei LDK politinės tautos tapatybei.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Darbe siekiama atskleisti, kaip lotyniškasis kultūros modelis tampa politinės bendruomenės savarankiškumo legitimacijos ir konsolidacijos įrankiu, padeda kurti jos (proto)etninę tapatybę bei grindžia besiformuojantį etnijos, etninės bendrijos istorinį subjektiškumą, jos kultūrinį pranašumą. Tyrime ieškoma balanso tarp recepcijos (ar kultūrinio vertimo) aspekto ir savajai tapatybei svarbių atminties riboženklių artikuliacijos, taip pateikiant integralų kultūrinio proceso vaizdą. Bandoma parodyti, kaip šiame procese lotyniškas kultūrinis kodas internalizuojamas ir pasitelkiamas tapatybiniam pasakojimui kurti.

Šiam tikslui pasiekti keliama tokie uždaviniai: 1) analizuoti publikuotus LDK lotyniškuosius šaltinius, taip pat kontekstinę vienalaikę medžiagą senąja rusėnų ir lenkų kalbomis ar kitus pirminius šaltinius apie LDK; 2) suformuoti sistemišką ir integralų LDK kultūros modelio vaizdą ir atskleisti jo funkcionavimo aplinkybes; 3) parodyti šio modelio santykį su LDK politinės bendrijos tapatumo raida ir raiška; 4) atskleisti santykį tarp universalumo ir partikuliarumo dimensijų lotyniškajame modelyje – priklausymo Vakarų Europos šalių bendrijai ir besiformuojančio unikalaus nacionalumo.

Šiuo darbu nesiekama pasiūlyti lotynų kalbos „biografijos“, „Skaitymo“ ar „Knygos“ istorijos. Taip pat nesikoncentruojama į socialinę ir institucinę kultūros istorijos dimensiją, o daugiausia dėmesio skiriama būtent simboliniam tapatumo aiškinimui, bendrųjų LDK atminties vietų kūrimui, suverenumo artikuliacijai remiantis vakarietiškomis bendralaikiškais paradigmomis, funkcionuojantiems intelektualinės tradicijos įvaizdžiams. Dėl temos platumo ir kompleksiskumo šįsyk teko atsisakyti ambicijos aprašyti simbolinę tikėjimo (christianizacijos procesų, religinių praktikų, tokių kaip devocija ir meditatyvumas, mecenatystės reiškinių) dimensiją; nors pasirinktoje metodologinėje paradigmoje (žr. p. 17–19) religija yra svarbi dedamoji, šiame darbe labiau telkiamasi į politinio ir kultūrinio tapatumo sutapimus, jokių būdu neignoruoju krikščionybės įtakos kultūrinei dinamikai – jos vaidmens kaip rašto sklaidos katalizatorės, lotyniškosios kultūros simbolių perėmimo kanalo.

Darbe lotyniškasis kultūros modelis pristatomas sinchroniškai, siekiant pastebėti ir išgryninti kultūrinių procesų bendravardikius, užuot siekus mikroskopiškai identifikuoti chronologinį kismą. Disertacijos prieiga grynai kokybinė ir ja nesiekama redukuoti kultūrinės dinamikos į statistinius raštingumo, knyginės produkcijos, tautinės sudėties ir kt. parametrus. Darbu mėginama pateikti sintetinį epochos vaizdą, kuriuo apibendrinama *Latinitas* įtaka LDK kultūros raidai.

Darbo chronologija ir šaltiniai. Šio darbo chronologinės ribos apima „ilgąjį“ XVI a., istoriografijoje sutartinai vertinamą kaip didžiausios kultūrinės dinamikos, „didžiojo šuolio“ šimtmetį, žymėjusį kultūrinį Vėlyvųjų viduramžių politijos¹ virsmą Ankstyvųjų naujųjų laikų valstybe su kodifikuota

¹ Politija, atitinkanti angliškąjį „polity“ ar dar Aristotelio vartotą terminą „politēja“ – bendresnė valstybės termino versija, leidžianti, anot Algimanto Valantiejaus, „išvengti valstybės kilmės klausimo“, bet kartu nusakanti tam tikrą politiškai ir instituciškai organizuotą bendruomenę. Sąvokos talpumas leidžia išvengti diskusijos apie valstybės ir valstybingumo apibrėžimo klausimus Ankstyvaisiais naujaisiais laikais. Plačiau žr. Algimantas Valantiejus, „Lyginamoji istorinė Zenono

teise, „kanonizuota“ istorine savimone², humanistine kultūra, švietimo sistemos institucionalizacija ir kitais politinio bei kultūrinio savarankiškumo elementais. Sąlygine „apatine“ šios chronologijos riba galima laikyti XV a. pabaigą, kai, Lietuvos didžiuoju kunigaikščių tapus Aleksandriui Jogailaičiui, šalis įgijo naują impulsą – valdovo dvare veikė tokios asmenybės kaip Erazmas Ciolekas, imta plėsti lotyniškąją valdovo raštinę, kunigaikščio rezidavimas sostinėje sustiprino suverenumo pretenzijas³. „Viršutinį rėžį“ nubrėžti sudėtingiau, nes kultūrinė epocha tęsiasi iki maždaug XVII a. vidurio, kai Tvanas iškelia kokybiškai naujus iššūkius valstybingumui. Vis dėlto nuspręsta šiame darbe apsiriboti XVII a. ketvirtuoju dešimtmečiu, nebrėžiant griežtos ribos; taip išvengiama Prokrusto lovos kultūriniam *longue durée* procesams, kuriuos sunku suskliausti viena data. 1632 m. miršta Zigmantas Vaza, pirmasis dinastijos atstovas LDK ir Lenkijos soste, kurio ilgas valdymas konsolidavo kultūrinius LDK pasiekimus. Taip pat XVII a. trečiasis dešimtmetis žymi Motiejaus Kazimiero Sarbieviciaus kūrybinį zenitą, trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių sandūroje pasirodo Konstantino Sirvydo gramatika ir žodynas; politinėje srityje baigiasi Lenkijos–Lietuvos ir Švedijos karas (1600–1629). Darbo šaltiniai vienaip ar kitaip papuola į 1495–1640 m. tarpsnį, tačiau tyrimas koncentruojasi pirmiausia į kultūrinių procesų bendramatiškumą, todėl kontekstui pristatyti kartais pasitelkiama ir ankstesnius laikotarpius apimanti medžiaga.

Kadangi *Latinitas* vertiname plačiau ir laikome jį kultūriniu kodu ir tapatybės artikuliacijos branduoliu, lotynų kalba nėra pagrindinis šaltinių atrankos kriterijus. Vis dėlto darbo šaltinių pagrindą sudaro daugiausia lotyniška to meto proginė raštija (jėzuitų kolegijos ir akademijos kūriniai, dedikuoti Steponui Batorui, Zigmantui Vazai, Valerijonui Protasevičiui, pavienių asmenų, tokių kaip Mykolas Barkauskis, Anzelmas Bokcijus, Kristupas Mikolajevičius, darbai ir kt.), kurią žanriškai dar galima skirstyti į sveikinimus (*gratulationes*), laidotuvių poeziją (*epicedia, threni, threnodiae*), kalbas (*orationes*), epitalamijus, panegirikas ir kt. Paminėtinas herojinės ar epinės poezijos kompleksas – Jono Radvano, Jono Visliciečio, Mikalojaus

Norkaus sociologija: ankstyvosios Lietuvos imperijos neįgyvendintų galimybių analizė“ in: *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2(27), 2010, p. 207.

² Šiuo atveju omenyje turimi fundaciniai politijos mitai – kilmės iš romėnų teorija, Vilniaus įkūrimo legenda.

³ Plačiau apie Aleksandro valdymo laikotarpį žr. Krzysztof Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka: studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*, Poznań, 1995; Krzysztof Pietkiewicz, „Dwór litewski wielkiego księcia Aleksandra Jagiellończyka (1492–1506)“ in: Zigmantas Kiaupa (red.), *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997.

Husoviano, Pranciškaus Gradausko, Lauryno Bojerio, Saliamono Risinskio ir kitų autorių kūriniai. Proginė literatūra ir herojinė poezija šaltinių bazės pagrindu pasirinkta neatsitiktinai: joje *Latinitas* funkcionuoja kaip kultūrinis humanizmo kodas (antikiniai įvaizdžiai, poetikos reikalavimai, klasikinė lotynų kalba), bet kartu ja tiek artikuliuojamas herojinis garbės kodeksas, tiek apibūdinamos bendrosios LDK atminties vietos. Pasakojimas papildomas metraščių ir to meto istoriografijos (pirmiausia Strijkovskio ir Guagninio) medžiaga, papildomas dėmesys skiriamas literatūros kūrinių dedikacijoms ir pratarmėms, kuriose svarbiausios atminties vietos hiperbolizuojamos ar bent jau išgryninamos ir sustiprinamos dėl socialinės hierarchijos reikalavimų.

Darbe atliekama analizė papildoma vienalaike šaltinių medžiaga lenkų ir rusėnų kalbomis – tai neišvengiama įvertinant kalbų funkcionavimo LDK aplinkybes. Vis dėlto kiekvienas šaltinis vienaip ar kitaip iliustruoja būtent lotyniškojo kultūros modelio funkcionavimą – tiek per pozityvų, tiek per negatyvų santykį su juo. Paminėtini etnopolitinės bendruomenės tapatybės konstravimui svarbūs etnografiniai Mykolo Lietuvos ir protestanto Pauliaus Oderborno darbai, taip pat medžiaga, kuria fiksuojami senosios baltų religijos reliktai⁴. Konfliktinę (konfesinių įtampų) *Latinitas* dimensiją išreiškia tiek jau minėta jėzuitų literatūra, tiek protestantų autorių – pavyzdžiui, Mikalojaus Radvilos Juodojo, Andriaus Volano, Jono Lasickio – tekstai.

Tai tik keletas gausesnių tipologinių ir žanrinių šaltinių kategorijų, sudarančių analizės pamatą. Tyrime taip pat remiamės teisinės minties (Petro Roizijaus „Sprendimai“, Lietuvos Statutai) medžiaga, lyrinės poezijos (pirmiausia – Sarbievijaus) kūriniais ir kitais kultūriniais LDK XVI a. procesus iliustruojančiais, etnopolitinės tautos suverenumą bei tapatumą grindžiančiais šaltiniais. Tyrimo pagrindą sudarančių lotyniškų šaltinių atrankai naudotasi Daivos ir Sigito Narbutų lotyniškųjų knygų katalogais⁵. Dėl temos platumo ir pasirinktos prieigos nuspręsta apsiriboti publikuotais ir spausdintiniais šaltiniais, neįtraukiant tyrimo metu Vilniaus universiteto, Krokuvos Jogailaičių ir Krokuvos Čartoryskių bibliotekose autoriaus surinktos

⁴ Pirmiausia – Norberto Vėliaus *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, T. II: XVI amžius*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001; taip pat Vytauto Ališausko *Baltų religijos ir mitologijos reliktai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.): šaltinių rinkinys*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2016.

⁵ Daiva Narbutienė, Sigitas Narbutas, *XVII a. Lietuvos lotyniškųjų knygų sąrašas = Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi septimi decimi*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998; Daiva Narbutienė, Sigitas Narbutas, *XV–XVI a. Lietuvos lotyniškųjų knygų sąrašas = Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi quinti decimi et sexti decimi*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

rankraštinės medžiagos. Darbu nesiekama išsemti visų prieinamų šaltinių turinio, tiksliai perteikti chronologinę įvykių raidą, analizuoti medžiagą žanriniais, tipologiniais ar bibliografiniais kriterijais. Tyrimo šaltinių kompleksas iliustruoja tapatybei svarbių vaizdinių funkcionavimą, padeda konstruoti sintetinį XVI a. *Latinitas* vaizdą, kuriame lotyniškoji kultūra funkcionuoja kaip etnopolitinės tapatybės branduolys.

Čia norisi trumpai tarti keletą žodžių apie šaltinių autorių „tautinės priklausomybės“ problemą. Akivaizdu, kad nemažą dalį Ankstyvųjų naujųjų laikų LDK istorijai svarbių, net fundamentalių, šaltinių sukūrė svetimšaliai – pavyzdžiui, Motiejus Strijkovskis, Augustinas Rotundas, Petras Roizijus; Lietuva minima ir Alessandro Guagninio ar Antonio Possevino darbuose. Kita vertus, ypač jėzuitams įsteigus akademiją, vis daugiau medžiagos kuria LDK kilmės autoriai – kyla dilema, ar pirmųjų ir antrųjų darbai bendramačiai ir tarpusavyje palygintini? Šiame darbe pasirenkama juos metodologiškai traktuoti kaip tokius. Viena vertus, XVI–XVII a. „tautinė tapatybė“, kaip matysime iš vėlesnių skyrių ir teorinių apibrėžčių, gerokai „takesnė“ ir jos identitetas remiasi kitokiu tapatumo elementų spektru nei modernus nacionalistinis tapatumas. Antra, mus domina tai, kas bibliografų įvardijama „lituanikos“ terminu – už Lietuvos ribų ar ne lietuvių kalba išleisti leidiniai apie Lietuvą, sudarantys reikšmingą dalį šaltinių, reikalingų pažinti LDK tapatybinį autonaratyvą. Trečiasis argumentas susijęs su pačia darbo koncepcija ir tikslu pažinti simbolinę tapatybės apibrėžimo bei raiškos dimensiją: labai svarbu, kaip ją artikuliuoja patys LDK piliečiai, tokie kaip Mykolas Lietuvis ar jėzuitas studentas Rapolas Skorulskis. Bet užsieniečių, ypač tokių, kurie su LDK susiduria labai menkai, medžiaga dar iškalbingesnė, nes parodo, kokius terminus ir idėjas būtina perimti, norint „tinkamai“ kalbėti apie Lietuvą ir jos realijas. Kone iliustratyviausiu to pavyzdžiu galima laikyti popiežiaus legatą Zachariją Ferrerį. Nors jis LDK praleido nedaug laiko, jo „Šv. Kazimiero gyvenime“ matome ir kilmės iš romėnų teorijos atgarsius, ir dinastijos simbolinės svarbos artikuliaciją; tai, kaip LDK tapatumą suvokia ir apibendrina užsieniečiai, kartais pasako apie lotyniškojo kultūros modelio funkcionavimą daugiau, nei vietinių autorių medžiaga. Tad skaitytojui šios pastabos tepadeda perskaityti kai kuriuos darbo argumentus kitu požiūriu.

Vertinant darbo medžiagos prieinamumą, nevalia nepastebėti didelio LDK literatūros tyrėjų indėlio per pastaruosius tris dešimtmečius rengiant senosios literatūros vertimus lietuvių kalba. Tai, viena vertus, suteikia LDK literatūros tyrėjams galimybę remtis kritinėmis, kanoninėmis publikacijomis, bet kartu atveria platesnį tarpdisciplininių tyrimų potencialą, nes šaltiniais gali naudotis idėjų istorijos, politinės minties istorijos, filosofijos ir kitų šakų mokslininkai. Kartu tai prisideda prie senosios literatūros populiarinimo,

didina jos prieinamumą visuomenėje. Tarp svarbiausių vertėjų, kurių darbo rezultatais pasinaudoja ir šios disertacijos autorius, įvardytini Benediktas Kazlauskas, Eugenija Ulčinė, Dalia Dilytė-Staškevičienė, Sigitas Narbutas, Rita Katinaitė, Ona Daukšienė, Eglė Patiejūnienė, Skirmantė Šarkauskienė, Mintautas Čiurinskas ir kt. – šis sąrašas tikrai nėra baigtinis. Keletas pastabų dėl vertimų ir vertimų atribucijos:

1. Jei cituojama lietuviška publikacija, vertėjas nurodomas išnašoje cituojant šaltinį pirmą kartą; kitus kartus nurodomas sutrumpintas kūrinio pavadinimas ir vertėjas nebenurodomas, išskyrus atvejus, kai leidinyje spausdinami kelių vertėjų vertimai.
2. Publikacijos vertėjas (-ai) nurodomi literatūros ir šaltinių sąrašė.
3. Lietuviškų publikacijų vertimai laikomi kanoniniais ir lotyniškos citatos nepateikiamos, nebent išskirtiniais atvejais, kai tai būtina paaiškinti terminų vartoseną, žodžių žaismą ar kt. svarbius interpretacijai aspektus.
4. Jei cituojamas lotyniškas šaltinis ir nenurodyta kitaip, citatų vertimai atlikti disertanto ir tai papildomai nenurodoma. Už citavimo netikslumus visa atsakomybė tenka tik darbo autoriui.

Tyrimų ir literatūros apžvalga. Per pastaruosius du dešimtmečius *Latinitas* vis dažniau patenka į literatūros tyrėjų ir kultūros istorikų akiratį kaip vienas iš svarbių vakarietiškos kultūrinės tapatybės elementų. Tai susiję su naujosios kultūros istorijos paradigma, pakeitusia socialinę prieigą ir daugiau dėmesio skiriančia tarpdisciplininiais tyrimams, diskursyvumui, simbolinei ir naratyvinei šaltinių dimensijai⁶. Jai priskirtini ir kertiniai nagrinėjami temai užsienio istoriografijos leidiniai. Prancūzų istorikė Françoise Waquet savo knygoje „Lotynų kalba arba Ženklo Imperija“ kelia klausimą, ar iš tiesų lotynų kalbos klausimas Ankstyvųjų naujųjų laikų Europoje tėra grynai kalbinis, paremtas kompetencijų ir gebėjimų analize, – ar nėra taip, kad kalbėdami apie lotynų kalbą iš tiesų galvoje turime „kompleksišką dalykų tvarką, išsikristalizuojančią aplink amžininkų šiai kalbai suteiktą statusą“⁷? Skirtingai nei Waquet, kuri nagrinėjo tik modernų lotynų kalbos funkcionavimo laikotarpį (tarp XVI a. ir XXI a.), Jürgenas Leonhardtas savo lotynų kalbos biografijoje mato visą „pasaulinės kalbos“ gyvenimą nuo

⁶ Plačiau žr. Zenonas Norkus, „Senoji kultūros istorija ir naujoji kultūrinė istorija“ in: *Lietuvos istorijos studijos*, t. 15, 2005.

⁷ Françoise Waquet, *Latin or the Empire of the Sign*, London, New York: Verso, 2001, p. 2.

Romos laikų ir laiko lotynų kalbą modeliu šnekamųjų kalbų ir nacionalumų formavimuisi⁸. Galiausiai, Josephas Farrellas susieja lotynų kalbos ekspansyvumą su universalistine ambicija turinčiomis institucijomis – Romos imperija ir Katalikų bažnyčia, laikydamas jas kanalu, leidusiu lotynų kalbai įtvirtinti savo išskirtinį statusą Europos žemyne⁹.

LDK ir Lenkijos kontekste vienas pirmųjų lotynų kalbos kaip elito kalbos ir savito kultūrinio kodo statusą analizavo lenkų istorikas Jerzy Axeris, kurio sudarytoje straipsnių rinktinėje skiriama dėmesio ir LDK problematikai, tačiau ją pristatant kaip slaviškojo pasaulio (*Slavia orthodoxa*) dalį¹⁰. Šiame darbe publikuotame Jūratės Kiaupienės tekste nagrinėjama „politinės tautos“ koncepcijos problematika, tačiau jos ryšys su *Latinitas* silpnas ir lieka neišplėtotas¹¹. Panašiu metu Sigitas Narbutas į platesnę apyvertą įveda *Latinitas* terminą, apžvelgdamas kintantį jos statusą LDK raštijos raidoje¹² ir terminą vartodamas platesne, lingvistinius parametrus peržengiančia samprata¹³. Paminėtinas Florencijos universiteto tyrėjos Giovannos Siedinos indėlis į rytinės *Latinitas* periferijos tyrimus, kuriuose pasitelkiamos kultūros istorijos ir idėjų istorijos metodologijos, o išeities tašku dažnai laikoma

⁸ Jürgen Leonhardt, *Latin: Story of a World Language*, Harvard University Press, 2013, p. 143.

⁹ Joseph Farrell, *Latin Language and Latin Culture: From Ancient to Modern Times*, Cambridge, England: Cambridge University Press, 2001.

¹⁰ *Łacina jako język elit*. Jerzy Axer, ed. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004. Recenzuodama šį leidinį, Eugenija Ulčinaite kėlė klausimą, ar jo kontekste nereikėtų persvarstyti lotynų kalbos kaip LDK kultūros reiškinių: Eugenija Ulčinaite, „Łacina jako język elit, koncepcja i redakcja naukowa Jerzy Axer, Warszawa: Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną w Polsce i w Europie Środkowowschodniej, Uniwersytet Warszawski, Wydawnictwo DiG, 2004, 516 p., 800 egz.“, [Recenzija] in: *Knygų aidai*, Nr. 5, p. 36.

¹¹ Jūratė Kiaupienė, „Naród polityczny Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI wieku: pojęcie ojczyzny“ in: *Łacina jako język elit...*

¹² Sigitas Narbutas, „Latinitas LDK raštijos raidoje“, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 21, 2006, p. 137–160.

¹³ Sigitas Narbutas, „Latinitas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: chronologija, ypatybės ir recepcijos pavidalai“ in: *Zigmantas Kiaupa, Jolita Sarcevičienė (sud.), Magistri Historiae. Pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas dr. Edmundo Antano Rimšos 65-mečio sukakčiai*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013, p. 153–171; taip pat žr. Sigitas Narbutas, „Valdovė ir jos tarnaitės: Lietuvos lotyniškoji raštija dominavimo laikotarpiu“ in: *Senoji Lietuvos literatūra* 26, 2008; Sigitas Narbutas, „JHS: Vilniaus jėzuitų akademija ir Lietuvos Latinitas“ in: *Senoji Lietuvos literatūra* 29, 2010.

tapatybės kūrimo tema¹⁴. Jos sudarytuose straipsnių rinkiniuose į poliologą apie *Latinitas* Vidurio ir Rytų Europoje įtraukiami ir Baltarusijos bei Ukrainos tyrėjai, o per literatūros prizmę imamasi iš naujo rekonstruoti tam tikras istoriosofines koncepcijas, įvertinti *Latinitas* įtaką kultūros raidai rytų slavų žemėse¹⁵. Šiuose tekstuose Jakubas Niedźwiedźius ir Žanna Nekrašėvič-Karotkaja atveria naują literatūros tyrimų dimensiją, herojinę poeziją perskaito kaip tapatybės konstravimo mechanizmą¹⁶.

Lotynų kalbos ir kultūros klausimas nagrinėjamas ir kultūros bei literatūros istorijos darbuose. Lotyniškąją kultūrą kaip atskirą LDK politinės klasės tapatumo modelį pirmasis aprašė Darius Kuolys – gretino jį su lietuviškuoju, lenkiškuoju (sarmatiškuoju) bei rusėniškuoju modeliais. Visgi Kuolio koncepcijoje keturi tapatumo modeliai tarsi griežtai atribojami vienas nuo kito, riboženkliais pasirenkant literatūros kūrinius ar tekstus – Husoviano poemą, Rotundo laiškus ar Strijkovskio istoriją¹⁷. Vėlesni mokslininko tyrimai telkiasi į atskirą LDK autorių analizę¹⁸, politinio žodyno klausimus¹⁹

¹⁴ Giovanna Siedina (ed.), *Latinitas in the Polish Crown and the Grand Duchy of Lithuania. Its Impact on the Development of Identities*, Firenze: Firenze University Press, 2014, p. 12.

¹⁵ Giovanna Siedina (ed.), *Essays on the spread of humanistic and Renaissance literary civilization in the Slavic World*, Firenze: Firenze University Press, 2020, p. 7–15.

¹⁶ Jakub Niedźwiedź, „How did Virgil Help Forge Lithuanian Identity in the Sixteenth Century“ in: Giovanna Siedina (ed.), *Latinitas in the Polish Crown and the Grand Duchy of Lithuania. Its Impact on the Development of Identities*, Firenze: Firenze University Press, 2014, p. 35–44; Žanna Nekrašėvič-Karotkaja, „Artistic Expression of the Translatio Imperii Concept in the Latin Epic Poetry of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 16th Century and the European Literary Context“ in: Giovanna Siedina (ed.), *Essays on the spread of humanistic and Renaissance literary civilization in the Slavic World*, Firenze: Firenze University Press, 2020, p. 75–96.

¹⁷ Darius Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 1992, p. 1–39. Tiesa, vėliau Kuolys pažymi, kad integracine skirtingų kultūros modelių šerdimi laiko „istorinę mitologiją“, taip tarsi rasdamas bendrus sąlyčio taškus, žr. Darius Kuolys, „Visuomenės raidos projekcijos XVI amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštijoje“ in: Algis Samulionis, Rasa Jurgelėnaitė, Darius Kuolys (sud.), *Šešioliktojo amžiaus raštija*, Vilnius: Pradai, 2001, p. 12–15.

¹⁸ Plg. Darius Kuolys, „Alberto Vījūko-Kojalavičiaus istorinis pasakojimas: Respublikos kūrimas“ in: *Lietuvos istorijos įvairenybės*, nr. 2, 2004, p. 368–410; Darius Kuolys, „Simono Daukanto pasakojimas – „pamatai dėl lietuvių tautos“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 48, 2019, p. 149–191.

¹⁹ Plg. Darius Kuolys, „Kovos dėl respublikos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės saulėlydžio patirtis“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 24, 2007, p. 163–260; Darius Kuolys, *Res Lituana. Kunigaikštystės bendrija, 1-oji knyga. Respublikos steigimas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

ar metaistorinių koncepcijų, tokių kaip *translatio imperii*, aptarimą²⁰. LDK kultūros istorijos sintezėje pažymima, kad Kunigaikštystės kultūroje galima rasti „praktiškai visą Europos kultūros paradigmą“, o pats kultūrinis laukas nepasiduoda skaidymui tautiniais, kalbiniais ar kitais kriterijais – jis turi būti suvokiamas kaip vientisas darinys, liudijantis lotyniškosios ir bizantiškosios kultūrų sintezę, bet vis dėlto pirmosios naudai²¹. Lotyniškosios kultūros svarbą formuojantis Europos nacionalumams yra pabrėžęs Edvardas Gudavičius²², o Rimvydas Petrauskas ją laiko „kultūrinių orientacijų diapazonu“ – viena daugiapole kultūriniu-ideologine erdve, kurioje vyksta simbolinė konkurencija²³.

Atskirą istoriografijos grupę sudaro lietuvių kilmės iš romėnų legendos tyrimai, kurių išsami istoriografija aptariama Jano Jurkiewicziaus²⁴ ir Joannos Orzel²⁵ darbuose, todėl čia užsiminsime tik apie kelias svarbesnes pozicijas. Vienas pirmųjų šią koncepciją analizavęs Alexandras Brückneris ją pačią vertino skeptiškai, laikydamas ją „pasaka“, atsiradusia nekritiškai maišant lietuvių ir italų mitologijas bei lotynų ir lietuvių kalbas²⁶. Janui Jakubowskiui tai – lietuvių istorinio subjektiškumo ir savarankiškumo paieška²⁷. Legendos tyrimų raidai svarbūs tarpukario istorikų darbai²⁸, o pokariu susiformavo

²⁰ Darius Kuolys, „Маскба і Літба: translatio imperii, translatio rei publicae“ in: *Belarusian Historical Review*, nr. 14, 2007.

²¹ Vytautas Ališauskas et al. (eds.), *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 7–11. Mūsų temai pirmiausia aktualūs tekstai, nagrinėjantys ideologiją, tapatybes ir raštiją (e. g., Artūras Vasiliauskas, „Antika ir sarmatizmas“, Eligijus Raila, „Barokas“, Liudas Jovaiša, „Brolijos“, Rimvydas Petrauskas, „Istoriškumas“, Eugenija Ulčinaitytė, „Lotyniškoji literatūra“, Vytautas Ališauskas, „Sakymas ir rašymas“ ir kt.).

²² Edvardas Gudavičius, „Kas sava ir kas skolinta mūsų kultūroje“ in: Aurimas Švedas (sud.), *Istorijos inžinierius. Edvardo Gudavičiaus tekstai apie Lietuvą, Europą ir pasaulį*, Vilnius: Aukso žuvis, 2019.

²³ Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*, p. 38–39.

²⁴ Jan Jurkiewicz, *Od Palemona do Giedymina. Wczesnowożytne wyobrażenia o początkach Litwy*, cz. 1: *W kręgu latopisów litewskich*, Poznań: Wydawnictwo naukowe UAM, 2013, p. 9–26.

²⁵ Joanna Orzel, *Historia – Tradycja – Mit. W pamięci kulturowej szlachty Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2016.

²⁶ Alexander Brückner, *Starożytna Litwa: ludy i bogi. Skicze historyczne i mitologiczne*, Warszawa: Księgarnia Naukowa, 1904.

²⁷ Jan Jakubowski, *Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską*, Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1912.

²⁸ Ignas Jonynas „Vytauto ženklas“ in: *Vairas*, nr. 3, 1930; Konstantinas Avižonis. „Lietuvių kilimo iš romėnų teorija XV ir XVI a.“ in: Angelė Avižonienė (sud.), *Konstantinas Avižonis. Rinktiniai raštai*, T. III. Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, 1982.

alternatyvūs legendos motyvacijos aiškinimai. Maria Zachara-Wawrzyńczyk manė, kad mitas galėjo būti sukurtas XIV a. pradžioje Vokiečių ordino aplinkoje – šitaip, anot istorikės, bandyta pareikšti „imperines“ pretenzijas į LDK žemes²⁹, ją paneigusi Elżbieta Kulicka pabrėžė „antilenkiškas“ legendos tendencijas³⁰, o Jerzy Suchockis atskyrė LDK politinę ir etninę valstybės centralizacijos ir integracijos programas, pabrėždamas legendos „antirusiškumą“³¹. Stephenui C. Rowellui legenda – tai magnatiškasis politinio savarankiškumo ir lygybės monarchui manifestas³², Eligijui Railai – simbolinio Viduramžių mąstymo pastanga³³, Beresnevičiui – mitologinės lietuvių sąmonės relikvas³⁴. Pastaruoju metu skirtingais teminiais pjūviais, pateikdamas vertingų tekstologinių įžvalgų, legendą nagrinėja Kęstutis Gudmantas³⁵, apžvelgiantis tiek skirtinguose šaltiniuose atsirandančias Lietuvos vardo etimologijas³⁶, tiek lietuvių protėvių „giminystę“ su Ankstyvųjų naujųjų laikų italų didikais³⁷. Paminėtini ir Mečislovo Jučo darbai, skirti Lietuvos metraščių ir kronikų tradicijos tyrimams³⁸. Genealoginės savimonės atspindžius heraldikoje tyrinėjo Agnė Railaitė-Bardė³⁹.

Atskirą literatūros grupę sudaro literatūros istorijos darbai, skirti XVI–XVII a. LDK raštijai. Čia neabejotinai minėtinas Lietuvių literatūros ir

²⁹ Maria Zachara-Wawrzyńczyk, „Geneza legendy o rzymskim pochodzeniu Litwinów“ in: *Zeszyty Historyczne Uniwersytetu Warszawskiego*, t. III, 1963, p. 5–35.

³⁰ Elżbieta Kulicka, „Legenda o rzymskim pochodzeniu Litwinów i jej stosunek do mitu sarmackiego“ in: *Przegląd Historyczny*, 71(1), 1980, p. 7–10.

³¹ Jerzy Suchocki, „Geneza litewskiej legendy etnogenetycznej. Aspekty polityczne i narodowe“ in: *Zapiski historyczne*, t. LII, z. 1, 1987, p. 43–48.

³² Stephen C. Rowell, „Amžinos pretenzijos arba kaip skaityti elitinę literatūrą“ in: Alvydas Jokubaitis, Antanas Kulakauskas (red.), *Seminarai*, Vilnius: Atviros Lietuvos kolegija, Vyturys, 1998, p. 7–27.

³³ Eligijus Raila, „Lietuvos atradimas, arba Palemono prolegomenai“ in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 4, 1995.

³⁴ Gintaras Beresnevičius, *Palemono mazgas. Palemono legendos periferinis turinys*, Vilnius, 2003.

³⁵ Kęstutis Gudmantas, „Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai“ in: *Knygotyra*, nr. 41, 2003, p. 9–24; Kęstutis Gudmantas, „Vėlyvųjų Lietuvos metraščių erdvė“ in: *Darbai ir dienos*, nr. 44, 2005, p. 105–124; Kęstutis Gudmantas, „Apie kai kurias 1510 metų Aleksandrijos ir legendinės Lietuvos metraščių dalies sąsajas“ in: *Archivum Lithuanicum*, nr. 5, 2003, p. 207–226 ir kt.

³⁶ Kęstutis Gudmantas, „Lietuvių kilmės iš romėnų teorijos genezė ir ankstyvosios Lietuvos vardo etimologijos“, p. 245–269.

³⁷ Kęstutis Gudmantas, „Vėlyvųjų Lietuvos metraščių veikėjai ir jų prototipai: „romėnai“ in: *Senoji Lietuvos literatūra kn. 18*, 2004 p. 113–139.

³⁸ Mečislovas Jučas, *Lietuvos metraščiai ir kronikos*, Vilnius: Aidai, 2002.

³⁹ Agnė Railaitė-Bardė, *Origo et arma. Kilmė ir herbas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII amžiuje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020.

tautosakos instituto leidžiamas „Senosios Lietuvos literatūros“⁴⁰ periodinis leidinys, kuriame skelbti straipsniai, apžvalgos ir publikacijos atvėrė prieigą prie LDK raštijos paminklų, o kartu padėjo LDK raštijos tyrimams suteikti literatūrologinę ir filologinę optiką. Daugelis šio tipo tyrimų labiau praverčia suteikdami faktinių duomenų ar įžvalgų nagrinėjant konkrečias temas, todėl čia apsiribosime pristatydami dalį svarbiausių senosios LDK raštijos srityje besidarbuojančių autorių – tai Žanna Nekraševič-Korotkaja⁴¹, Darius Antanavičius⁴², Živilė Nedzinskaitė⁴³, Mintautas Čiurinskas⁴⁴, Eugenija

⁴⁰ *Senoji Lietuvos literatūra*, ISSN 1822-3656, red. Mintautas Čiurinskas, leid. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Tekstologiniams ir archeografiniams raštijos aspektams skirtas Lietuvos istorijos instituto leidžiamas žurnalas *Archivum Lithuanicum* (ISSN 1392-737X, red. Giedrius Subačius).

⁴¹ Žanna Nekraševič-Korotkaja, „Latin epic poetry and its evolution as a factor of cultural identity in Central and Eastern Europe in the sixteenth and seventeenth centuries“ in: Giovanna Siedina (ed.), *Latinitas in the Polish Crown and the Grand Duchy of Lithuania. Its Impact on the Development of Identities*, Firenze: Firenze University Press, 2014, p. 21–33; Žanna Nekrashevich-Korotkaja, „Artistic Expression of the Translatio imperii Concept in the Latin Epic Poetry of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 16th Century and the European Literary Context“.

⁴² Darius Antanavičius, „Kada iš tikrųjų mirė Mikalojus Daukša?“ in: *Acta linguistica Lithuanica*, t. 87, 2023; Darius Antanavičius, „Bazilijaus Hiacintijaus „Panegirika“ (Paduva, 1580): istoriniai ir literatūriniai šaltiniai bei kontekstai“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 50, 2020, p. 56–97; Darius Antanavičius, „Kas buvo Basilius Hyacinthus Vilnensis, parašęs „Panegyricus in excidium Polocense“ (1580)? Tapatybės atribucijos bandymas“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 47, 2019, p. 101–122.

⁴³ Živilė Nedzinskaitė, *Tepaliks kiekvienas šlovę po savęs... Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus poetikos ir poezijos recepcija XVII–XVIII amžiaus LDK jėzuitų edukacijos sistemoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011; Živilė Nedzinskaitė, „Kražių kolegijos studentų ir dėstytojų literatūrinė veikla XVII a.: kūriniai Žemaičių seniūnams“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 47, 2019; Živilė Nedzinskaitė, „Jono Kimbaro „Funebria“ (1603): atsiradimo aplinkybės, autorius, kūrinys“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 50, 2020.

⁴⁴ Mintautas Čiurinskas, *XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės biografistika*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006; Mintautas Čiurinskas, *Europinė Oršos pergalės (1514) propaganda ir Lietuvos kultūra*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024.

Ulčinaitė⁴⁵, Dalia Dilytė-Staškevičienė⁴⁶, Jakub Niedźwiedź⁴⁷, Sigintas Narbutas⁴⁸, Daiva Narbutienė⁴⁹, Sergej Kavaliov⁵⁰ ir kiti⁵¹.

⁴⁵ Eugenija Ulčinaitė, „Pranciškaus Gradausko „Žygis prieš Maskvą“ ir jo literatūrinis bei politinis kontekstas“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 47, 2019, p. 281–322; Eugenija Ulčinaitė, „Mokyklinis jėzuitų teatras – politinio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teatro dalis“ in: *Literatūra* 46(3), 2004, p. 75–85; Eugenija Ulčinaitė, „Petro Skargos „Seimo pamokslai“ XVI a. LDK politinių traktatų kontekste“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 35–36, 2013, p. 73–85; Eugenija Ulčinaitė, „Jėzuitiškoji tarnavimo dievui doktrina Alberto Vijūko-Kojalavičiaus raštuose“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 27, 2009, p. 43–55.

⁴⁶ Dalia Dilytė-Staškevičienė, „Alberto Vijūko-Kojalavičiaus *Lietuvos istorijos* „kalbos““ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 27, 2009, p. 77–136; Dalia Dilytė-Staškevičienė, „Alberto Vijūko-Kojalavičiaus „Lietuvos istorijos“ veikėjų charakteristikos tipai“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 27, 2009, p. 137–174.

⁴⁷ Pastaruoju metu autorių itin domina kartografinių charakteristikų, erdvės „vaizdavimas“ literatūros kūriniuose ir žemėlapių-poemos izomorfija, plg. Jakub Niedźwiedź, „Atlas Księstwa Połockiego Stanisława Pachołowieckiego (1580): propaganda, genealogia i tworzenie wiedzy geograficznej“ in: *Terminus*, t. 19 z. 1(42), 2017, p. 127–155; Jakub Niedźwiedź, *Poeta i mapa: Jan Kochanowski a kartografia XVI wieku*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2019; Jakub Niedźwiedź, „Polska szesnastowieczna propaganda wojenna w działaniu: przypadek Atlasu Księstwa Połockiego (1580)“ in: *Terminus*, t. 19, z. 3(44), 2017, p. 477–509.

⁴⁸ Sigintas Narbutas, *Tradicija ir originalumas Jono Radvano „Radviliadoje“*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998; Sigintas Narbutas, „Vilniaus prepozito Erazmo Vitelijaus kalba popiežiui Aleksandriui VI: Tekstas ir jo kontekstai“ in: Daiva Steponavičienė (sud.), *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha*, Vilnius: Vilniaus pilių rezervato direkcija, 2009, p. 210–219; Sigintas Narbutas, „Jonas Karolis – Dievo Lietuvai duotas taleris“ in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. 2021*, kn. 10, 2021, p. 13–45; Sigintas Narbutas, „Pranciškaus Skorinos knygos ir jų amžininkai – ankstyviausieji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos leidiniai“ in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, 2019, p. 12–62.

⁴⁹ Šios autorės darbai apima labiau knygos istoriją ir archyvistiką, todėl itin svarbu paminėti jos ir Sigitos Narbutos sudarytus lotyniškųjų LDK knygų katalogus, kuriais naudotasi ir ieškant šios disertacijos šaltinių: Daiva Narbutienė, Sigintas Narbutas (sud.), *XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*; Daiva Narbutienė, Sigintas Narbutas (sud.), *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*. Taip pat žr. Daiva Narbutienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004; Daiva Narbutienė, „LDK lotyniškoji knyga asmeninėse XVI–XVII a. bibliotekose“ in: *Knygotyra*, t. 37, 2001, p. 138–152; Daiva Narbutienė, „Nesvyžiaus ordinacijos Radvilų bibliotekos katalogai“ in: *Knygotyra*, t. 61, 2013, p. 345–351.

⁵⁰ Сяргей Кавалёў, *Шматмоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнесансу: манаграфія*, Мінск: Кнігазбор, 2010; Сяргей Кавалёў, „Рыцарскі раман у беларускай літаратуры“ in: *Acta Albaruthenica*, nr. 5, 2005; Сяргей Кавалёў, „Школьны тэатр і драматургія Беларусі позняга Рэнесансу“ in: *Працы кафедры гісторыі беларускае літаратуры Белдзяржуніверсітэта: Навуковы зборнік*, Мінск: ВТАА “Права і эканоміка”, 2004.

Pasirinkta tema neišvengiamai išplečia antrinės literatūros lauką, mat vienaip ar kitaip tiek apie lotynų kalbą bei kultūrą, tiek apie visuomenės tapatumo aspektus kalbama kone kiekviename XVI–XVII a. LDK skirtingame tyrime. Vis dėlto tokia tyrimų ir perspektyvų gausa reikalauja simplifikuotos, bet pakankamai talprios koncepcijos, atspindinčios skirtingas LDK tiriančiuose darbuose fiksuojamas *Latinitas* sampratas – tokią šių eilučių autorius mėgino pasiūlyti atskiru straipsniu⁵². Dėl ribotos disertacijos apimties, plačios jos temos ir literatūros gausos pristatyti visą *Latinitas* tyrimų tradiciją itin sunku, tačiau reikia pažymėti, kad, viena, šis temų laukas vis drąsiau analizuojamas tarpdisciplininuose tyrimuose, ir, antra, pagal šį modelį imamas aiškinti politinės bendruomenės tapsmo, jos tapatumo artikuliacijos klausimus. Šią tradiciją viliamės papildyti ir savo indėliu.

Metodo ir teorijos klausimai. Šis darbas – tarpdisciplininis tyrimas, kuriame derinamos politikos mokslų, idėjų istorijos, literatūrologijos, kultūros istorijos tyrimų teorijos ir šių mokslo sričių metodologinės paradigos. Tyrimui pasirinkti šaltiniai bus tiriami atidaus skaitymo metodu, o lyginamoji ir hermeneutinė analizės padės išgryninti esminius *Latinitas* fiksuojamus tapatumo atramos taškus. Darbui svarbi Jano Assmano komunikacinės ir kultūrinės atminties skirtis: pirmoji, dinamiška ir trumpalaikė, išlieka tik keliuose kartose, o antroji, būdama statiška ir simbolinė, neišnyksta per keletą kartų, todėl, nuolat reprodukuojama, grindžia politinės bendruomenės tapatybę. Skirtingai nei tik socialinį ryšį išreiškianti kolektyvinė tapatybė, kultūrinė tapatybė apima ir simbolinį aspektą⁵³. Tai svarbu ieškant transformacinės *Latinitas* įtakos LDK tapatumui – būtent lotynų kalba ir kultūra suteikia pagrindą kultūrinės atminties susiformavimui.

Pagrindine LDK kultūros reiškinių ir procesų aiškinimo paradigma pasirinkome istorinį etnosimbolizmą⁵⁴ – nacionalizmo teorinę-metodologinę

⁵¹ Atskirų autorių neminėjimas šiuo atveju nėra tyčinis ir piktybinis – gausus ir rezultatyvus senosios Lietuvos raštijos tyrinėjimų laukas sunkiai aprėpiamas literatūros apžvalgoje, bet labai parankus atskleidžiant pasirinktą darbo temą, todėl atskiri autoriai ir jų darbai bus cituojami visame darbe.

⁵² Skirmantas Knieža, „Sąva ir svėtima. *Latinitas* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose“, p. 93–110.

⁵³ Plg. Jan Assman, *Cultural Memory and Early Civilization. Writing, Remembrance, and Political Imagination*, Cambridge, 2011, p. 15–141.

⁵⁴ Teorijos raidą, pagrindinius postulatus ir taikymo galimybes Ankstyvųjų naujųjų laikų tyrimuose jau esame aptarę atskiru straipsniu: Skirmantas Knieža, „Etnosimbolizmas kaip ankstyvųjų Naujųjų laikų raštijos tyrimo metodologija: teoriniai svarstymai apie XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politijos tapatumą“ in: *Literatūra*, 65(3). Taip pat žr. Athena S. Leoussi, Steven Grosby (red.), *Nationalism and Ethnosymbolism. History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007.

prieigą, susiformavusią kaip atsakas modernistinėms nacionalizmo teorijoms⁵⁵. Skirtingai nei modernistai, sieję nacionalizmo raidą pirmiausia su ekonominiais ir socialiniais faktoriais, etnosimbolistai dėmesį sutelkė į simbolines struktūras bei jų raidą. Anot jų, dar iki moderniosios tautos galima apčiuopti tam tikrą „etninių ribų“ koncepciją – bendruomenių gebėjimą ir pastangą puoselėti grupinę savivoką, pagrįstą ne griežtomis, biurokatiškai (o tai reiškia modernistiškai) apibrėžtomis sienomis, bet komunikacija bei priklausymu bendram mito–simbolio kompleksui. Šie generuoja „bendro likimo“ ar „bendros misijos“ naratyvus, kurie bendruomeniškumą dažnai konsoliduoja stipriau nei formalūs apibrėžimai ar objektyvi tikrovė⁵⁶. Kitaip tariant, etnosimbolistai atkreipė dėmesį į kolektyvinių vaizdinių svarbą bendruomenėms ir jų socialinių saitų stiprinimui.

Anot etnosimbolistų, etninę tapatybę geriausiai nusako mito-simbolio kompleksas, apimantis mitus, atmintį, vertybes ir simbolius, ir „mitas judintojas“ (pranc. *mythomoteur*) – konstitucinis etninės politijos mitas⁵⁷. Pastarasis gali būti bendruomeninis-politinis, bendruomeninis-religinis ir dinastinis⁵⁸. Kartu etnosimbolistai išskiria skirtingas simboliškai vienijamos bendruomenės raidos pakopas, kai tarp genties ir tautos įsiterpia etnija (pranc. *ethnie*) – bent aukščiausiuose visuomenės sluoksniuose etninį sąmoningumą ir bendrumą puoselėjanti bendruomenė. Ji nuo kitų skiriasi savo bendru vardu, bendru kilmės mitu, bendra istorija, išsiskiriančia bendra kultūra ir tapatinimusi su konkrečia teritorija⁵⁹. Akivaizdu, kad visus šiuos bruožus galime pritaikyti ir XVI–XVII a. LDK kilmingųjų politinei tautai. Be to, etnosimbolistai atkreipia dėmesį į pastangą kurti laikinius, vietos ir migracinius, kilmės, herojinio amžiaus, nuosmukio ir atgimimo mitus, kuriais stiprinamas bendruomenės tapatumas⁶⁰.

Svarbu pabrėžti, kad aiškinamoji etnosimbolizmo vertė yra ne teorinė, bet metodologinė: juo nesiekama sukurti bendro modelio, aiškinančio etninės

⁵⁵ Iš tokių autorių minėtini: Karl Deutsch, *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*, Cambridge, MA: MIT Press, 1953; Idem., *Nationalism and Its Alternative*, New York: Knopf, 1969; Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell; Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

⁵⁶ John Armstrong, *Nations before Nationalism*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1982, p. 3–9.

⁵⁷ Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Blackwell Publishing, 1988 [1986], p. 13–15.

⁵⁸ John Armstrong, *Nations before Nationalism*, p. 283.

⁵⁹ Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, p. 22–31.

⁶⁰ Anthony D. Smith, *Myths and Memories of the Nation*, Oxford: Oxford University Press, 1999, p. 62–68.

bendrijos virsmą iš genties į tautą, bet analizuojami patys kultūriniai simboliai bei riboženkliai, kurie veikia, skatina ar stabdo šią transformaciją⁶¹. Kita svarbi etnosimbolistų inovacija – idėja, kad etniškumo supratimas gali būti kur kas platesnis nei tik lingvistinis ar etnografinis (papročių) kriterijus. Jie įveda bendros atminties koncepciją kaip vieną esminių etninės tapatybės konstravimo veiksnių, pabrėždami, kad etnijos nariai yra jungiami bendro autonaratyvo, istoriškumo ir mito-simbolio komplekso – savo kilmės ir egzistencinės misijos reflektavimo.

Mūsų darbui istorinis etnosimbolizmas suteikia sąvokas kai kuriems Ankstyvųjų naujųjų laikų reiškiniams apibrėžti. *Ethnie*, etninės bendrijos ar etnijos⁶², terminas itin tinka nusakyti savo tapatumo ieškančią etnopolitinę bendriją, kuriai vis svarbesnė tampa kultūrinės atminties dimensija ir kurios sąmonėje bei viešojoje erdvėje funkcionuoja vakarietiškos kultūrinės tapatybės elementai ir tai, kas apibrėžtina konstitucinės mitologijos terminu – tai kanonį statusą įgijęs bendruomenės kilmės mitas, įtvirtinamas intelektualinėje to meto kūryboje. Tai, kad šie kultūriniai elementai pasitelkiami savo suverenumui legitimuoti, rodo, jog aplink *Latinitas* branduolį ima formuotis lokalus, nacionalinis Ankstyvųjų naujųjų laikų LDK tapatumas.

Nuostata remtis viena ar kita teorija, jos metodologiniais postulatais tyrėją visada pastato į pavojingą padėtį – kyla pagunda visas šaltinių ištarmes interpretuoti „teorijos šviesoje“, taip kartais niveliuojant svarbias skirtybes ar niuansus. Šiuo atveju istorinį etnosimbolizmą reikėtų vertinti kaip konceptualinius „klijus“, kurie skirtingo pobūdžio, žanrų ir net laikotarpio raštiją padeda integruoti į bendrą, *Latinitas* įtaką tapatumo steigčiai atskleidžiantį, naratyvą. Tai autoriui padėjo naujai perskaityti turimą medžiagą ir rasti paraleles tarp tiesiogiai nesusijusių, bet funkcionuojantį mito-simbolio kompleksą atskleidžiančių šaltinių. Kartu pasirinkta metodologinė prieiga apriboja patį darbo objektą, suskliaudžia visus plačius galimus teksto skaitymo būdus.

⁶¹ Anthony D. Smith, *Ethno-symbolism and Nationalism. A cultural approach*, p. 125.

⁶² Etnijos, etninės bendrijos, etnopolitinės bendrijos terminai šiame darbe vartojami sinonimiškai. Jie neturi būti suprasti kaip iššūkis šiuo metu nusistovėjusiam terminui „politinė tauta“; autoriaus nuomone, jie visiškai suderinami, nes pastatuoju nusakomas luominis ir institucinis bendruomeniškumas, o štai etnijos terminu pabrėžiama simbolinė ir atminties dimensija. Kartu etnija yra platesnė, nes apima visus *lietuvius*, o štai politinė tauta labiau kalba apie luomiškai (juridiškai) apibrėžtą privilegijuotųjų sluoksnį – nors etnijos bendrumui svarbių elementų apibrėžimas LDK atveju ir vyksta „iš viršaus į apačią“.

Tyrimo aktualumas ir naujumas. Nors šio darbo tema turi turtingą ir turiningą tyrimų tradiciją, lotyniškasis kultūros modelis niekada netapo atskiro monografinio tyrimo, skirto politinės tautos tapatumo formavimosi bei raiškos klausimams, objektu. Darbu siekiama pasiūlyti sintetinį aptariamo objekto vaizdą, integruojant atskirus reiškinius ar aspektus į conceptualią visumą. Taip šiuo darbu bandoma atverti naują *Latinitas* dimensiją, apibendrinančią politinės tautos savarankiškumo naratyvą:

- darbe pasiūloma nauja barbariškojo pasaulio interpretacija, kuri atskleidžia, kaip, internalizuodama lotyniškosios kultūros paradigmą, LDK perima barbaro sąvoką savo negatyviam tapatumo apibrėžimui;
- laiko ir erdvės aprašymai vertinami ne tik kaip literatūrinės raiškos, bet ir kaip politinės programos dalis, pristatomos atminties vietų kūrimo strategijos ir istorinio subjektiškumo susiformavimas;
- sistemiškai ir integraliai aptariamos *translatio studiorum* ir *translatio imperii* paradigmos bei rekonstruojama jų raiška XVI a. LDK šaltiniuose, pasiūlant jas kaip instrumentus aiškinti kultūrinės bei politinės tradicijos perėmimo klausimą;
- pasiūloma savita „dviejų kalavijų“ doktrinos interpretacija, fundaciniuose mituose ir proginėje raštijoje identifikuojant pasaulietinės ir dvasinės valdžių atribojimo argumentaciją;
- atkreipiamas dėmesys į metateisinį diskursą ir pastangas raštijoje artikuliuoti LDK teisinės sistemos savitumą, siejant jį su unikaliais teisinės sistemos šaltiniais, jos ištakomis ir santykiu su politinės bendruomenės savarankiškumu. Ši pastanga apibendrinama iki šiol akademinėje apyvartoje reta *translatio iuris* koncepcija;
- artikuliuojamas lotynų kalbos ir jos kultūrinio modelio kilnumo, taurumo naratyvas, parodomas jo sąsajos su religiniais, socialiniais tapatumo elementais. Iki šiol tyrimuose kilnumo klausimas daugiausia sietas su pačia lotynų kalba ir Vilniaus lotynintojų lingvistikos aptarimu – šiuo atveju į šį reiškinį siūloma pažvelgti plačiau;
- išplečiama etniškumo samprata, neapribojant jos tik lingvistiniais ar etnografiniais kriterijais, bet įvedant simbolinius bendros atminties, religijos, erdvėlaikio parametrus. Tam pasitarnauja iki šiol plačiau LDK literatūros tyrimuose netaikytos politijos ir etnijos sąvokos, perimtos iš istorinės sociologijos tyrimų lauko ir padedančios konceptualizuoti kalbėjimą apie politinę LDK bendruomenę.

Bent daline tyrimo inovacija taip pat galima laikyti platesnės, kontekstinės istoriografijos integravimą, LDK kultūros istorijos klausimų persvarstymą globaliame teoriniame kontekste. Nors disertacijoje remiamasi žinomais LDK literatūriniais teksta, dalis jų arba pirmąsyk įvedami į mokslinę apyvartą, arba persvarstomi remiantis nauja teorine-metodologine prieiga. Tyrimu siekiama parodyti, kad istorinės sociologijos ir politikos mokslų teoriniai modeliai gali veikti ir literatūros tyrimuose, o Ankstyvųjų naujųjų laikų raštija yra turtingas politinės minties istorijos šaltinis.

Šiame tyrime bandoma ne tik konceptualizuoti lotynų kalbos, lotyniškosios kultūros ir literatūros lauką, bet ir atlikti tai įvertinus platesnį europinį istorinį kontekstą ir pasitelkus teorinius skirtingų disciplinų apibrėžimus. Dalis svarbiausių tyrimo sąvokų tokiame kontekste vartojamos pirmąsyk, o pasirinkta sinchroninė žiūra padeda pažvelgti į *longue durée* tapatybės steigties procesą.

Darbo teiginių patvirtinimas.

Paskelbti mokslo straipsniai disertacijos tema:

1. „Tarp tropų ir pragmatikos. „Pasikalbėjimo lenko su lietuviu“ retorinis aspektas“ in: *Literatūra*, 61(3), 2019, p. 86–97;
2. „Sąva ir svėtisma. Latinitas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose“ in: *Literatūra*, 62(3), 2020, p. 93–110;
3. „Etnosimbolizmas kaip ankstyvųjų Naujųjų laikų raštijos tyrimo metodologija: teoriniai svarstymai apie XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politijos tapatumą“ in: *Literatūra*, 65(3), 2023, p. 35–49.

Mokslinėse konferencijose skaityti pranešimai disertacijos tema:

1. Idealaus valdovo paieškos: *Gottfriedo W. Leibnizo argumentai dėl Lenkijos–Lietuvos karaliaus rinkimų*, mokslinė konferencija „XXI Jurgio Lebedžio skaitymai“, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021 m. lapkričio 25–26 d.;
2. *The Purger or The Reconciler: The Mission of the Nobleman in Sixteenth-century Jesuit Literature of the Grand Duchy of Lithuania*, Tarptautinė konferencija „Thirteenth Annual REFORC Conference on Early Modern Christianity“, Fondazione per le scienze religiose Giovanni XXIII, May 14–16, 2024, Palermo.

Darbo struktūra. Darbą sudaro keturios dalys. Pirmojoje aptariama, kaip LDK, veikiant lotynų kalbai ir jos nulemtai kultūrinei dinamikai, keičiasi barbariškumo sąvoka ir kaip Lietuva perima šią kategoriją savo negatyviam tapatybės apibrėžimui. Antroji dalis skirta erdvėlaikio klausimams – kultūrinei erdvės artikuliacijai bei istorinės laiko dimensijos įvedimui. Trečiojoje dalyje susitelkiama į tris intelektualinės, teisinės bei politinio suverenumo tāsos paradigmas. *Translatio imperii*, *translatio studiorum* ir *translatio iuris* geriausiai nusako LDK politinės bendruomenės pastangas integruotis į tarptautinę Vakarų sistemą, pasiūlant savą kilmės pasakojimą ir formuojant istorinę tradiciją. Galiausiai, ketvirtojoje darbo dalyje aptariamas lotynų kalbos kilnumo aspektas ir jo galia sutaurinti socialinius, religinius ir kultūrinius reiškinius.

1. *LATINITAS* IR KITAS: BARBARIŠKOJO PASAULIO PROFILIAI

Prieš imantis analizės, prasminga šiek tiek peržengti chronologines darbo ribas ir apibūdinti bendraeuropinį kontekstą, kuriame LDK, kaip krikščionių neofitų valstybė, ieško savo vietos ir tapatumo. Vakarų Europos krikščionijos dalimi ji tampa iš esmės Vėlyvaisiais viduramžiais, pačiam žemynui išgyvenant kultūrinį, politinį ir socialinį virsmą, pirmiausia sietiną su to, ką galima pavadinti „universalistinėmis pretenzijomis“, faktiniu atmetimu: nepaisant simbolinės visos Vakarų krikščioniškosios bendruomenės vienybės svarbos, atskirų valstybių valdovai veikia nepriklausomai ir ieškodami juridinių priemonių savo statusui pagrįsti. Kartu formuojasi ir lokalūs tapatumai, balansuojantys tarp universalios krikščioniškos tapatybės ir lokalių, tėvonių tapatybės: šią lakūną užpildo ištikimybė monarchui ir jautimasis monarchijos (karalystės ar kunigaikštystės) bendruomenės nariu⁶³.

Šiam tapatumui – bent jau intelektualinėje sferoje Brandžiaisiais viduramžiais – imta vis dažniau pasitelkti Cicerono skirti tarp *patria naturae* (arba *patria propria*) ir *patria civitatis* (arba *patria communis*); pirmoji jų nurodo tėvonių priklausomybę, ryšį su savo gimtąja aplinka, antroji – juridinę tėvynę, kuri sutampa su visa politikos teritorija⁶⁴. Viduramžiais formuojasi nauja *patria communis* samprata, siejama su atskiromis karalystėmis ir jų suverenu, o ne imperatoriaus ar pontifiko asmenimis. Kazusą, kad tokia koncepcija galioja tik kalbant apie Romą kaip politinį centrą, Viduramžių romėnų teisės aiškintojai – pavaldūs atskirų šalių monarchams – išsprendė perkeldami Romos statusą į atskiras sostines. Taip Paryžius tampa „Prancūzijos Roma“, iš jo simbolinė suverenumo galia perkeliama į mažesnius teritorinius darinius⁶⁵. Kartu tai reiškia sostinės, kaip vieno iš politinio suverenumo simbolių, atsiradimą: ji nebesiejama su keliaujančiu monarcho dvaru (sostinė ten, kur monarchas), bet su pastovia rezidencija ir institucine valstybės ašimi.

Kitas svarbus kultūrinis Europos poslinkis – Viduramžių kultūrinį modelį keičiantis humanizmas, pirmiausia susijęs su iš naujo „atrandama“ Antika. Ne visai tikslu teigti, kad humanistai sugrąžino Antiką, mat Viduramžiais cirkuliavo ir funkcionavo Cicerono, Platono, Aristotelio ir kitų filosofų, istoriografų, biografinių, poetų tekstai bei idėjos. Ko gero, pagrindinė jų skiriamoji žymė – pastanga sugrąžinti Romos pasaulį *in corpore*, o ne atskiras

⁶³ Susan Reynolds, *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900–1300*, Oxford: Clarendon Press, 1997, p. 324.

⁶⁴ Plg. M. Tullius Cicero, *De Legibus*, transl. Georges de Plinval, Paris: Belles Lettres, 1959, II, 3–6.

⁶⁵ Caspar Hirschi, *The Origins of Nationalism...*, p. 50–77.

jo dalis; tai apima lotynų kalbos išgryninimą nuo šnekamųjų kalbų įtakos, politinių institucijų reformas, viešo politinio dispuo, politinės oratorystės kaip viešojo veikimo būdo įteisinimą. Suformuodami savo „laiskų respubliką“⁶⁶ (*Respublica Litteraria*), humanistai iš esmės ima keisti ir socialinę Europos sąrangą: atsiranda „viešojo intelektualo“, oratoriaus ir polemiko figūra, dažnai reprezentuojanti, ginanti ar aukštinanti savo patroną – karalių, kunigaikštį ar didiką; retorika – o su ja ir simbolinis Romos kultūros paveldas, jos politinis žodynas – tampa reikšmingu politinio veikimo įrankiu⁶⁷.

Tad maždaug XIV–XVI a. Europoje galime matyti du pagrindinius virsmus. Pirma, atskiros politijos bando atsieti save nuo pontifikato ir imperijos, ieško argumentų savo nepriklausomumui pagrįsti. Antra, Viduramžių scholastinę kultūrą keičia išimtinai istoriškai orientuota ir politiška humanizmo kultūra, kuri ieško galimybių praktiniam Romos imperijos sąrangos (tiek kultūrinės, tiek politinės, tiek socialinės) atgaivinimui. Abiejuose procesuose neišvengiamai remiamasi Romos palikimu. Biblinė tradicija negali pagrįsti protonacionalinio savarankiškumo bei atskirumo, o kitų dominuojančių kultūrinių paradigų nesama. Monarchų dvare dirbantys legistai savo patronų politines ambicijas turi argumentuoti Romos teisės kalba, o humanistai apskritai siekia atkurti *Orbis Romanus*. Priėmus katalikišką krikštą ir atmetus bizantiškąją tradiciją, LDK tapatumo ir suverenumo artikuliacija formuojasi ir vyksta šių tarptautinių procesų kontekste.

Šalia vėlyvos christianizacijos LDK susiduria su papildomu iššūkiu. Pagonišką Lietuvą valdę Gediminaičiai tapatinosi su šia teritorija, tačiau neturėjo priemonių (pirmiausia – rašto kultūros) savo suverenumui simboliškai įtvirtinti ir stiprinti. Tačiau po krikšto, nors Lietuvos–Lenkijos valdovai turėjo galimybių diegti krikščioniškų valdovų nuostatas socialinėje tikrovėje, jiems LDK buvo tik viena iš valdomų provincijų – valstybė, egzistuojanti Lenkijos karalystės šešėlyje⁶⁸. Tad valstybinės ideologijos kūrimą iš monarcho dvaro turėjo perimti stiprėjančios didikų giminės. Nors XIV a. LDK yra Vakarų Europai nepažįstama, naujakrikštų katalikų ir

⁶⁶ Šiuo terminu nusakoma mokytojų bendruomenė, kurios vienas iš pagrindinių komunikacijos medijų buvo laiškas, nors pats terminas „littera“ nurodo ir raidę, literatūrą ir mokslą apskritai.

⁶⁷ *Ibid.*, 119–142.

⁶⁸ Darius Baronas, „Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžia: ideologiniai šaltiniai, sklaida ir atspindžiai politinėje mintyje XIII–XVI a.“ in: Darius Baronas et al., *Valdžia, luomas, individas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. XIII–XVIII a. istorijos slinkys*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022, p. 84.

stačiatikių-schizmatikų valstybė, ji vis dėlto jau teritorinė, turinti rudimentines biurokratinės struktūros ir centralizuotai valdoma suverenaus valdovo; tačiau jos valstybinė ideologija silpna, daugiausia paremta Rusios metraščiais ir orientuota į dinastijos teisės valdyti pagrindimą⁶⁹.

Iš Vakarų perspektyvos, LDK žemės priklausė pagonių, saracėnų ir schizmatikų arealui, egzistavo kultūrinio pasaulio paribyje ar periferijos periferijoje – net ir po krikšto LDK daugiakultūriškumas, daugiaetniškumas išlieka pakankama priežastimi laikyti šalį barbariška. Pats antikinis „barbaro“ apibrėžimas savaime neimplikuoja jokio pažeminimo, neturi pejoratyvinės konotacijos, nors gali būti pasitelkiamas politinės santvarkos kontrastui pristatyti. Jis, pirmiausia, yra lingvistinis kriterijus nusakyti civilizacijos kalba – pavyzdžiui, graikų ar romėnų – nekalbantį žmogų ar tautas. Kita vertus, Edith Hall, tyrusi, kaip senovės graikai tragedijoje „išranda“ barbarą, pabrėžia, kad „stereotipai – tiek senieji, tiek šiuolaikiniai – nors beveik nieko neatskleidžia apie grupes, kurias siekia apibrėžti, daug pasako apie juos kuriančią bendruomenę“⁷⁰. O toji kuriančioji bendruomenė – pirmiausia V a. pr. Kr. vidurio Atėnai – remiasi politine skirtimi: barbarų despotijai priešpriešinamas polio demokratijos modelis, tampantis ideologiniu Delo lygos pamatu, konstruojamu to meto tragedijose⁷¹. Todėl Rensanso Italijoje, kai italų humanistai pasitelkdavo barbaro terminą neitalams apibūdinti, jo krūvis buvo ne tik pejoratyvinis, žeminamasis, bet ir itin poleminis; tai susiję su Italijos pretenzija į Romos paveldą, *translatio studii* ir *translatio imperii* paradigmų atmetimą⁷².

Žvelgiant analitiškai, barbarą galima apibrėžti remiantis bent keturiomis charakteristikomis⁷³:

- **kalba** – barbariškomis laikomos tos grupės, kurios nesupranta „civilizacijos“ kalbos, negali perprasti ir išreikšti savęs, negali keistis informacija;
- **mąstymas** – negebėjimas protauti (tiesa, angl. *to reason* šiuo atveju veikiausiai reiškia loginę, taisyklėmis apibrėžtą mąstymo procedūrą);

⁶⁹ Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija. T. IV. Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529*, Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 162–176.

⁷⁰ Edith Hall, *Inventing the Barbarian. Greek Self-Definition through Tragedy*, Oxford: Clarendon Press, 1989, p. ix.

⁷¹ *Ibid.*, p. 13–17.

⁷² Caspar Hirschi, *The Origins of Nationalism...*, p. 142–144.

⁷³ Plg. Meike Schmidt-Gleim, „Europe and the Spectre of the Barbarian“ in: Claudia Wiesner, Meike Schmidt-Gleim (eds.), *The Meanings of Europe*, London: Routledge, 2014.

- **bendruomeniškumas** – barbarai negali kurti tvarių bendruomeniškų santykių, nesiremdami smurtu ir neizoliuodami pašalinių⁷⁴;
- **laisvė** – idealią, civilizuotą bendruomenę sudaro laisvi žmonės.

Prie viso to reikėtų pridurti, kad šiuos kriterijus subendravardiklinti galima tiesiog pasitelkus „žmoniškumo“ kriterijų. Iš esmės visi jie nusako tai, kaip elgiasi žmogus: jis arba ji kalba suprantamai ir protauja, yra bendruomenės narys (-ė), o pridėjus ir, pavyzdžiui, krikščioniškos metafizikos momentą – yra laisvas. Pastarąjį elementą galime pridėti remdamiesi šiuolaikiniu vertinimu, kad ne tik Atėnų filosofija, Romos teisė ir Jeruzalės religija yra Europos tapatumo šaltiniai, bet ir barbarybė – gentinės visuomenės chronotopas, į apyvaratą įvestas graikų (tiesa, negatyviai), perimtas romėnų, o galiausiai adaptuotas įvardyti *krikščionio–pagonio* perskyrą⁷⁵.

Akivaizdu, kad nesena pagoniška praeitis – o ir XV–XVII a. vis dar dažni senojo tikėjimo reliktai – prisidėjo prie LDK įvaizdžio Vakaruose formavimo, ypač tarp humanistų, šį terminą vartojusių gana laisvai. Lietuviškasis barbariškumas pasireiškia atšiauriu klimatu, daugiakultūriškumu ir įvairių tikėjimų tolerancija⁷⁶, pagoniškais reliktais, galiausiai ir *habitus* – buitinių gyvenimo patogumų stoka. Po 1514 m. pergalės Oršos mūšyje Vilniuje apsilankęs popiežiaus pasiuntinys, Apaštalo Sosto protonotaras, diplomatas Jokūbas Pizonas (Jacobus Piso, m. 1527)⁷⁷ su miestu atsisveikina eilėmis, pabrėždamas nenorintis Lietuvoje „net būti Dievu“⁷⁸. Po trijų dešimtmečių į Lietuvą popiežiaus nuncijų Aloyzijų Lippomaną lydintis pirmasis jėzuitas Lietuvoje Alfonsas Salmeronas savo kelionę į šiaurę vis dar suvokia kaip piligrimystę, tiek dėl poreikio aiškintis protestantizmo įtakos mastą ir diplomatinio poveikio karaliui, tiek dėl kūno nepatogumų, su kuriais susiduriama kelionėje (prastu maistu, patogios nakvynės stoka, klimatu ir ilgomis kelionėmis). „Vienąsyk tai išgyvenęs, žmogus yra išpirkęs savo

⁷⁴ Čia reikėtų padaryti išlygą – izoliuoja ir civilizuotos bendruomenės, skiriasi veikiau pati izoliavimo logika, kriterijai ir apibrėžtys.

⁷⁵ Vytautas Volungevičius, „Barbaricum“ in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 3, 2021, p. 24–30.

⁷⁶ Kas, beje, būdinga imperinėms valstybėms.

⁷⁷ Plačiau apie Pizono misiją žr. Mintautas Čiurinskas, *Europinė Oršos pergalės (1514) propaganda ir Lietuvos kultūra*; idem, „Pergalės prie Oršos (1514) propaganda Europoje: šaltinių apžvalga, literatūriniai bei kultūriniai aspektai“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 21, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.

⁷⁸ „In qua [...] nec deus esse velim“; Eugenija Ulčinaitė (red.), *Gratulatio Vilnae. Textus electi XVI–XVIII saeculi* [= *Vilniaus pasveikinimas. XVI–XVIII amžiaus tekstų rinkinys*], vert. Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilniaus universitetas, 2001, p. 76–77.

kaltes, atlikęs atgailą ir net gavęs visuotinius atlaidus“, – guodžiasi jėzuitas ordino generolui Ignacui Lojolai⁷⁹.

Vietiniais papročiais skundžiasi ir šiaip jau Lietuvai palankus Petras Roizijus, ir kelionės į Vilnių visaip vengiantis nuncijus Lippomanas – mat važiuoja „pas tikrus barbarus į pasaulio kraštą“⁸⁰. Tą „pasaulio krašto“ atsparumą jaučia Husovianas, „Giesmės apie stumbrą“ dedikacijoje prisimenantis, kaip galybę pasiekę graikai ar romėnai, imdavęsi žygių prieš Sarmatiją, galiausiai atsimušdavo į sieną – graikai negalėjo pasiekti toliau Dunojaus, romėnai – peržengti Germanijos⁸¹, o šiandien tai reiškia atsparumą naujoms imperinėms ambicijoms, kuriomis Lenkijai ir Lietuvai graso Osmanai.

Geografinis aspektas svarbus, nes Lietuvos rytai žymi civilizuoto žemyno pabaigą: „Azijos gentys „gyvena už Volgos ir Dono – upės, kurios vandenai Europą nuo Azijos skiria.“⁸² Bet šalia rytų–vakarų esama ir šiaurės–pietų dichotomijos, kuri civilizaciškai ne mažiau svarbi. Šiaurietiškas, hiperborėjiškas ir kiti atšiaurumo įvaizdžiai alegoriškai įprasmina ir barbarybę. Viena vertus, šiaurinė LDK riba nužymi tolimiausią *Latinitas* paplitimo ribą, bet kartu ir kelia abejonių, ar ši žemė apskritai gali būti kultūriškai „derlinga“. Tokias abejones dėsto ispanas Petras Roizijus – antireformacinę poemą „Tūkstanteilis“ lydinčiame falekijuje popiežiaus nuncijui Aloyzijui Lippomanui, jis abejoja, ar komedijos ir poezijos mūza Talija apskritai gali pasiekti tokį atšiaurų kraštą – „nesibaigiančių šalčių Mūza bijo“⁸³. Roizijų anticipuoja ir kiti XVI a. pirmos pusės LDK poetai. Mikalojus Husovianas dar pabrėžia „negalįs mąstyti apie talento tuščią šaltinį“, todėl

⁷⁹ Dainora Pociūtė, Carmen Caro Dugo, „Pirmasis jėzuitas Lietuvoje: Alfonso Salmerono laiškas Ignacui Lojolai“ in: *Literatūra*, 50(1), 2008, p. 66.

⁸⁰ Plačiau žr. Dainora Pociūtė, „Radvilo Juodojo atsakymas nuncijui Lippomanui (1556): Lietuvos Evangelikų Bažnyčios įkūrimo ir Reformacijos manifestas“ in: Dainora Pociūtė et al. (sud.), *Du laiškas. Popiežiaus nuncijaus Luigi Lippomano ir kunigaikščio Mikalojaus Radvilo Juodojo polemika (1556)*, vert. Dalia-Dilytė Staškevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, p. 16.

⁸¹ Mikalojus Husovianas, „Mikalojaus Husoviano Giesmė apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę“ in: Mikalojus Husovianas, *Raštai*, Sigitas Narbutas (sud.), vertė Benediktas Kazlauskas, vertimą pataisė E. Ulčinaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 114.

⁸² Jonas Radvanas, „Radviliada“ in: Jonas Radvanas, *Raštai*, Sigitas Narbutas (sud.), vert. Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 274.

⁸³ „Nunquam frigora musa pertimescit“; Petras Roizijus, *Rinktiniai eilėraščiai*, vert. Rita Katinaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 230.

duodantis „ką mums gali duoti nederlinga dirva“⁸⁴, o Jonas Vislicietis, besiuo herojinio Žalgirio mūšio aprašymo, prisistato kaip „sarmatas ir poetas barbarų, / nevertas tavo [Petro Tomickio, valdovo sekretoriaus – aut. past.] palankumo iš tiesų.“⁸⁵ Nors šis poetas lenkų kilmės, jo „tyrimo objektas“ – vienas svarbiausių geopolitinių regiono įvykių, neabejotinai įsitvirtinęs istorinėje LDK politinės klasės atmintyje; mus šiuo atveju domina ir Visliciečio optika – pasirinkimas kalbėti „iš barbarų krašto vidurio“ daliai mokslininkų leidžia kvestionuoti jo kilmę, matyti jį kaip baltarusių kūrėją⁸⁶. Nesiveldami į platesnes diskusijas, peržengiančias šio darbo ribas, pažymėsime tik tai, kad pasakojimas apie ankstyvosios LDK istorijos įvykius, tokius kaip Žalgirio mūšis, pirmiausia literatūriškai artikuliuojamas iš barbarybės pozicijų.

LDK barbaro žymės bando nusikratyti perimdama lotyniškosios kultūros pasiūlomą barbaro apibrėžimą ir žaidimo taisykles. Lotyniškas krikštas ir „valstybinės“ religijos atsiradimas, papildytas ir kultūriniais dėmenimis – pavyzdžiui, raidyno pasirinkimu⁸⁷ – lemia, kad per LDK einanti Vakarų Europos ir Bizantijos kultūrų riba⁸⁸ ilgainiui slenkasi į rytus ir įsitvirtina ties rytine jos siena⁸⁹. Sunkiau geografiškai įvietinamas civilizacinis „Romos ir Konstantinopolio“ konfliktas⁹⁰ vertintinas *Latinitas* vidinio ekspansyvumo kontekste: priimdama lotynišką krikštą, LDK bendruomenė ėmė operuoti šios oikumenos tapatybiniais parametrais – rašto sistema, politinio suverenumo artikuliuojimu ir tikėjimu, kurie, galiausiai padėjo apibrėžti save išorės bendruomenių atžvilgiu, o kartu paspartino ir rusėnų integraciją.

⁸⁴ Mikalojus Husovianas, „Giesmė apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę“, p. 117.

⁸⁵ Jonas Vislicietis, *Prūsų karas*, Vilnius: Mintis, 1997, vert. Eugenija Ulčinaite, p. 117.

⁸⁶ Plačiau žr. Eugenija Ulčinaite, „Jonas Vislicietis, Prūsų karas: baltarusiška versija“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 22, 2006, p. 341–347.

⁸⁷ Vytautas Ališauskas, „Šventosios kalbos ir šventieji raidynai. Pastabos apie jų statusą ir funkcionavimą LDK“, p. 229–230.

⁸⁸ Stasys Šalkauskis, „Dviejų pasaulių takoskyroje. Sintetinis esė apie Lietuvos tautinės civilizacijos problemą“ in: Stasys Šalkauskis, *Rinktiniai raštai*, T. IV. Arūnas Sverdiolas (red.), Vilnius: Mintis, 1995, p. 36.

⁸⁹ Darius Kuolys, *Res Litwana...* p. 180–181.

⁹⁰ Janusz Pelc, „Europa środkowo i wschodnia jako teren przenikania i wzajemnego oddziaływania różnych kultur“ in: Janusz Pelc, Krzysztof Mrowcewicz, Marek Prejs (sud.), *Barok w Polsce i w Europie Środkowo-Wschodniej. Drogi przemian i osmozy kultur; Materiały konferencji naukowej „Barok w krajach Europy Środkowo i Wschodniej“ (Warszawa, 23–25 marca 1999 r.)*, Warszawa: Instytut Literatury Polskiej, 2000, p. 15–23.

LDK geografinė padėtis ir konfesinis pasirinkimas iš esmės katalizuoja bendruomeninio-religinio *mythomoteur*, mito judintojo, formavimąsi, konsoliduojantį etnines bendruomenes per religinius institutus, kartu pabrėžiant atskirtį tarp Savo ir Svetimo – tai ypač aktualu heterogeniškose paribio bendruomenėse⁹¹, imančiose kurti priešpilio (lot. *antemurale*) pasakojimus ir savo misiją laikančiose gynybą nuo kitakultūrio Svetimo. Lietuvai lotyniškosios kultūros pasiūlyta barbaro kategorija itin tiko formuluojant savo negatyvų tapatumo apibrėžimą, pritaikius ją totoriams, Osmanų imperijai ir Maskvai.

Šie paribio konfliktai virsta savarankiška LDK atminties tradicija. Sveikinimuose karaliaus Stepono Batoro atvykimo į Vilnių proga Jurgis Kalas kreipiasi į valdovą Respublikos vardu, pabrėždamas jo svarbą kovose su trimis pagrindinėmis geopolitinėmis grėsmėmis – skitais (šiuo atveju – totoriais), turkais ir maskvėnais⁹². Po beveik penkių dešimtmečių, dėl Vazų pretenzijų į Švedijos sostą, atsiveria ir ideologinė konflikto su švedais dimensija. Adomas Stankevičius 1615 m. mūšyje sužeistam ir žuvusiam rotmistrui Vincentui Vainai atminti skirtose eilėse, Vainų herbo epigramoje geopolitinės įtampas apibendrina taip: „Tris trimitus pučia trys karai: Maskvos, Livonijos, Valakijos.“⁹³ Iškalbinga ir tai, kad Volanas, bandantis moderuoti Chodkevičių ir Radvilų konfliktą, pirmiausia referuoja į abiejų giminių indėlį karuose su Maskva, taip iškeldamas valstybingumą aukščiau giminės interesų, o kreipimosi adresatus siedamas su antikiniais herojais: Jonas Chodkevičius ir Mikalojus Radvila Rudasis, „sujungę galią su išmintimi“ (*conjugentes cum potentia prudentiam*), vienas it Ajantas, kitas – Ulisas, rodė Respublikai idealą⁹⁴.

Šioje atminties tradicijoje, jai priskirtinuose kūriniuose LDK autoriai naudojami humanistų pasiūlyta ir ilgainiui perimta *barbaries–humanitas* perskyra. Remdamiesi geografiniais, antropologiniais ir etnografiniais kriterijais, jie iš esmės kvestionuoja oponento bendruomeniškumą, suprantamą kaip narystė žmonių sociume, bendruomenėje. Vincento Vainos giminaitis Gabrieliūs Vaina Steponui Batorui skirtose rinktinėje perspėjo

⁹¹ Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, p. 39.

⁹² *Gratulationes...*, 1579, fol. A4v.

⁹³ „Embl: Tres Tubae inflantur a tribus bellis. Mosc. Liu. Vala.“; Adam Stankiewicz, *Virtus cineri superstes magnifici domini d. Vincentii Woyna capitanei Inturcensis aulici s.r.m. a morte victi reverendissimo domino d. Abrahamo Woyna episcopo Methonensi, prot. apostolico suffraganeo et canonico Vilnensi etc. etc.*, Vilnae: ex officina Iosephi Karcan, 1615.

⁹⁴ Andreas Volanus, *Oratio ad illustres Radivillos et Chotkiewiczios A[ndreae] V[olani]*, Wilno: Ulryk Sultzer, Salomon Sultzer, 1600, fol. A5r.

maskvėnus apie gresiantį teisingumą ir pasmerkimą: jie lyginami su išvartytu vilku, kuris jokiuose miškuose nerandą vietos, „iki kol Dievo valia už savo žiauriuosius nusikaltimus neprisiimsias tinkamos bausmės“⁹⁵. Jurgis Kalas sveikina Steponą Batorą kalbėdamas riterių luomo vardu ir maskvėnus įvardija kaip „orką, retai pasitaikantį priešą, ištinusį nuo savo barbariško įniršio“⁹⁶. Svetimumą civilizacijai sustiprina ir etnografiniai Maskvos aprašymai. Pranciškui Gradauskui, aprašančiam LDK lauko etmono Kristupo Radvilos Perkūno karinę kampaniją, Maskva – nederlinga Skitijos žemė, be „Bakcho gėrybių“ ir „nemačiusi arklo“. Anot jo, „[ž]monės čia nuožmūs, keistais aprėdais, atrodantys baisiai, / Jų dvasia niekada nelinkusi darbui paklusti“ – pagrindinis jų pajamų ir pragyvenimo šaltinis yra karas ir plėšimai⁹⁷.

Greta tokios etnografinės topikos dažnas ir antikinių įvaizdžių, perimtų iš romėnų bei graikų mitologijos, vartojimas. Maskva lotyniškoje LDK literatūroje įvardijama kaip Orkas – antikinės tradicijos požemių karalystės valdovas, pirmiausia siejamas su pažadų sulaužymu, kankinimais ir nusikaltusiųjų baudimu. Toks erdvės nevienalytiškumas kartu nurodo reikšmingo centro ir bestruktūrės, chaotiškos periferijos priešpriešą⁹⁸. Tai, kad Maskva lokalizuojama – nors ir literatūriškai – mitiniame erdvėlaikyje, siūlo paralelę: chaose (taigi ir periferijoje) viešpatauja demonai, įveikti dievams kuriant kosmosą: savojo pasaulio gynimas tad yra kosminės *Tvarkos* gynimas nuo chaoso.

Pro LDK humanistų akis neprasprūsta ir maskvėnų pastanga tapatintis su „graikų apeigomis“, vystant bizantiškąją tikėjimo ir imperijos tradiciją. Bazilijus Hiacintijus sieja schizmą, beje, ne su klaidatikyste, bet su antikiniu graikų pasauliu, kurio vardo maskvėnai nėra nusipelnę: „[...] barbariška Maskvos padermė“, gyvenanti tolimoje šiaurėje, tarp Dono ir Uralo sniegynų,

⁹⁵ *Gratulationes serenissimo ac potentissimo principi, Stephano I. Dei Gratia, Regi Poloniae, Magno Duci Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Livoniae, nec non principi Transilvaniae, [et] c. decretae, [et] in fortunatissimu[m] S. R. M. suae Vilnam adve[n]tum scriptae, Anno Domini 1579*, Vilnae: Typis Illustr[issimi] domini d. Nicolai Christophori Radivili [...], fol. Dv.

⁹⁶ *Ibid.*, fol. B1v.

⁹⁷ Pranciškus Gradauskas, „Šviesiausiojo kunigaikščio ir pono, pono Kristupo Radvilos, Biržų ir Dubingių kunigaikščio, Trakų kašteliono, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakanclerio ir lauko etmono, Borisovo ir Soleco seniūno ir t. t. ŽYGIS PRIEŠ MASKVĄ, aprašytas Pranciškaus Gradausko. Vilniuje, Jono Karcano spaustuvėje, 1582“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 47, vert. Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 303.

⁹⁸ Arūnas Sverdiolas, *Steigtis ir sauga. Kultūros filosofijos etidai*, Vilnius: Baltos lankos, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1996, p. 285–287.

yra priėmusi „šventą graikų, tėvų pelazgų, kultą bei apeigas.“⁹⁹ Tačiau, kaip paėpieia Oderbornas, maskvėnų apeliacija į antikinį paveldą tuėčia. Jis pasakoja, kad nors maskvėnai „giriasi savo graikišku tikėjimu, niekad nėra lotyniškų anei graikiškų knygų regėję“. Kadangi su savimi Maskvoje turėjęs graikiškai atspausdintą šveicarišką Naujajį Testamentą (lot. *novum instrumentum Tiguri*), jis sugalvojęs tokį testą – davęs stačiatikių šventikams paskaityti kokią pastraipėlę. Tačiau šie, Oderbornui paprašius, griežtai atsisakė, šventai prisiekdami tokio tipo raėmenų prieš save niekada nematę¹⁰⁰.

Pats Maskvos dvaras įkūnija priešpriešą Vakarų vertybinei paradigmai. Viena vertus, opozicija literatūroje įprasminama pačių valdovų asmenimis, kontrastuojant Lenkijos–Lietuvos valdovo Žygimanto Augusto ir Maskvos didžiojo kunigaikėčio Ivano Rūsčiojo personalijas¹⁰¹. Kita vertus, abi politikos legitimacijos taip pat ieško Antikoje: maskvėnai perima imperinę tradiciją, nuo XV a. pabaigos vystydami „Trečiosios Romos“ paradigmą (plačiau – šio darbo dalį „*Translationes*: suverenumo konstravimo paradigmos“). Visgi kartu su bizantiška tradicija Maskva perima ir cezaropapizmą: atmetę popiežiaus autoritetą, maskvėnai pripažįsta graikų pontifiką, kuris Maskvoje turi savo metropolitą – „vyrą Ivano Vasiljevičiaus dvare itin įtakingą bei vertinamą“¹⁰². Metropolitas šiuo atveju laikomas dvaro pareigūnu, aptarnaujančiu imperiją, o ne savarankiška dvasinės valdžios šaka.

Iė kitos pusės LDK ribojasi su islamiškuoju pasauliu, sudarančiu kitą grėsmės frontą – jo įvaizdžiui taip pat pasitelkiamos minėtos *barbaries* charakteristikos, diferencijuojant musulmonus ne tik religiniu kriterijumi, bet ir lingvistiniais parametrais bei žiaurumo akcentavimu.

Kartu su islamu Lietuva gyveno nuo pat valstybingumo užuomazgų atsiradimo, santykiai su totoriais visada balansavo tarp priešiškumo ir integracijos. Viena vertus, dalį jų XIV a. pabaigoje įkurdinus Lietuvoje, jie

⁹⁹ Basilius Hyacinthus Vilmensis, *Panegyricus in excidium Polocense atque in memorabilem Victoriam Stephani invictissimi Poloniarum Regis Magnisque Ducis Lituaniae ex potentissimo Moschorum Principe III. Cal. Septemb. MDLXXIX. reportatam*, Patavii: Apud Laurentium Pasquatam, fol. Ar.

¹⁰⁰ „[...] rogaremque Flamines, ut aliquam periodum legerent, illi hoc facturos pernegabant: sancti adfirmantes, eiusmodi typus nunquam sibi ante visos esse.“ Paul Oderbon, *De russorum religione, ritibus nuptiarum, funerum, victu, vestitu [...] et de tartarorum religione ac moribus [...] narratio ad [...] Davidem Chytraeum recens scripta. Alia eiusdem argumenti de religione et sacrificiis veterum borussorum. Ad [...] Georgium Sabinum olim missa*, Lipsiae: [przez Jana Maleckiego], [s. p.].

¹⁰¹ Darius Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje*, p. 55–56.

¹⁰² Paul Oderbon, *De russorum religione, ritibus nuptiarum, funerum, victu, vestitu ...*, fol. A3r.

integravosi į kunigaikštystės visuomenę (tam tikrais aspektais – netgi asimiliavosi¹⁰³). Kita vertus, Maskvos sąjungininkas, o vėliau Osmanų imperijos vasalu tapęs Krymo chanatas nuo XVI a. visuomet buvo viena iš pietinių LDK valstybės grėsmių. Tokį laviravimą tarp LDK, Maskvos, Osmanų imperijos ir kitų regiono galybių fiksuoja Elijas Pilgrimovijus. Jo „Tėvynės mylėtojuje“ Perekopo orda pabrėžia, kad „štai kariaus prieš Kristaus išpažinėjus suaugęs, / kas kadaise iš Kristaus tautos kraujo gimęs yra¹⁰⁴“. LDK didybės nuosmukis, Pilgrimovijaus akimis, lemia islamo įsigalėjimą – tai perimtas to laikotarpio Europoje populiarus krikščionybės priešpilio (lot. *antemurale Christianitatis*) diskursas. Pasipriešinimas Osmanams buvo visos Europos valstybių ir tarptautinių veikėjų darbotvarkėse, vis išsikristalizuojantis kryžiaus žygių projektais, kuriems vienaip ar kitaip pritarė ir LDK¹⁰⁵. Lietuviai greit perėmė visą europinį diskursą, todėl jau po 2–3 kartų į Romą nuvykęs Erazmas Ciolekas, bendraudamas su popiežiumi, žinojo visas reikiamas geopolitines konvencijas.

Toks fonas stiprino krikščioniškosios bendruomenės įtarumą. Maždaug nuo XVI a. stiprėjo baimė, kad nekrikščioniškos konfesijos sustiprės ir pradės vilioti krikščionis atsiversti¹⁰⁶. Literatūrinį tokios konversijos „atvejį“ pateikia Mikalojus Husovianas Žygimanto Senojo pergalės prieš turkus 1524 m. liepos mėnesį aprašyme. Į neveltį dėl mirusios žmonos bei vaikų puolęs žmogus šaukiasi Mahometo:

Jeigu man žmoną ir brangius vaikus
Tu, Mahometai, atgal sugrąžinsi, tau vietoj Kristaus
Nešiu aukas ir nuo šiol neisiu daugiau prie ano.¹⁰⁷

¹⁰³ Žr. Milda Jakulytė-Vasil, „Tatars' assimilation/integration in the social fabric of the Grand Duchy of Lithuania“ in: Tamara Bairašauskaitė, Halina Kobeckaitė, Galina Miškinienė (sud.), *Orientas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos visuomenės tradicijoje: totoriai ir karaimai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 35–36.

¹⁰⁴ Elias Pilgrzymowski, *Philopatriis ad senatum populumque Lituanum*, Vilnae: Jakub Markowicz, 1597, fol. B2v

¹⁰⁵ Stephen C. Rowell, „Lietuva – krikščionybės pylimas? Vienos XV amžiaus ideologijos pasisavinimas“ in: Darius Staliūnas (red.), *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002, p. 17–32.

¹⁰⁶ Jurgita Šiaučiušaitė-Verbickienė, „Kuris iš jų geresnis: žydas, totorius ar čigonas?“ Petro Čiževskio žvilgsnis į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos totorių kasdienybę“ in: Tamara Bairašauskaitė, Halina Kobeckaitė, Galina Miškinienė (sud.), *Orientas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos visuomenės tradicijoje: totoriai ir karaimai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 221–222.

¹⁰⁷ Mikalojus Husovianas, „Mikalojaus Husoviano nauja ir nuostabi pergalė prieš turkus liepos mėnesį, Krokuvoje pas Jeronimą Vietorą, 1524“ in: Mikalojus Husovianas, *Rastai*, vert. Sigitas Narbutas, p. 161.

Čia nedera pro akis praleisti *interpretatio christiana* atvejo: pranašas Mohametas čia atitinka Kristų ir yra tapatinamas su dievybe; būtent jo, o ne Alacho, šaukiasi nelaimių prispaustas žmogus. Intensyvėjant priešpriešai su turkais, stereotipizavimas stiprėja – požiūrį į nekrikščioniškas bendruomenes geriausiai apibendrina Piotro Czyżewskio vardu pasirašytas leidinys „Tikrasis totorių Alfurkanas, padalytas į keturiasdešimt dalių“¹⁰⁸, kuriame autorius sako, jog bet kokios totoriaus ar žydo veiklos tikslas – „krikščionį užmušti, sumušti, apgauti ir jo turtą išvilioti“.

Šalia gyvenančių musulmonų kitoniškumą išduoda ir etnografiniai aprašymai. Pavyzdžiui, Paulius Oderbornas sako, jog totorių kalba „taip skiriasi nuo lenkų kalbos, kad nuo tada, kai vieni jų į Skitiją, o kiti į Sarmatiją persikraustė, nėra neteisinga vadinti juos Serifijos rupūžėmis“¹⁰⁹. Skiriasi ir papročiai: Oderbornas, apsilankęs prie Vilniaus esančioje totorių bendruomenėje ir užsukęs į musulmonų šventyklą, randa protestantiškoms normoms priimtinių ženklų – pavyzdžiui, jis pabrėžia, kad mečetėje nėra „nei kokio dievaičio, nei šurpios dvasios atvaizdo, tik plikos sienos“. Kita vertus, svarstydamas dėl šventos musulmonų dienos, Oderbornas pirmiausia vertina per „sava *versus* svetima“ prizmę: anot jo, penktadienis pasirinktas „kad skirtųsi nuo judėjų apeigų, kaip ir krikščionių priedermės bei tikėjimo“¹¹⁰.

Visgi kur kas stipresnė tapatybinei mobilizacijai yra ne totorių, bet išorinė turkų grėsmė, kuria argumentuojama ir būtinybė sutaikinti krikščioniškas konfesijas – katalikybę, stačiatikybę ir protestantizmą. Krzysztofas Warszewickis „Paradoksuose Lenkijos karaliui Steponui“ sako, kad besitęsiantys krikščionių nesutarimai tikrai nepadeda pažaboti „turkiško įsiūčio bei galios“¹¹¹. Ir maskvėnai, ir turkai čia „nužmoginami“: Jonas Radvanas aprašo, kaip turkai nenori laikytis civilizuoto pasaulio taisyklių –

¹⁰⁸ Žr. Piotr Czyżewski, *Alfurkan Tatarski prawdziwy na czterdziestu cześci rozdzielony [...] przez Piotra Czyżewskiego [...]*, w Wilne: u Józefa Karcana, 1617.

¹⁰⁹ „Lingua eorum a Polono idiomate tam longe abest, ut hi in Scythiam, illi in Sarmatiam commigrantes, ranae Seriphiae non iniuria dici queant“; Paul Oderborn, *De russorum religione, ritibus nuptiarum, funerum, victu, vestitu...*, fol. Nn4r. Erazmas Roterdamietis patarlėse „Serifijos rupūžei“ priskiria nebylumą – taigi Oderbornas čia pabrėžia, kad lenkai ir totoriai vieni kitiems nebylūs. Plg. Desiderius Erasmus, *Desiderii Erasmi Roterodami opera omnia emendatiora et auctiora... : doctorumque, notis illustrata: tomus secundus, complectens adagia*, Pierre Lander (red.), Lugduni Batavorum: Cura & impensis Petri Vander, 1703, p. 193.

¹¹⁰ Paul Oderborn, *De russorum religione, ritibus nuptiarum, funerum, victu, vestitu...*, fol. Nn2v–Nn3r.

¹¹¹ „[T]urcica rabies atque potentia“; Krzysztof Warszewicki, *Christophori Varsevicii Paradoxa ad Stephanum I regem Poloniae*, Vilnae: Typis illustrissimi d. d. Nicolai Christophori Radivili, 1579, fol. A2r–A3v.

„Gerbia ne sutartis ji, ne tikėjimą, teisę – jai rūpi / smurtas ir kraujas žmonių!“¹¹²

Per XVI a., reaguodami į išorės grėsmes, LDK humanistai ir rašijios kūrėjai subrandino konceptualų žodyną barbaro apibrėžimui; kartu tai buvo savęs, kaip civilizacijos subjekto, steigtis – tegul ir negatyvi. Tiek maskvėnų, tiek islamą išpažįstančiųjų aprašymai iš esmės kvestionuoja žmogiškumą: pabrėžia neaiškią jų kalbą, despotiškas valdymo struktūras ir negebėjimą laikytis duoto žodžio, galiausiai – net tiesiogiai lygina su žvėrimis (maskvėnas kaip vilkas) ar ligomis (turkas kaip pasiutimas, *rabies*). Kartu ši barbarybės artikuliacija remiasi jau anksčiau, Vėlyvaisiais viduramžiais išsikristalizavusiais vakarietiškais tapatumo parametrais – Antikos paveldu ir katalikų tikėjimu.

Žinia, kad istorinis autonaratyvas LDK formuojasi nuo XVI a., tačiau iki tol formuojantis pagoniškos lietuvių tautos tapatumui, lemiamą reikšmę turėjo monarcho valdžia ir jos stiprinimas. Ši sociopolitinė orientacija leido ilgainiui išplėtoti svetimų etnosų identifikavimo kriterijus, kartu stiprinant ir savo identitetą¹¹³, tad per valdovo giminę, jos kilmę ir lojalumą jai aiškinti visos valstybės etninio tapatumo suvokimą. Vėliau šios skirtys stiprėjo ekonominėje-socialinėje plotmėje: etninis tapatumas ima formuotis tik atsiradus elito konsolidacijai ir prestižui, perskyrai tarp „mes“ ir „jie“. Lietuvių visuomenės viduje elitą ir eilinius žmones skyrė socialinis *mes-jie*, tačiau jungė etninis *mes*; santykiuose su, pavyzdžiui, Vokiečių ordinu aktualizavosi jau ir išorinė *mes-jie* skirtis, paremta etniniais parametrais¹¹⁴.

Perėmus rašto kultūrą, ne tik sukuriama tvari visuomeninė struktūra, bet ir atsiranda galimybė tapatumą išreikšti, kurti ideologinį pasakojimą. Civilizacinį sprendimą Lietuva priima ir pasirinkdama lotyniškąjį raidyną – skirtingai nei kirilica, jis padeda Lietuvai tapti Vakarų dalimi¹¹⁵.

¹¹² Jonas Radvanas, „Epitalamijas šviesaus ir prakilnaus pono Kristupo Manvydo-Dorohostaiskio, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raikytojo, Valkavysko ir t. t. seniūno ir kilmingiausios bei šviesiausios panelės Sofijos Chodkevičiūtės, Šklovo ir Myšo grafitės, šviesaus atminimo pono Jono Chodkevičiaus, Vilniaus kašteliono ir t. t. dukters, vestuvėms, poetiškai pavaizduotas Jono Radvano“ in: Jonas Radvanas, *Raštai*, vert. Sigitas Narbutas, p. 219.

¹¹³ Darius Baronas, Artūras Dubonis, Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija, III tomas, XIII a.–1385 m. Valstybės iškilimas tarp rytų ir vakarų*, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 545–548.

¹¹⁴ Edvardas Gudavičius, „Tautinės lietuvių savimonės lygis XIV a. pabaigoje“ in: Alfredas Bumblauskas, Šarūnas Liekis, Grigorijus Potašenko (sud.), *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 118–120.

¹¹⁵ Vytautas Ališauskas, „Šventosios kalbos ir šventieji raidynai. Pastabos apie jų statusą ir funkcionavimą LDK“, p. 229–230.

Tiek ideologinis pasakojimas, tiek kilmės legenda yra „antrojo lygmens“ pokyčių liudytojai. Šalia „bazinių“ struktūrų (tarp kurių – raštas kaip *instrumentas* bei „pašalinis“ pasirinkto raidyno poveikis) atsiranda savarankiška kūryba, pagimdyta politinio suverenumo interesų. Juos konsoliduoja ir XVI a. „kanonizuota“ romėniškos kilmės legenda: formalus mito panašumas į kitų šalių kilmės mitus, pasitelkiami bibliniai motyvai ir kitos detalės suponuoja, kad jis galėjo būti skirtas pabrėžti Lietuvos priklausymą ne Rytų, o Vakarų geocivilizacinei erdvei – šalia ribotų *ad hoc* politinių interesų (karų ir politinių įtampų su Maskva), kilmės iš romėnų mitologiją galima vertinti kaip civilizacinį pasirinkimą¹¹⁶. Antilenkišką¹¹⁷, antimaskvėnišką¹¹⁸ ar pro-magnatišką¹¹⁹ legendos skaitymą papildė ir *ad hoc* politines realijas peržengiantis, fundamentalus perskaitymas: pasirinkimas grįsti savo suverenumą Vakarų Europos paradigma. Vienas iš tos paradigmos mediumų – lotynų kalba, kuri ne tik su savimi atneša kultūrinį kodą, bet ir keičia komunikacinį kontekstą.

LDK į europinę tarptautinę sistemą ateina pavėlavusi, tačiau suformavusi etnopolitinį valdžios branduolį, aplink kurį ima formuotis institucinė sąranga bei teisės sistema, o kultūrinė orientacija lemia ir lotyniškosios kultūros kodo perėmimą – pirmiausia, imitaciniu, o vėliau ir proaktyvios kūrybos būdu. Itin produktyvi saviidentifikacijai yra negatyvioji barbaro kategorija; būdama periferijos valstybė, LDK pati yra Vakarų intelektualų, dvasininkų ir diplomatų vertinama kaip barbarų kraštas: dėl savo atšiaurumo ir dydžio (geografinių kriterijų), patogumų stygiaus ir prastų buities sąlygų (etnografinis kriterijus), galiausiai dėl daugiatautiškumo ir įvairių religijų koegzistavimo. Tačiau ilginiui barbaro koncepciją lietuvių ir LDK kuriantys intelektualai perima kultūriniam pranašumui argumentuoti: su barbariška būkle susiejamą Maskvos ir Osmanų valstybės, pagrindiniais barbaro kriterijais laikant nesuprantamą kalbą, negebėjimą laikytis duoto žodžio ir

¹¹⁶ Joanna Orzeł, „From imagination to political reality? The Grand Duchy of Lithuania as a successor of Rome in the early modern historiography (15th–18th centuries)“ in: *Open Political Science*, 1(1), 2018, p. 171–172.

¹¹⁷ Elżbieta Kulicka, „Legenda o rzymskim pochodzeniu Litwinów i jej stosunek do mitu sarmackiego“; Urszula Augustyniak, „Wielokulturowość Wielkiego Księstwa Litewskiego i idea tolerancji, a praktyka stosunków międzywyznaniowych w XVI–XVIII“ in: Alfredas Bumblauskas, Grigorijus Potašenko (sud.), *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 89.

¹¹⁸ Jan Jakubowski, *Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską*, p. 30–35.

¹¹⁹ Stephen C. Rowell, „Amžinos pretenzijos arba kaip turime skaityti elitinę literatūrą?“, p. 14.

konvencijos, žiaurumą ir žvėriškumą. Barbaro koncepcija ir geba ja operuoti politinės propagandos bei tapatumo konsolidacijos tikslais – vienas iš fundamentalių lotyniškosios kultūros elementų, kuriuos civilizacinio virsmo fone perima LDK.

2. ATMINTIES PARAMETRAI: *LATINITAS* ERDVĖLAIKIS

Ankstesniame skyriuje pabrėžėme, kad geografiniai ir erdvės parametrai yra viena iš barbariškumo žymių: šiaurietiškas, klimato veiksniai tapatinami ir su ten gyvenančių žmonių šiurkštumu, tamsumu. Kita vertus, barbaras – nesilaikantis susitarimų, neturintis racionalaus mąstymo, teisingumu pagrįstų bendruomeninių saitų – yra neistoriškas: jam neatsiveria kelias kartas ir gentinį tapatumą peržengianti perspektyva. *Latinitas* Lietuvai suteikia įrankius įprasinti savo teritorinius laimėjimus ir genealoginį pasakojimą – sukurti simbolinį, kultūrinį erdvėlaikį. Tai galima laikyti viena iš barbariškos būklės paneigimo strategijos dalių.

Erdvės ir laiko klausimai mus domina kaip mito-simbolio komplekso dalys, kaip šią teorinę koncepciją apibrėžia Johnas Armstrongas. Dar iki modernios tautos atsiradimo galima apčiuopti tam tikrą „etnopolitinių ribų“ sampratą – bendruomenių gebėjimą ir pastangą puoselėti grupinę savivoką, pagrįstą ne griežtomis, biurokратиškai (o tai reiškia modernistiškai) apibrėžtomis sienomis, bet komunikacija bei priklausymu bendram „bendro likimo“ ar „bendros misijos“ naratyvui, kurie dažnai stipriau konsoliduoja bendruomeniškumą nei formalūs apibrėžimai ar objektyvi tikrovė¹²⁰. Anot etnosimbolistų, etnopolitinę tapatybę nusakantis mito-simbolio kompleksas apima mitus, atmintį, vertybes ir simbolius, greta funkcionuojant mitui judintojui (pranc. *mythomoteur*) – konstituciniam politijos mitui¹²¹. Patarasis gali būti trejopas: bendruomeninis-politinis, bendruomeninis-religinis ir dinastinis¹²².

Šią mitų tipologiją Anthony D. Smithas papildė temiškai suskirstydamas juos į laiko, vietos arba migracinius, kilmės, herojinio amžiaus, nuosmukio ir atgimimo¹²³. Akivaizdu, kad dauguma jų yra susiję su fizinės tikrovės parametrais – laiku ir erdve, – kuriuos kultūrinė mitologija tarsi „įkrauna“ simbolinėmis prasmėmis. Ištakų (atsiradimo), herojinio („aukso“) amžiaus, nuosmukio ir atgimimo mitologemos nurodo chronologinę etnijos raidą, migracinės (ar vietos) ir kilmės (nebendramatės, bet LDK atveju neatsiejamai susijusios) – į kultūrinį fizinės aplinkos, erdvės įprasminimą.

Šiame kontekste norisi sugretinti lotyniškąjį kultūros modelį ir sarmatizmą, kuriame tyrėjai įžvelgia geoistorinę, politinę, etninę ir statuso

¹²⁰ John Armstrong, *Nations before Nationalism*, p. 3–9.

¹²¹ Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, p. 13–15.

¹²² John Armstrong, *Nations before Nationalism*, p. 283. Atitinkamai tokių bendruomenių pavyzdžiais galėtų būti antikinis graikų polis, judėjai ar imperinė Japonija.

¹²³ Anthony D. Smith, *Myths and Memories of the Nation*, p. 62–68.

dimensijas¹²⁴. Toks platus sarmatizmo vertinimas leidžia suprasti jį kaip užbaigtą „kultūrinę monadą“, apimančią kasdienybę, madą, dailę ir galvoseną¹²⁵; kita vertus, jį galima traktuoti ir kaip lotyniškojo kultūros modelio adaptaciją ar atmainą, papildytą kultūriniais „paribio“ bendruomenės savitumais. Siekiant analogiškai vertinti *Latinitas* kaip tam tikrą mąstysenos ar *habitus* modelį, būtina išplėsti lotyniškosios kultūros sampratą – tai leidžia ne tik neapsiriboti politinės klasės interesus grindžiančia kilmės teorija, bet ir geriau suprasti, kaip, veikiant lotynų kalbai ir (ar) vartojant ją, politinės tautos atminties „bendrosios vietos“ kultūriškai apibendrina fizinę tikrovę.

Rašto kultūra padeda fiksuoti palikimą ateities kartoms ir pergyventi amžininkus: poezija, epika ir istoriografija susistemina žodinę tradiciją, suteikdama jai pastovumą ir galimybę byloti ateities kartoms¹²⁶. Šalia migracinio lietuvių kilmės mito atsiranda ir „etninis kraštovaizdis“, ir „aukso amžiaus“ idėja. Kartu tai sukuria autoriaus kalbėjimo ir skaitymo vienalaikiškumo problemą: Koheleto knygoje Šventajame Rašte kalbantis karalius Saliamonas sako: „Buvau Izraelio karaliumi.“¹²⁷ Jis kalba knygos skaitymo metu, sudėtingoje „teksto dabartyje“ tam, kas knygą skaito, ir tada, kai ji skaitoma ar girdima skaitant; Saliamono skaitytojo dabartyje nebėra, bet jis yra ypatingu būdu, kaip realiai buvęs¹²⁸. Koheleto knygos būtojo laiko formulė „buvau“ ataidi Pilgrimovijaus „Tėvynės mylėtojuje“ – „Buvau Lietuva“, – sako LDK, tolesnėse eilėse pasakodama apie kontrastą tarp Aukso amžiaus ir dabarties¹²⁹. Toks pasakymas suponuoja, anot Sverdiolo, ne asmeninę, o bendrijos atmintį, kai sakančiojo buvimo būdas – būti buvus. Per tekstą prabyla buvusieji, užsimezga gyvųjų ir mirusiųjų polilogas – toks etnopolitinis LDK polilogas mezgasi aplink lotyniškosios kultūros branduolį Ankstyvaisiais naujaisiais laikais, kai imama vertinti ne tik pragmatinį teritoriškumą (pvz., žemės kaip naudmenų ar valdų), bet ir suteikti jai simbolinę-kultūrinę dimensiją.

Cituotas Pilgrimovijaus „Tėvynės mylėtojas“ idealiai atspindi paskesnių dviejų skyrių užmačią. Jis erdviškas – prabyla visos LDK sudarančios ir kadaise sudariusios žemės. Jų ištaros – skundai – referuoja į prabėgusį Aukso

¹²⁴ Joanna Orzeł, „Sarmatism as Europe's Founding Myth“ in: *Polish Political Science*, vol. XXXIX, 2010, p. 150.

¹²⁵ Artūras Vasiliauskas, „Antika ir sarmatizmas“ in: Vytautas Ališauskas et al. (sud.), *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, p. 26.

¹²⁶ Arūnas Sverdiolas, *Steigtis ir sauga...*, p. 102.

¹²⁷ Koh 1, 12.

¹²⁸ Arūnas Sverdiolas, *Steigtis ir sauga...*, p. 147–148.

¹²⁹ Eugenija Ulčinaitė (sud.), *Gratulatio Vilnae. Textus electi XVI–XVIII saeculi* [= *Vilniaus pasveikinimas. XVI–XVIII amžiaus tekstų rinkinys*], p. 184–185.

amžių, nuopolių, ir įpareigoja senatorius bei politinę tautą siekti atgimimo. Tai fizinio laiko ir fizinės erdvės sukultūrinimo pastanga: ciklišką laiką keičia istorija ir atmintis, o kultūrinė erdvė žymi tos atminties vietas.

2.1. Erdvė

Erdvinę mito-simbolio komplekso dimensiją apibrėžia santykis su gyvenamosiomis ar šventomis (arba reikšmingomis) etnijai atminties vietomis. Etninis kraštovaizdis (angl. *ethnoscape*) svarbus etnijos ar tautos savirealizacijai – jis formuojamas pasitelkus mūšių, stebuklų, transformacinių įvykių atmintį¹³⁰. Šis šventos atminties vietos kūrimas dvejetainis. Viena vertus, etnija istorizuoja gamtą, kai gamtinės ir geologinės savybės tampa atminties ir istorijos dalimi – pavyzdžiui, Nilas teikia išteklių ir saugumą, todėl tampa transcendentine, gyvybine Senovės Egipto jėga. Kita vertus, natūralizuojama istorija – gamta laikoma kultūrinės atminties, kolektyvinės istorijos dalimi. Istorija rašoma interpretuojant gamtinį peizažą, gamtos objektai tampa naratyvo dalimi, didvyrių kapai ir atminties vietos sujungia fizinę ir kultūrinę erdves¹³¹. Todėl gamtos aprašymai tautinio atgimimo literatūroje neatsitiktiniai. Jie yra pretenzijos į konkrečią teritoriją išraiška, bandymas kultūriškai „įkrauti“ fizinę erdvę savo atminties naratyvu – tai tam tikra apimtimi galioja ir ikimoderniesiems laikams bei etnijos istorinio tapatumo formavimuisi.

Formuojant kilmės genealogiją, geografija buvo ne mažiau svarbi nei istoriografija; tam tikra prasme kartografinė mąstysena keitė genealoginę¹³². Ten, kur kronikos tyli, prabyla pastovus kraštovaizdis: senovės tautos, gyvenusios konkrečiose žemėse, tampa vienu ar kitų politinių bendruomenių, etnijų protėviais – kaip, pavyzdžiui, sarmatai. Ir kilmės iš romėnų legenda yra ne tik migracinė, bet kartu ir ekspansinė, aiškinanti besiformuojančios LDK įsitvirtinimą pirmiausia *Lituania propria* areale, o vėliau – ir rusėnų, kitų baltų genčių žemėse. Mitologinėje savimonėje vieta gali būti siejama ir su dievybe, kaip liudija Lasickis: Pajūryje garbinamas Dieuoitis (Dievaitis), Rietavo

¹³⁰ Anthony D. Smith, *Myths and Memories of the Nation*, p. 149–151.

¹³¹ Anthony D. Smith, *Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity*, Oxford: Oxford University Press, 2003, p. 135.

¹³² Oleksii Rudenko, „Don't Look Back in Anger': The Classics, Early Modern Authors, and Making the Polish-Lithuanian Origin Accounts“ in: Giuseppe Cusa, Thomas Dorfner, eds. *Genealogisches Wissen in Mittelalter und Früher Neuzeit: Konstruktion – Darstellung – Rezeption*, Berlin, Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2023, p. 178.

apylinkėse Vetustis (Vetušis), Sarakų – Guboi (Gubai) ir Tvverticos (Tvertikas), Platelių – Kirnis¹³³.

Šalia erdvinio kultūrinės tapatybės apibrėžimo, plėtojantis lotyniškai kultūrai ir perimant kompozicinį kanoną, erdvės artikuliaciją papildė ir antikiniai įvaizdžiai. Jų vartojimą literatūrinės erdvės kūrimui ginanti Ulčinaite pabrėžia, kad jie nėra tik autoriaus erudicijos demonstravimas ar siekis gausa nustebinti skaitytoją – tai „vienas iš pasaulio suvokimo ir saviraiškos būdų“, kai „pasitelkiant antikinę mitologiją sukuriamą „fiktyvi tikrovė“, ir tai leidžia pažvelgti į realybę universalesniu žvilgsniu¹³⁴“. Kai tiems antikiniamis įvaizdžiams suteikiami lokalūs turiniai, jie įrašomi į universalios, bendraeuropinės kultūrinės patirties formą.

Vienas iš tokių apibrėžimų LDK lotyniškoje literatūroje – Palemono šalis (*terra Palemonia*), virš kurios kviečiami šviesti žvaigždės ir Mėnulis, dangaus šviesuliai iš Manvydo-Dorohostaiskio Leliwos herbo¹³⁵. Tai „Sarmatijai kaimyninga žemė“¹³⁶, besidriekianti dvylika tūkstančių – o gal ir daugiau – žingsnių, jei matuotume „Auzonų matu“¹³⁷. Lietuvos erdvės matavimas romėnišku matu – žavi literatūrinė detalė, nors ir teparodanti tik humanistinės poetikos konvencijas; visgi toks bendramatiškumas, vakarietiško kriterijų ir parametrų taikymas, erdvės aprašymo „taisyklės“ taip pat rodo pastangą ištesti Vakarų oikumenos erdvę iki rytinių LDK pakraščių, įjungti ją į bendrą europinį erdvėlaikį. Tuo vėliau naudojamasi artikuliuojant savo atmintį ir ideologinį pasakojimą kovų su Maskva kontekste. Dalis tokių įvardijimų yra humanistinio literatūrinio-filologinio kanono dalis – imituojama antikinė epika ir poetika, kuriami vietinių vandenų ar miestų aprašymai, pasitelkiama fabuliarinė teologija ir kiti įrankiai.

Antika šio laikotarpio raštijoje dvejopa: formalioji susijusi su tropais ir literatūrinėmis bendrosiomis vietomis, o turininė kultūriškai „įkrauna“ Lietuvos kraštovaizdį. Bazilijaus Hiacintijaus „Panegirikoje“ Vilnius pristatomas ir kaip fizinis „dviejų upių, dviejų pilių“ miestas, ir kaip vieta, apdovanota Bakcho bei Cereros gėrybėmis, pilna Marso ir Minervos mokinių. Šiuo atveju antikinių dievybių vardai tėra bendrosios vietos – žemės ūkio derliui, kariams ir intelektualams apibūdinti. Panašiai mūšyje dėl Polocko apsireiškia mitinės būtybės: sekdamas humanistiniu kanonu, Bazilijus Hiacintijus Dysnos upę aprašo kaip „gražiausią nimfų karalystę, sirenų

¹³³ Vytautas Ališauskas (sud.), *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus: tekstas ir kontekstai*, Vilnius: Aidai, 2012, p. 113.

¹³⁴ Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Lemties žaidimai...*, p. xxviii.

¹³⁵ Jonas Radvanas, *Raštai*, p. 200.

¹³⁶ „Lituania <...> Sarmatiae vicina“; Jonas Radvanas, *ibid.*, p. 222.

¹³⁷ „Ausoniis <...> modis“; Mikalojus Husovianas, *Raštai*, p. 131.

namus“, apgyventus nereidžių¹³⁸. Alessandro Guagninio Sarmatijos upių aprašymas visuomet joms suteikia du vardus – „vulgarųjį“ ir kultūrinį, ateinantį iš antikos – „Boristenis, šnekamąja kalba vadinamas Dnipru, [...] Ipaninas, šiandien Bogu vadinamas“, ar „Chronas įteka į Germanų jūrą (kuri kartais dėl to vadinama Chrono), šnekamąja kalba vadinamas Nemunu“¹³⁹.

Kita vertus, gamtiniai objektai nėra pasyvūs pasakojimo veikėjai ir yra moraliai „įveiklinami“ – personifikuota upė Boristenis gali kreiptis į Serebrianą, vieną iš maskvėnų karvedžių, ragindama šį nustoti „didinti nelaimių gausą“ ir bergždžiai nebesipriešinti lietuvių kariaunai¹⁴⁰. Lietuviška erdvė paklūsta tiems patiems kultūriniais „dėsniams“ kaip ir antikinis pasaulis, o kartu LDK hidronimams ir vietovėms suteikiama antikinė reprezentacija – beje, prakalbusio Boristenio vaizdinys rodo, kad taip Antika kalba lietuvių naudai, persergėdama priešus. Vandens simbolika žymi ir tam tikrą liminalumą – ar tai būtų Cezario peržengtas Rubikonas, ar mitologinė riba tarp šiapusybės ir anapusybės¹⁴¹, – o šiuo atveju kūriniuose aktyviai veikiantys telkiniai brėžia europinės periferijos ribą. Vienu atveju, kai Cereros ar nereidžių, dievų ir kitų mitologinių būtybių įvaizdžiai įprasmina generinį idilinį peizažą, miesto ar upės aprašymas pasyvus; kitu – erdvės (gamtinės ir kultūrinės) objektai tampa istorinio pasakojimo veikėjais, referuodami į konkretų istorinį siužetą – pavyzdžiui, Maskvos karvedžio Serebriano sulaikymą.

Karų su Maskva atminties tradicijoje braižomas LDK „atminties žemėlapis“ – mūšių atmintis keičia lokacijų, kuriose jie vyko, statusą, nužymi kultūrinę paribio topografiją. Apdainuodamas mūšį dėl Polocko, Bazilijus Hiacintijus referuoja į Ulos ir Starodubo mūšius, iškelia Konstantino Ostrogiškio nuopelnus, taip pat pažymi, kad: „Kiti prisimena neeilinius

¹³⁸ Basilius Hyacinthus Vlnensis, *Panegyricus in excidium Polocense...*, fol. B1r–B1v.

¹³⁹ Alessandro Guagnini, *Sarmatiae Europaeae descriptio, quae Regnum Poloniae, Lituaniam, Samogitiam, Russiam, Massoviam, Prussiam, Pomeraniam, Livoniam, et Moschoviae, Tartariaeque partem complectitur*; Alexandri Guagnini Veronensis, *equitis aurati, peditumque praefecti. Cui suplementi loco, ex quae gesta sunt superiori anno inter serenissimum regem Poloniae et magnum ducem Moschoviae breviter adiecta sunt, item genealogia regum Polonorum*, Spira: apud Bernardum Albinum, 1581, fol. B1v.

¹⁴⁰ Pranciškus Gradauskas, „Šviesiausiojo kunigaikščio ir pono, pono Kristupo Radvilos [...] ŽYGIS PRIEŠ MASKVĄ [...]“, p. 295.

¹⁴¹ Plačiau apie upės ir vandens apskritai simboliką Ankstyvųjų naujųjų laikų LDK literatūroje išsamiau rašo Bojerio „Karolomachiją“ analizuojantis Sigitas Narbutas: Sigitas Narbutas, „Karolomachijos“ akiračiai in: Laurynas Bojeris, *Karolomachija*, vert. Benediktas Kazlauskas, Vilnius: Vaga, 1992, p. 172–175.

Vytauto darbus, / Kiti šlovina Algirdą, kiti – Jogailą.¹⁴² Stepono Batoro kampanija prieš Livoniją pasiekia tai, kas pranoksta ankstesnių karvedžių pasiekimus:

Pasiekei, sakyčiau, ko niekas prieš tave nepasiekė: kariauti su maskvėnais karą, kuris didesnis ir žiauresnis, nei mūšiai, kariauti iki tol – kunigaikščio Konstantino Ostrogiškio Oršoje, Jono Tarnovskio Starodube, Mikalojaus Radvilos Ivanske¹⁴³, Stanislovo Leščinskio Nevelyje, Romano Sanguškos Uloje, – nors ir su tuo pačiu priešu.¹⁴⁴

Apskritai Batoro Livonijos kampanijai istoriškai prilygsta tik Vytauto mūšis su Tamerlanu – ir tik pastarasis tironas gali lygintis su maskvėnu kunigaikščiu¹⁴⁵. Tačiau Batoras kaip monarchas veikia ne vienas, o kartu su didikais:

Tu pats Usviatoje padarei pažangą, ir tą didžiosios kunigaikštystės tvirtovę, iš Lietuvos atimtą, Algirdo, didžiojo kunigaikščio kadais buvusį sostą, vedant Mikalojui Radvilai, savo giminės didybe ir nuveiktais darbais žymiam karvedžiui, o kitiems senatoriams ir Lietuvos kilmingiesiems atsiųstomis pajėgomis savanoriškai padedant, savo valdžia įtvirtinai.¹⁴⁶

Šių fragmentų topografija ne tik ideologiškai grindžia LDK Maskvos kampaniją, bet ir formuoja literatūrinę *patrum patriae* panteoną, kuriais remiasi artikuluojama istorinė tradicija (plg. simbolinė Vytauto ir Jogailos įpėdinystė ar su etmonais siejami mūšiai).

Kitas istorinės tradicijos mutacijos pavyzdys, aptinkamas lotyniškoje literatūroje, – joje pasirodanti ir evoliucionuojanti metraščių tradicija. Laikantis šios tradicijos nesiekama fiksuoti tikslų datų, įamžinti vienuolynų ar pilių statybų, papildyti pasakojimą buities detalėmis. Visas metraštininko dėmesys sutelktas į „tolimus didelės valstybės pakraščius“ – ten, kur kyla

¹⁴² Basilius Hyacinthus Vilnensis, *Panegyricus in excidium Polocense...*, fol. A4v.

¹⁴³ Čia galime atkreipti dėmesį į įdomų vietos heteronomijos aspektą – Ulos mūšis vadinamas tiek savo, tiek Ivansko miestelio, šalio kurio jis įvyko, pavadinimu; taip Bazilijus Hiacintijus „padaugina“ LDK didikų nuopelnų, lyg atskirus šį mūšį priskirdamas tiek Sanguškai, tiek Radvilai.

¹⁴⁴ Krzysztof Warszawicki, *Panegyricus ad Stephanum I Polonorum regem et magnum Lituanorum ducem*, Vilnae: Typis Illustris D. Domini Nicolai Christophori Radivili [...], Per Daniele Lancicium, fol. Er.

¹⁴⁵ Jan Lasicki, *De russorum, moscovitarum et tartarorum religione, sacrificiis, nuptiarum, funerum, ritu, e diversis scriptoribus, quorum nomina versa pagina indicat* [...], [E]xcudebat Bernardus D'albinus, 1582, fol. A3v.

¹⁴⁶ Krzysztof Warszawicki, *Panegyricus ad Stephanum I...*, fol. C3r.

didžiausios geopolitinės įtampos ir kur reikia parodyti Lietuvos ir jos valdančiojo elito savarankiškumą¹⁴⁷. Literatūrinėje tradicijoje tas dėmesys įgyja konkretesnę pavidalą – šalia pilių ir tvirtovių atsiranda šventovių, bažnyčių fundavimo atmintis, naujo tipo atminties paminklai, galiausiai – pačių karo ir valstybės veikėjų biogramos.

Kristupo Radvilos Perkūno žygio prieš Maskvą aprašyme minima, kaip kunigaikštis kaunasi prie Dubno, kur: „Kadais <...> buvo šventovė, / Vytautas ją čia buvo pastatęs, atmintiną, didžią.“ Radvila „tėvynės herojui aukas ir smilkalus deda“¹⁴⁸, norėdamas pagerbti valdovo atminimą, bet kartu šis fragmentas pagrindžia teritorines pretenzijas – netoli Maskvos esama Lietuvos didžiųjų kunigaikščių paliktų ženklų, todėl ši vieta gali būti mnemonizuota ir laikoma sava. Panašiai save įamžina Švč. Mergelei Marijai skirtą bažnyčią fundavęs Jonas Karolis Chodkevičius, kurio nuopelnus tikėjimui ir menams jėzuitai įprasmina epigramų ir odžių rinkinyje¹⁴⁹. Namie Chodkevičius stato šventovę, o kartu išvyksta – kaip paaiškės – į lemiamą savo mūšį Chotyne prieš turkus, gindamas Lenkiją ir visą krikščionių bendruomenę (*Respublica Christiana*) nuo turkų.

Karai su turkais priklauso platesnei – Lietuvos–Lenkijos ar net bendraeuropinei – atminties tradicijai. Tačiau dėl Lietuvos indėlio ji transformuojama savosios etnijos atminčiai puoselėti. Pavyzdžiui, tie, kurie norės apdainuoti Chotyno mūšį, negalės niekaip praleisti brolių Rudaminų-Dusetiškių, kurie ten narsiai kovėsi ir krito. Mykolas Barkauskis tai fiksuoja kalboje, skirtoje velioniui Jonui Rudaminai-Dusetiškiui:

Ir nebus tokių istorikų, oratorių ir poetų, kurie, tirdami mūšį su turkais prie Chotyno, vykusį septintą dieną prieš rugsėjo idas [rugsėjo 7 d.], neatsimins greta kitų didžių vardų Jurgio Rudaminos, ir visoms tautoms bei amžiams negarbingai skaityti [darbą] pateiks tas, kas neatmins jūsų žaizdų, jūsų visur pralieto kraujo, du dosniausieji broliai, Jonai ir Kristupai Rudaminos.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Rimantas Jasas, „Bychovco kronika ir jos kilmė“ in: Rimantas Jasas (sud.), *Lietuvos metraštis*, vert. Rimantas Jasas, Vilnius: Vaga, 1971, p. 22.

¹⁴⁸ Pranciškus Gradauskas, „Šviesiausiojo kunigaikščio ir pono, pono Kristupo Radvilos [...] ŽYGIS PRIEŠ MASKVĄ [...]“, p. 317.

¹⁴⁹ Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Akmens pašventinimas (Sacra Lithothesis)*, vert. Skirmantė Šarkauskienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 9.

¹⁵⁰ Michał Borkowski, *Memoriae aeternae Magnifici et generosi domini D. Ioannis Rudomina Dusiatski [...] et filii eiusdem nob[ilis] et generosi domini d. Georgii [...] in acie bello Turcico, sub Chocimo in Valachia, pro Patria [et] Rep[ublica] occisi [...]*, Vilnae: In typographia Academica S[ocietatis] Iesu, 1622, fol. Flr.

Ne mažiau nei periferijos ir paribio apybraižos svarbus ir erdvinis politinio bei kultūrinio centro įprasminimas – Vilniaus kaip sostinės įvaizdis ir literatūrinis jo aprašymas. Ankstesniame skyriuje trumpai aptarėme sostinės reikšmę deklaruojant politinį suverenumą – tai „lokalios Romos“, legitimuojančios visoje teritorijoje suvereno valdžią. Šiuo atveju vėlgi susiduriame su „dviem Antikomis“: Renesanso ir Ankstyvųjų naujųjų laikų literatūrai būdingomis bendrosiomis vietomis bei simboliniu kodu ir savosios etnopolitinės atminties turiniais, išreikštais per *Latinitas* prizmę. Pastarieji padeda užčiuopti ideologinio sostinės vaizdinio konstravimą.

Pats Vilniaus įkūrimas suvokiamas ne tik kaip politinio suverenumo steigties, bet ir kaip kultūrinio virsmo, inkultūracijos momentas. Didysis kunigaikštis Gediminas,

[K]artą gainiojęs šunimis tuose miškuose žvėris,
(o buvo tasyk miškai), kur šiandien tęsiasi Vilnius.
Ir kai atslinkęs vakaras apgaubė Olimpą,
[Gediminas] pailsęs pavargusį kūną atidavė miegui.¹⁵¹

Matome fizinį Vilniaus pokytį (iš miškingos vietovės į metropolį) ir kultūrinį aprašymą – vakaras apgaubia ne šiaip Vilniaus kalvas, bet Olimpą, dieviškos galios simbolį¹⁵². Panašiai ir sveikinimuose Zigmanto Vazos atvykimo į Vilnių progą mokytojų luomas (*ordo litteratorum*) sostinę pavadina „Vilniaus Helikonu“ – šis mūzų buveinės motyvas kartojasi visoje nagrinėjamoje laikotarpio literatūroje¹⁵³. Šią transformaciją liudija ir individualaus žmogaus atmintis, susijusi su miesto metamorfoze – gamtinio pasaulio kismą į kultūrinę miesto erdvę katalizuoja tiek krikštas (kulto vietos bet kuriuo atveju yra vieni pirmųjų „nepragmatinių“ pastatų, t. y. neatliekantys rezidencinės ar ekonominės funkcijos *per se*), tiek Vilniaus kolegijos (ir akademijos) įsteigimas. Miestas ima vystytis kaip kokybiškai naujas gyvenvietės tipas, turintis kultūrinį sluoksnį.

¹⁵¹ *Gratulationes illustriss[im]o ac reverendiss[im]o [...] Georgio Radivilo D. G. episcopo Vilnen[sis] [...] in primo [...] in suam sedem aduentu oblatae*, Vilnae: Typis Illustriss. Do[mini] D. Nic[olai] Christ[ophori] Radivili, 1581, fol. D2v.

¹⁵² Tai, kad Gediminas prieš užmigdamas sumedžioja taurą, primena Livijaus pasakojimą apie galvijo aukojimą – žyniai pranašavo, kad tauta, kurios atstovas paaugosiąs Dianai išpūdingo dydžio ir grožio telyčią, pelnysiąs savo miestui imperijos sostinės titulą (Liv. 1.45).

¹⁵³ *Gratulationes serenissimo ac potentissimo principi Sigismundo III D. G. Regi Poloniae Magno Duci Lithuaniae. etc. etc. In optatissimo et felicissimo S. R. M. suae Vilnam aduentu, factae. Ab Academia Vilnensi Societatis Iesu*, Vilnae: Typis Illustriss. Principis Nicolai Christophori Radivili, 1589, fol. C1v.

Miesto transformacija iš laukymės į Atėnams lygų metropolį¹⁵⁴ gali būti siejama su konkretaus žmogaus atminimu. Štai Jėzuitų ordiną LDK įkurdinęs Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius amžiams tampa kolegijos mecenatu: „[...] Vilnius / Niekad, Valerijonai, neturėjo / Tokio vyskupo, ir neturės niekad“, – sako Roizijus savo „Vienuolikaskiemenyje“¹⁵⁵. Taip pat ir Mikalojaus Kristupo Radvilos nuopelnai prisimenami lyginant pakitusį Lietuvos kraštovaizdį su Italija:

Nes būtent savo valdžią tai tvirtovėmis, tai pilimis, tai nutiestais keliais, tai kitais tiek įžvalgiais, tiek politiniais paminklais [...] šviesiausias herojus išpuošė, kad Litalija būtų Italijai ir lygi, ir vienoda.¹⁵⁶

Apie M. K. Radvilos pastangas stiprinti miestų kultūrą LDK liudija ir Volanas, panegirikoje pabrėždamas kuklų Lietuvos urbanistinį peizažą (anot jo, Lietuvoje tradiciškai „pagal senąjį paprotį“ miestai buvo statomi maži ir veikiau primena tamsių žmonių gyvenamas kaimo pirkias, kur klesti apsilaidimas, tinginystė, girtavimas ir kitos ydos¹⁵⁷) ir didiko pastangas, kad bent jo „valdos spindėtų „gražiais pastatais, garbingais miestiečių poelgiais, jų pilietine kultūra“.

Su tokiais urbanistiniais vaizdais kontrastuojantis bukoliškas užmiesčio aprašymas taip pat rodo atsirandančią gebą kaimo peizažą aprašyti remiantis lotyniškuoju (antikiniu ir humanistiniu) kanonu. Lukiškių priemiestį aprašantis Samuelis Bazė Stokholmietis jį gerokai sukultūrina, sutaurina:

Miestą palikęs, einu į giraitę ūksmingą prie upės
Ir prie kranto šalia patenku į vėsųjį slėnį.
Ten, kur buriuotojų valtis Vilija gena vingiuota
Ir besisupdamos bangos juosia Vilniaus pakrantes;
Lukiškėm šitą vietovę lietuviai yra pavadinę.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Plg. *Gratulationes serenissimo ac potentissimo principi Sigismundo III...*, fol. B3r.: „urb[s] Cecropiae par“.

¹⁵⁵ Petras Roizijus, *Rinktiniai eilėraščiai*, vert. Rita Katinaitė, p. 291.

¹⁵⁶ Grigas Svencickis, *Theatrum s. Casimiri, in quo novo ipsius prosapia, vita, miracula, & illustris pompa in solemni eiusdem apotheoseos instauratione, Vilnae Lithuaniae metropoli, V. Id. Majj, Anno D[omi]ni M. DC. IV. instituta graphice proponuntur*, Vilnae: Operis typographicis Academiae Societatis Iesu, 1604, p. 127.

¹⁵⁷ Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, sud. Marcelinas Ročka, Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 271.

¹⁵⁸ Eugenija Ulčinaitė (sud.), *Gratulatio Vilnae. Textus electi XVI–XVIII saeculi [= Vilniaus pasveikinimas. XVI–XVIII amžiaus tekstų rinkinys]*, p. 143.

Sarbievijaus lyrinis subjektas kopia į Lukiškių kalną, nuo kurio atsiveria Vilniaus panorama. Ją poetas įvardija kaip „Didžiojo Palemono karalystę turėtają“ (*Magni regna Palaemonis*), kurioje dominuoja dvi iškilios pilys, lietuviškasis Gedimino Kapitolijus¹⁵⁹. Miesto kultūrinis savitumas, jo istorinė ir atminties erdvė geriausiai atsiskleidžia kontrastuojant jį su ikikultūrine, natūralia erdve.

Taip kultūriškai formuojamas išskirtinis sostinės statusas – išgryninami ir įamžinami miesto „tėvai kūrėjai“ (pvz., Gediminas ar Protasevičius), bendrosiomis vietomis ir operuojant literatūros žanrais atribojamos kultūrinės miesto ir užmiesčio sritys. Istoriskai „įkrauta“ atminties erdvė pati tampa istorijos veikėja – gedi kunigaikščių, ginčijasi dėl kūno, aprauda mirusiuosius. Ji užrašoma LDK politinės tapatumo kalbos simboliais, kurie papildė su antikinės literatūros ir jos literatūrinių figūrų recepciją, bet kartu išreiškia ir politines LDK etnijos nuostatas bei pretenzijas.

Viena iš tokių pretenzijų laikytinas nuolatinio valdovo rezidavimo Vilniuje klausimas, kurio potekstė – pastanga išsaugoti dinastinį centrą ir sustiprinti suverenumo pretenzijas. Bartolomėjus Grochowskis, ragindamas Zigmantą Vazą pasilikti, sako:

Kodėl gi nesvarstai pasilikti Vilniuje, valdove?
Vilnius – tavo tėvų tėvynė,
Ir galva Lietuvos senato,
Didis miestas Vilnius, pertekęs turtų,
Dailus pontifiko sostu,
Už kurį Lietuvoje joks puikiau neišrodo.
Vilniuje seserys Pieridės įsitaisė
amžinai apgyventus namus.¹⁶⁰

Šis Grochowskio fragmentas geriau apčiuopia suverenumo esmę, jo esminius elementus – administracinį, religinį ir kultūrinį. Juos paversti tikrove gali tik valdovo rezidavimas sostinėje – vienas iš valstybinio savarankiškumo simbolių. Todėl Vazai primenama, kad jis išrenkamas ne tik Lenkijos karaliumi, bet ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu: „Tave Dievas pripažino vertu tokios šlovės, / Tave paskyrė lietuviams didžiuoju kunigaikščiu“, – sako

¹⁵⁹ Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Lemties žaidimai...*, vert. Ona Daukšienė, p. 387–388.

¹⁶⁰ *Gratulationes serenissimo ac potentissimo principi Sigismundo III...*, fol. C2r.

Anzelmas Bokcijus¹⁶¹. Šiam atminties vektoriui priskirtinas ir atskiros nuo Lenkijos valdovo sentimentas, ataidintis „Radviliados“ pabaigoje, kai paskutinėje maldoje Radvila Rudasis taip kreipiasi į Dievą: „Tik, Visagali, prašau: pagailėjęs lietuvių, galingai / Lietuvai dar dovanok ir skeptrą, ir garbę, ir šlovę!“¹⁶²

Sostinė šiuose fragmentuose jau ne tik erdvinis ir fizinis miestas, bet ir politijos legitimacijos rodiklis: dinastijos atminties saugotoja, vykdomosios valdžios (senato) rezidencija, vyskupijos centras, universitetinis miestas. Vilnius turi visus esminius kultūrinius ir politinius atributus, leidžiančius jam tapti atminties vieta – tai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų galva, kaip pabrėžiama Mikalojaus Kuklickio sveikinime naujam vyskupui Benediktui Vainai¹⁶³.

Tačiau su dinastija ir atskirais didikais siejamas bendresnis erdvės įkultūrinimo fonas. Tokį motyvą aptinkame legendinėje metraščių dalyje, kur Palemono sūnus Borkas įsteigia miestą ant Jūros upės kranto ir įvardija jį „jungtiniu savo bei upės vardu“¹⁶⁴. Taip vokiškasis Jurgio miestas sulietuvinamas į „Borko Jūrą“; antra, dinastijos kilmė susiejama su kraštovaizdžiu, konkrečia lokacija ir miesto pavadinimu – fizinė erdvė mnemonizuojama, o atmintis įerdvinama. Alšys, ketvirtasis Trobaus sūnus, anapus Neries pastatė tvirtovę, savo kunigaikštystės sostą, ir pavadino ją pagal savo vardą Alšėnais. „Iš tų Alšėnų kunigaikščių Paulius, Vilniaus vyskupas dabartinio, išties gerbtino pono vyskupo Valerijono pirmtakas, kildinosi“, pasakoja Alessandro Guagninis¹⁶⁵. Panašiai ir Jono Karolio Chodkevičiaus miestas, anksčiau vadintas Kretinga, dabar įvardijamas kaip Karolopolis ar Karolostadijus: „Žemaitijos žemėj, kuriai [kaip] gynėjas atnešė teisingumą,

¹⁶¹ Anselmus Boccius, *Carmen gratulatorium De serenissimi, ac potentissimi principis Sigismundi Tertii, regis Poloniae, [et] designati Suetiae, Magni Ducis Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Mazoviae, Samogitiae [...] in regnum Poloniae ingressu [...] [et] coronatione. Cui inserta est querela De immatura [...] regis Stephani morte et sepultura; tum etiam [...] rerum praeclare gestarum contra Moschum aliarumque virtutum commemoratio. Scriptum ad [...] Joannem Zamoiscium [...] ab Anselmo Boccio, Livono, Rigae: Excudebat Nicolaus Mollinus, 1588, fol. B4r.*

¹⁶² Jonas Radvanas, *Raštai*, p. 324.

¹⁶³ „Talis urbium caput / Magni Ducatus Vilna [...]“; *Gratulatio illustrissimo ac reverendis[si]mo [...] Benedicto Woynae, episcopo Vilnensi, a sodalitate B. V. Mariae Annunciatae S. I. Academica Vilnensi*, Vilnae: Typis Ioannis Karcani, 1600, fol. B2r.

¹⁶⁴ Alessandro Guagnini, *Sarmatiae Europae descriptio...*, fol. I3v.

¹⁶⁵ *Ibid.*, fol. J4r.

pats savo vardui pastatė Mnemozinę – kai pastatė miestą, pagal save pavadintą Karolopoliu, arba Karolostadijumi, anksčiau Kretinga vadintą.¹⁶⁶

Su erdve didiką gali sieti ne tik vardas, bet ir keliaskluskė jo tapatybė – kaip tėvonio, valdytojo ar urėdininko. Mirus kunigaikščiui Albertui Radvilai, keturi miestai ginčijasi, kuris turi priglausti jo kūną, mat su visais jais Albertą siejo arba pareigybinis, arba genealoginis ryšys:

Kas kunigaikščio Alberto Radvilos kūną priglaus,
Keturi miestai Lietuvos susiginčijo:
Vilnius kunigaikštį sau prisiskyrė,
Kaunas įrodinėjo savaip,
Kleckas savinosi, Nesvyžius taip pat.¹⁶⁷

Nesvyžius, žinoma, sietinas su Radvilos tėvonija, Vilnius – su dvaru, o vėliau ir su žemės maršalo pareigomis, senatoriaus rangū. Klecką kaip dalį savo tėvonijos Radvila gavo valdyti 1577 m. grįžęs iš Romos, o maždaug 1579–1580 m. sandūroje jam patikėta Kauno seniūnija.¹⁶⁸

Pati erdvė čia keleriopa – tai ir „valstybinė“, pareigūno valdoma teritorija su sostine Vilniuje (*patria communis*), ir tėvonijos žemės, turinčios sąsają su genealogine savimone (*patria propria*), ir, galiausiai, socialinę feodalinę struktūrą atspindinčios suteiktys. Jų persidengimą simbolizuoja legendinė Radvilų genealoginės savimonės dalis, kur giminė siejama ir su Vilniumi, politiniu LDK centru ir vienu suverenumo atributu. Lizdeika, „dėl savo išskirtinio kilnumo ir padorumo paaugštintas [kaip] Radvila (*auctus Radiwil*)“, buvo pašauktas patarti Vilniaus įkūrimui“. XVII a. panegirikoje Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui Radvilos apibūdinami kaip „Vilijos spinduliai“. Tai suponuoja, kad Radvilos vardo antroji dalis etimologizuojama iš pagrindinio su Vilniumi siejamo Vilijos (Neries) hidronimo. Lotyniškoje „radios Viliae“ frazėje Radvilos – Vilijos spinduliai, tačiau pirmąją vardo dalį skaitant lenkiškai, jie tampa Vilijos tarėjais. Kitaip tariant, naujo vardo

¹⁶⁶ „In Samogitiaca cui praeses iura dat ora / Mnemosynon statuit nominis ipse sui: / Oppidum ibi statuit dictum CAROLOPOLIN a se / Seu CAROLOSTADIUM; dicta Cretinga prius“; *Schema parentalium summae spei adolescenti illustrissimo domino d. Hieronymo Chrysostomo Chotkiewicz*, Vilnae: Apud Iosephum Karcanum, 1613, fol. C1v.

¹⁶⁷ *Threnodiae, in obitum illustris. Sac. Rom. Imp. principis, et domini d. Alberti Radziwil ducis in Olyka et Nieswiz [...] a praecipua iuventute Parthenicae Sodalitatis, in Academia Vilnen. Societatis Iesu, conscriptae*, Vilnae: Ex officina Academica Societatis Iesu, 1593, fol. G3v.

¹⁶⁸ *Polski słownik biograficzny*, T. XXX Radwan – Reguła Tadeusz, Wrocław etc.: Polska akademia nauk, Instytut historii, p. 135–140.

suteikimas Lizdeikai reiškia ir tai, kad jis sutapatinamas su savo pareigybe – miesto bendrakūrėju, aukštu pareigūnu ir svarbiausiu valdovo patarėju. Kadangi Radvilos „išaukštinimas“ įvyksta valstybės politiniame centre, Vilniuje, jo simbolinė galia apima ir visą LDK.

Šios erdvės kultūrinio aprašymo strategijos – bendresnio tvarkos, socialinės organizacijos naratyvo dalis. Aplinkinė fizinė tikrovė ne tik aprašoma remiantis iš Antikos ir Europos kultūrinės paradigmos ateinančiomis konvencijomis, bet ir vertinama kaip sutvarkytų ir teisingų socialinių santykių prielaida. Feodalinėje – ir apskritai ikiindustrinėje – visuomenėje žemė ir jos nuosavybė yra pagrindinis subsistencijos laidas ir svarbiausia turto rūšis. Su ja siejama ne tik materialinė gerovė, bet ir aplink nuosavybę susiformuojantis socialinių ryšių, santykių, prikausomybių tinklas. Natūralu tad, kad tinkamas žemės paskirstymas, jos fizinių riboženklių nužymėjimas daro įtaką, formuoja ir socialinius ryšius.

Vienas iš labiau netikėtų erdvės artikuliacijos pavyzdžių – lenkų bajoro iš Kališo, valdovo matininko Jokūbo Laskausko Karšuvos žemės inventorizacija, kurią jis pradeda savo išsamia pratarme, kurioje išdėstomas ne tik matavimo objektas, bet ir Valakų reformos tikslai bei biblinis žemės matavimo pagrindimas. Svarbiausias jo motyvas – teisingumo ir tvarkos užtikrinimas: „Jo karališkosios malonybės nurodymu bei pamokymu ir pono Jono Gradausko sutikimu išmatavau ir į tvarką bei taiką pastačiau (*pomierzylem i postanowilem w prozqdku i w pokoju*) jo karališkosios malonybės Kuršo valsčiaus pavaldinius, ir panaikinau skirtybes bei priskyriau kiekvienam kas priklauso (*oddalem odmiany, a przywlaszczyłem to każdemu, co komu należało*).“ Tinkamai padalijus žemę, kiekvienas gauna teisingą dalį Dievo valia, gali dėkoti jam ir garbinti jį bei šlovinti. Kitas reformos rezultatas – žmonių santarvė, kai savo padalijime gyvendamas su kaimynu sugyvena, jam skriaudos nedaro ir turto negadina, ir savo įsipareigojimus ponui bei respublikai įvykdo¹⁶⁹. Religinis leitmotyvas aidai visoje Laskausko pratarinėje: matininkas iš esmės atkartoja žemėje Dievo nustatytą tvarką, kaip kad šis pamokymus siuntęs per Mozę – tai akcentuoja ir pats matininkas¹⁷⁰.

¹⁶⁹ Акты, издаваемые Виленскою Археографическою Комиссиею. Том XXV. Инвентари и разграничительные акты, Вильна: Тип. А.Г. Сыркина, 1898, p. 9–10.

¹⁷⁰ Plg. sk 33, 50–54: „Kai persikelsite per Jordaną į Kanaano kraštą, išvargsite visus krašto gyventojus, sunaikinsite visas jų statulas, sunaikinsite visus lietinius atvaizdus, išgriausite visus jų šventus alkus aukštumose. Užimsite kraštą ir jame įsikursite, nes aš jums daviau tą kraštą paveldėti. Padalysite kraštą burtų keliu savo klanams, – dideliui duosite didesnę paveldą, o mažesniai duosite mažesnę paveldą; paveldas priklausys tam asmeniui, kuriam lems mesti burtai; gausite savo dalį pagal savo protėvių gimines.“

Dalis Laskausko inspiracijos kyla iš Šventojo Rašto, dėl ko ir pati žemės inventorizacija suprantama labiau nei tik kaip juridinis faktas ar kadastrinė veikla, bet, pirmiausia, kaip judėjimas nuo chaoso į tvarką ar moralinis veiksmas. Ne mažiau įdomi ir „techninė“ Laskausko pratarmės dalis, kurioje jis apibrėžia savo darbo metodologines prielaidas – matus, kuriais remiantis bus nustatomos ribos, ir Žygimanto Augusto pavedimas, juridinis pagrindas Valakų reformai¹⁷¹. Čia Laskausko pratarmė struktūriškai primena senovės Romos matininkų tekstus. Viena vertus, ten matininkai iš esmės atlikdavo ir juridinę priedermę, dalyvaudami teisiniuose ginčuose dėl žemės ribų¹⁷². Tą atskleidžia ir Sekstui Julijui Frontinui (c. 40–103 m.) priskiriamas traktato apie žemės matavimus fragmentas, kuriame autorius išskiria penkiolika dėl žemės kylančių konfliktų tipų¹⁷³.

Kitame išlikusiame fragmente, priskiriamame Markui Junijui Nipsui (II a.), dėstoma, kas sudaro centuriją: „Centurija yra 2,4 tūkst. pėdų pločio ir ilgio (arba 480 žingsnių pločio ir ilgio). [...] Pėda yra keturių plaštakų pločio“, ir t. t. – visi matavimuose naudojami antropometriniai vienetai (centurija, žingsnis, aktas, uolektis ir kiti) suvedami į nuoseklią sistemą¹⁷⁴. Panašiai ir Laskauskas prieš pradėdamas inventurizaciją sakys, kad keturi miežio grūdai sudaro pirštą, keturi pirštai – plaštaką, dvi plaštakos – pėdą, trys pėdos – uolektį ir t. t., kol pasiekiamas valako plotas (arba 30 margų, kurių vieną apibrėžia trys virvės pločio ir dešimt rykščių ilgio) ir skirtingos galimos jo ilgio ir pločio santykio proporcijos¹⁷⁵. Šio darbo apimtis neleidžia įdėmiu tekstologiniu žvilgsniu pažvelgti į Laskausko teksto atitiktį romėnų matininkų tekstų korpusui, tačiau a) jo akcentuojamas tvarkos, juridinės-praktinės naudos ir moralės užtikrinimo aspektas bei b) metodologinė žemės matavimo prieiga leidžia kelti hipotezę, kad Valakų reformą vykdęs lenkų bajoras buvo susipažinęs su *Corpus Romanorum agrimensorum*, kurio atskiromis dalimis rėmėsi argumentuodamas savo veiklą Žemaitijoje.

Erdvės „pasisavinimas“ – tai vienas iš lietuviškojo *Latinitas* apraiškų, o per etninį kraštovaizdį (angl. *ethnoscape*) fizinė erdvė įkraunama atminties

¹⁷¹ Акты, издаваемые Виленскою Археографическою Комиссіею. Том XXV. Инвентариш и разграничительные акты, Вильна: Тип. А. Г. Сыркина, 1898, p. 10–11.

¹⁷² J. B. Campbell, *The Writings of the Roman Land Surveyors: Introduction, Text, Translation and Commentary*, London: Society for the Promotion of Roman Studies, 2000, p. xlvi.

¹⁷³ *Ibid.*, p. 4–6: „[G]enera sunt contraversarium XVL de positione terminorum, de rigore, de fine, de loco, de modo, de proprietate, de possessione, de alluvione, de iure territorii, de subsicivis, de locis publicis <de locis relictis et extraclusis,> de locis sacris et religiosis, de aqua pluvia arcenda, de itineribus.“

¹⁷⁴ *Ibid.*, p. 240 ir toliau.

¹⁷⁵ Акты, издаваемые Виленскою Археографическою Комиссіею..., p. 10–11.

simboliais, ji tampa mito-simbolio išraiškos arena. Kita vertus, perbraižytas fizinis kraštovaizdis – Valakų reformos pasekmė – neabejotinai sukelia ir socialinį bei tapatybinį lūžį. *Latinitas* ir humanistinis kultūros kanonas padeda produktyviau aprašyti, „pasisavinti“ erdvę: brėžti literatūrines kultūrinių priešpilių ribas, suteikti simbolinę prasmę erdviniams praeities įvykiams ar monumentams, galiausiai – kurti sostinės, politinio centro aprašymo kanoną. Erdvės su kultūrinimas veikia ir laiko suvokimą, jis imamas apmąstyti istoriškai, priimant to meto Vakaruose nusistovėjusias konvencijas.

2.2. Laikas

Laiko dimensijos santykis su etnijos tapatybe, regis, turi dvi svarbiausias dedamąsias. Viena vertus, laikas funkcionuoja kaip tam tikros mitologemos, susijusios su bendruomenės steigtimi ir atmintimi, – kada atsirado mūsų protėviai, kokia yra mūsų bendruomenės raida, kas mūsų laukia ateityje. Kita vertus, praeities įvykiai – ypač įvilkti į literatūrinį turinį, siužetus – įgyja kvazi-transcendentinį „aukso amžiaus“ matmenį. Dabartis šioje mitologemoje suvokiama kaip žemiausias etnijos raidos taškas, siejamas su negandomis, apverktina būkle ir iš visų pusių grasančiais pavojais. Tai lemia didesnį kontrastą vertinant praeities ir ateities įvykius – aprašant būtajį ir laukiant būsimojo aukso amžių. Impulsą tam duoda rašto kultūra: apokaliptinė, kritiška nuojauta – būdingas bendraeuropinės kultūros elementas; tačiau raštas pakeičia santykį su istorija, nes laikas taip tampa atminties laiku, jame įprasminama dinastijos ir politinės bendruomenės genezė, o kartu perimamos ir formalios datos fiksavimo, įvykių „ilaikinimo“ konvencijos.

Fatalistinio santykio su kultūriniu laiku užuominų galime aptikti dar Šventajame Rašte (pvz., Mokytojo (Ekleziasto, Koheleto) knygoje), o geriausiai tai apibendrina Georgas Steineris Europos tapatybės paieškose¹⁷⁶. Jis tai vadina eschatologine savižina ar savistaba (angl. *self-awareness*) – nuojauta, kad neišvengiamai ateis laikų pabaiga ir visi civilizaciniai, kultūriniai ir ekonominiai pasiekimai pražus. Pasaulio pabaiga neateis vakuume, apie ją praneš ženklai – teisingumo paniekinimas, nekaltybės neapkentimas, piktadarybės geriesiems žmonėms, įstatymų, tvarkos ir karinės drausmės nesilaikymas, nepagarba senoliams, dievobaimingumo nebuvimas. Visa tai žymės Romos¹⁷⁷ žlugimas, o kartu ir kosmoso tvarkos atkrytis į chaosą¹⁷⁸ – kitaip tariant, grįžimas į barbarišką būklę, tokią, kokią apibrėžėme ankstesnėje darbo dalyje.

¹⁷⁶ Plg. George Steiner, *The Idea of Europe*, Tilburg: Nexus Institute, 2004, p. 27–28

¹⁷⁷ Šiuo atveju Roma suvokiama kaip tam tikras Vakarų tarptautinės, kultūrinės ir politinės sistemos simbolinis legitimacijos pagrindas, plačiau žr. šio darbo dalį „*Translations: suverenumo konstravimo paradigmos*“.

¹⁷⁸ Mircea Eliade, *Amžinojo sugrįžimo mitas. Archetipai ir kartotė*, Vilnius: Mintis, 1996, p. 118.

Etnosimbolistų paradigmoje aukso amžiaus mitologija yra istoriškai apčiuopiama ir reali – t. y. ji nebyloja apie pirmykštę, ikiistorinę būklę, bet sieja tautos ar etninės bendrijos pakilimą su konkrečiu raidos laikotarpiu ir (ar) asmenybėmis, jų pasiekimais ar kultūrinėmis-politinėmis programomis. Prisimindamas mirusio Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus nuopelnus, Andrius Jurgevičius rašo, kad:

Nesuskaičiuojamos tamsybės siaubė lietuvių kraštus

Vos galėjo rasti globą sėkmė,

Nešanti, Fėbai, tavo kitarą ir tavo giesmę.¹⁷⁹

Tačiau po necivilizuotos barbarybės ir tamsumos galime retrospektyviai fiksuoti ir atėjusį aukso amžių. Elijas Pilgrimovijus pabrėžia, kad tiek taikos, tiek karo metais lietuvių gentis „spindėjo šlove“, liko ištikima savo papročiams, bet dabar, užrūstinusi Dievą, negali pasiekti buvusios šlovės¹⁸⁰. „Kas mums, sužlugdytiems, tave, Vytautai, / ir tave, Jogaila, atsiuntė iš dangaus aukštybių?“ – klausia Bazilijus Hiacintijus kreipimesi į Steponą Batorą, kuris tapatinamas su didžiaisiais Lietuvos valdovais. Jo misija – „užbaigti geležies ir pradėti karalystės aukso amžių“¹⁸¹.

Pažymėtina, kad toks politinių ir dvasinių veikėjų heroizavimas, jų misijos literatūrinis įprasminimas – neatsitiktiniai ir gali būti siejami su „Romos atsinaujinimo“ idėja. Manoma, kad imperatoriaujant Augustui stojusi pilietinė taika ir menų suklestėjimas reiškia, kad imperatorius „atnaujino“ miesto gyvavimo ciklą, tapo antruoju Romulu ir stojo aukso amžius¹⁸². Panašių mitologemų aptinkama ir, pavyzdžiui, Ovidijaus tekstuose¹⁸³, ir Biblijoje¹⁸⁴. Tai, kaip jomis operuoja Jonas Vislicietis, rodo romėnišką jų taikymo variantą – poetas prabyla apie stosiantį Saturno amžių ir sieja jį su Augusto vardu: „Taip laimingai visi gyvuos karaliui Augustui / valdant“, kuris „pakeis kalaviją aštrų į žagrę“ ir „stos nuostabioji taika“ – t. y. *pax romana*¹⁸⁵. Pažymėtinas įdomus ir mįslingas dalykas – poetas tarsi anticipuoja Žygimanto

¹⁷⁹ *Epicedia in funebres exequias, [...] Valeriani [Protasewicz], episcopi Vilmensis, collegii Societatis Iesu in eadem Lithuaniae metropoli fundatoris et patroni [...] conscripta. Ab eodem collegio, et gymnasiis Vilmensibus S. I., Vilnae: Typ. N. Ch. Radivili, Joannes Ślęcki excuss., 1580, fol. D3v–D4r.*

¹⁸⁰ Elias Pilgrzymowski, *Philopatris ad senatum populumque Lituanum*, fol. A2r.

¹⁸¹ Basilius Hyacinthus Vilmensis, *Panegyricus in excidium Polocense...*, fol. E2v.

¹⁸² Mircea Eliade, *Amžinojo sugrįžimo mitas...*, p. 124–127.

¹⁸³ Plg. Ovid, *Metamorphoses*. Hugo Magnus. Gotha (Germany). Friedr. Andr. Perthes, 1892, 1.89, 89–112 eil.

¹⁸⁴ Plg. Dan 2, 31–45 ir su šiuo fragmentu siejama *translatio imperii* koncepcija (plačiau žr. šio darbo 3 dalį „Translationes: suverenumo konstravimo paradigmos“).

¹⁸⁵ Jonas Vislicietis, *Prūsų karas*, Vilnius: Mintis, 1997, p. 103.

Augusto gimimą. Nors, žinoma, to įrodyti (kaip ir to, kad sosto įpėdinio vardas pasirinktas dėl Visliciečio poemos) neįmanoma, fragmentas rodo išliekančią Augusto amžiaus koncepcijos svarbą Ankstyvaisiais naujaisiais laikais. Ši tvarka anticipuojama ir į sostą žengiant Steponui Batorui, jos pagrindiniai „rodikliai“ – garsumas karo trofėjais, atsiimti ir atstatyti miestai, ir, žinoma, papročių grynumas¹⁸⁶. Aukso amžius turi geopolitinę dimensiją, jo atmintis siekia ir ankstyvuosius LDK ekspansijos laikus, kaip kad fiksuoja iš Breslaujos perspektyvos rašantis Pilgrimovijus: „Tikrai aukso amžius klestėjo tada, kai / Sulygo su lietuviais pamaldžiais mūsų tauta (*natio nostra*).“ Lietuviai, pasakoja jis, tada padėjo apsiginti nuo „barbarų falangų [...] ir dako laukinio“¹⁸⁷ – toks istorinis subjektiškumas ir kultūrinė laiko dimensija padeda retrospektyviai pakeisti LDK statusą, įtvirtinant politiką kaip su barbarybe kovojančią Vakarų pasaulio dalį.

Aukso amžiaus sugrąžinimas atminties tradicijoje tampa kiekvieno naujo valdovo politinės programos dalimi – ar bent įpareigojimu. Tam raginamas ir Batoro įpėdinis Zigmantas Vaza, kuriam skirtoje Grigaliaus Lauryno Borasto panegirikoje pasakojama, kad „pats Augustas, kuris, pasibaigus Respublikos karams, laikomas davęs visam pasauliui taiką“¹⁸⁸. Vaza, kaip Jogailaičių dinastijos įpėdinis, taip pat turįs garantuoti *Pax Jagellonica*, klestėjimo ir valstybės didybės epochą (nors ir neturinčią istorinio referento), kurios tąsa siejama su naujo valdovo dinastija, Jogailaičiais per motinos liniją. Zigmanto sūnus ir įpėdinis Vladislovas Vaza – „Sarmatų karalius, lenkų tėvas, lietuvių kunigaikštis, Jogailaičių šviesą“, kurį „puikioji šlovė keturkinkiu [...] veža per Europą“¹⁸⁹. Kvadriga – keturkinkis vežimas – siejamas su Romos triumfo eisenomis, šiuo atveju gali reikšti ir tam tikrą imperinę pretenziją ar bent jau nuorodą į šios tradicijos tąsą.

Ši politinė programa neapsiriboja tik valdovais ir gali būti skirta naujas pareigas gavusiam vaivadaui ar vyskupui. Pavyzdžiui, Vilniaus vyskupu tapus Jurgiui Radvilai, džiaugiasi atgaivinta Lietuvių Respublika¹⁹⁰. Atgaivinimo ir prisikėlimo motyvas funkcionuoja ir kaip „visuotinės vilties“ (*spes publica*) idėja. Taip Valentinas Gloskovijus kreipiasi į Steponą Batorą: „Nes tu,

¹⁸⁶ „Aukso amžius ateis, ir kiti šviesuliai pasirodys, / akims visi papročiai senovinio aukso skaistyste, / ir palaimingas dienas be perstojo rodys likimas“; Jonas Radvanas, *Raštai*, vert. Sigitas Narbutas, p. 281.

¹⁸⁷ Elias Pilgrimovius, *Philopatris ad senatum populumque Lituanum*, fol. Bv.

¹⁸⁸ „Augustus ille, qui bellis Reipublicae compositis, pacem orbi terrarum dedisse visus est [...]“; Gregorius Laurentius Borastus, *Panegyricus Sigismundo III. Poloniae et Sveciae Regi etc. etc. invictissimo*, Vilnae: In typographia Petri Blasti, 1611, fol. F1v.

¹⁸⁹ Ioannes Zenowicz, *Laureae academicae serenissimo Poloniarum regi Vladislao IV. Vilnam ingredienti*, Vilnae: Typis Academicis S.I., 1633, fol. B1v.

¹⁹⁰ *Gratulationes illustriss[i]mo ac reverendiss[i]mo [...] Georgio Radvilo...*, fol. B.

geriausia tėvynės viltie, jaunystės metus praleidęs protėvių žygdarbių pažinimui <...>.“ Viltis (*spes*) negandų kontekste tampa atskira politinė koncepcija, kuria vertinami būsimi valdovo darbai bei nuopelnai¹⁹¹.

Šias naujas, kultūrinės laiko dimensijas į apyvertą atneša rašto kultūra – ji padeda pamatyti platesnę istorinę perspektyvą ir įveda neciklinius, linijinius laiko parametrus. Kartu – šalia gamtos laiko, *chronos*, atsiranda kultūrinė laiko dimensija, *kairos*. Tai atminties ir istorijos laikas, kuris atsieja žmogaus būklę nuo chtoniškumo ir atveria platesnę egzistencinę perspektyvą, tačiau jis turi būti įprasminamas laikantis tam tikro diskurso normų. Todėl išskirtinė vieta šioje transformacijoje skiriama ir jėzuitų kolegijos bei universiteto įkūrimui Vilniuje. Sostinė skundžiasi Jurgiui Radvilai, kad gerbusi „aukščiausią dievybę [...], senosios religijos normas“ ir buvusi mūzų bei mokslų šventovė, dabar (konflikto su protestantais įkarštyje) puola nuo šlovės viršūnės (*culmine laudum*). Tik mokyta katalikų jaunuomenė gali ją sugrąžinti Lietuvai¹⁹².

Atsirandanti kultūrinio laiko dimensija kokybiškai skiriasi nuo betarpiškai patiriamo fizinio laiko, nes ji sakytinės kultūros subrandintam asmeniui atrodo kaip gebėjimas būti nesant ar net tam tikra dieviškumo žymė. Dėl to vietiniai legendinės Prūsijos gyventojai įtariai žvelgė į raštą naudojančius atvykėlius gotų kilmės kimbrus, mat negalėjo suprasti, kaip galima perduoti žinią nesant ar taip ko nors prašyti iš kitų. Brutėnai (prūsai) galimybę simboliu įveikti laiko ir erdvės apribojimus laikė dievų galia, tad ir atvykėliai vieniems jų atrodė „esą dievai, kitiems – kad jie taip daro norėdami apgauti“¹⁹³. Abejonę patirti žmogaus amžių peržengiančią istoriją karaliui Jogailai išreiškia pamokslininko žodžiais apie pasaulio sukūrimą besiskundžiantis žmogelis. Anot jo, „netiesą tas kunigas sako, kad pasaulis esąs sutvertas, nes jis dar nelabai senas žmogus, o mes esame kur kas senesni ir nė vienas to neatsimename“¹⁹⁴. Kunigas savo žodžius grindžia naujakrikštams kol kas neapčiuopiama tradicija – galimybe *būti* nesant fiziškai, pasaulio patirties neapribojant individo ir jo artimiausios bendruomenės komunikacine atmintimi. Raštas ir jo tradicija padeda prisiliesti prie dieviškumo ta prasme, kad įveikia fizinius apribojimus – kūno amžių, žmogaus gyvenimo ribotumą, geografinę erdvę, galiausiai, išplečia laiko ir atminties dimensiją; dėl to rašto kultūra ir jos „dalyviai“ griežčiau

¹⁹¹ *Gratulationes serenissimo ac potentissimo principi, Stephano I...*, fol. D3v.

¹⁹² *Gratulationes illustriss[i]mo ac reverendiss[i]mo [...] Georgio Radivilo...*, fol. G1v.

¹⁹³ *BRMS*, T. II, vert. Sigitas Plaušinaitis, p. 95.

¹⁹⁴ *BRMS*, T. II, vert. Jonas Pilypaitis, p. 489–490.

kooptuojami ir kontroliuojami, bet kartu – turi galimybę prisidėti prie antlaikiškos tradicijos puoselėjimo¹⁹⁵.

Tokią tikslą savo „Radviliadaį“ kelia ir Jonas Radvanas, prakalboje mecenatui Jonui Abramavičiui pabrėžiantis, kad „dalykai, šiandien dar maitinami Sarmatijos atminties“, užfiksuoti raštu galės „senti per nesuskaitomus amžius“. Tą Mikalojų Radvilą Rudąį skatina daryti Vaclovas Agripa, laiške iš Romos pabrėždamas, kad Radvilų žygiais prieš Maskvą „lengvai galėtumėte papildyti tai, kas nebuvo kronikose parašyta, kadangi ne Lietuva rašė“ – rašto kultūra ir mokytų intelektualų turėjimas jau leidžia patiems fiksuoti savo istoriją; Agripa čia įveda ir antiunijinės polemikos motyvų: esą, kol lenkai Lietuvos nesuplėšę, tol ir su maksvėnais pavykę kovoti, o dabar „mažai prisidėję, visas didžiausias mūsų pastangas ir kraujo praliejimą užtemdo, o mūsų dvarams stipriai kenkia“. Galiausiai, užtenka prisiminti Strijkovskio argumentą, kodėl jis imasi rašyti LDK istoriją. Jis savo „O początkach“ pratarmėje Jurijui Olelkaičiui išdėsto, kad, anot jo, rusėniški dokumentai (kronikos, kuriomis iki šiol remtasi pasakojant Lietuvos praeitį) „prasti, netvarkingi, grubūs ir nepilni, be įrodymų bei nepagrįstos chronologijos, besiremiantys daugiau pasakomis nei istorija, kurios tiesai reikalingi įrodymai“¹⁹⁶. Šalia gebos matyti istorinę perspektyvą artikuliuojamas ir poreikis ją fiksuoti iš savo perspektyvos – pastanga kurti istorinį subjektiškumą ir disponuoti istorija kaip politinės-ideologinės legitimacijos įrankiu. Tai veikia ir disputuose su Maskva, ypač dėl jos primetamo caro titulo, apie kurį didžiosios Leono Sapiegos pasiuntinybės nariai teigia, kad apie per amžius naudotą caro titulą „neskaitėme [...] jokiose kronikose, kuriose yra viskas, kas kada nors pasaulyje vyko, aprašyta“¹⁹⁷. LDK politinė bendruomenė čia jau kalba ne iš galios pozicijos, bet referuodama į tai, kas yra užfiksuota ir visuotinai pripažįstama kaip istorinis įrodymas.

¹⁹⁵ Plg. Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell, 1983, p. 8–18. Nacionalizmo tyrėjas modernistas Gellneris raštingumą ikiindustrinėse visuomenėse vertina labai schemiškai ir sociologizuotai, kartais net primesdamas anachronistinį „aptarnaujančio biurokratinio aparato“ vertinimą; nepaisant to, jis gana tiksliai užčiuopia, kad rašto bendruomenė yra gana hermetiška ir sankcionuojama kanono.

¹⁹⁶ Maciej Strykowski, *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1978, p. 34.

¹⁹⁷ Elijas Pilgrimovijus, *Didžioji Leono Sapiegos pasiuntinybė į Maskvą, 1600–1601 m., ser. Historiae Lituaniae Fontes Minores*, Jūratė Kiaupienė (sud.), Vilnius: Žara, 2002, p. 80.

Tokio istorinio laiko formali raiška taip pat atspindi laiko racionalizaciją ir pastangą įveikti gamtiškai apibrėžtą ciklinį laiką – ribotumą, būdingą barbariškai, „neracionaliai“ bendruomenei. Viena vertus, tai gali būti humanistinis Antikos imitavimas, pavyzdžiui, užrašant datą romėnišku kalendų, nonų ir idų formatu¹⁹⁸. Tačiau įdomiau, kaip į laiko fiksavimą perkeliama atmintini valstybės, dinastijos ir politinės bendruomenės įvykiai. Aprašydamas aukojimą dievui Žemininkui, Lasickis sako, kad ritualas atliekamas dieną po Visų šventųjų, t. y. lapkričio antrąją – lyg tarp kitko užsimindamas, kad tądien žemaičiai, išgalbiję kryžiuočius, kuriems buvo įkeisti, vėl pasidavė Vytauto globon¹⁹⁹. Ši žinia, niekaip nesusijusi su Ilgėmis ir senuoju kultu, rodo, kaip ši archajinė, sakininė kultūros tradicija, priklausanti cikliniam laikui, yra tarsi „žeminama“ kultūrinės atminties, jau susijusios su Vytauto Didžiojo valdymu ir ginčais su Vokiečių ordinu – ne tik Maskvos kampanijomis. Rygos spaustuvininkas Bokcijus savo dedikacinį eilėrašį Lenkijos karalystės kancleriui Jonui Zamoiskiui užbaigia taip: „Duota Livonijoje, [...] 1588-aisiais Viešpaties metais, šešios dienos prieš birželio idas, [dieną,] kai Kazimieras, Lenkijos karalius, karaliaus Jogailos sūnus, buvo pašauktas iš šio pasaulio, 1492-aisiais Kristaus metais, ir kurį pakeitė sūnus Jonas Albertas.“²⁰⁰

Pagrindinis lotyniškosios kultūros rezultatas – ne tik kultūrinio ir istorinio laiko adaptacija, bet kartu ir geba laiko dimensiją įkrauti savo atminties riboženkliais. Raštas padeda atminčiai pergyventi daugybę kartų, o kultūrinis laikas konstruojamas pasitelkiant per lotynų kalbą ir kultūrą perimtą aukso amžiaus motyvą, kuriame sujungiama praeitis, dabartis ir ateitis, suteikiant joms transcendentinį – išganymo, išgelbėjimo, vilties – matmenį. Visa tai papildo ir formalus laiko žymėjimas, kuriame atpažįstame tiek lotyniškus formatus, tiek istorinės atminties, dinastijos ar visos politijos žymes. Greta formalios laiko raiškos, datos užrašymo atsiranda kultūrinis laiko skaičiavimas. *Latinitas* padeda sukultūrinti laiką, pripildyti jį etnopolitinio turinio, politinės bendruomenės atminties.

¹⁹⁸ Plg. „4. Nonas Novembris. Anno quo verbum caro factum est. 1585“ – čia apskritai derinamos romėniška bei krikščioniška laiko fiksavimo tradicijos. (Andreas Volanus, *Oratio ad incolas Regni Poloniae, qua imminente metu belli Turcici, ad poenitentiam invitantur* [...], Vilnae: Typis Ioannis Kartzani Velicensis, 1585.)

¹⁹⁹ Vytautas Ališauskas (sud.), *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus...*, p. 117.

²⁰⁰ Anselmus Boccius, *Carmen gratulatorium De serenissimi, ac potentissimi principis Sigismundi Tertii [...] coronatione* [...], fol. Br.

3. TRANSLATIONES: SUVERENUMO KONSTRAVIMO PARADIGMOS

Ankstesniuose skyriuose aptarėme, kokį pagrindą lotyniškoji kultūra suteikė LDK tapatybės apibrėžimui ir saviidentifikacijai. Perimdama Vakarų kultūrinės charakteristikas, LDK savo atminties diskurse integruoja barbaro kategoriją ir pasitelkia ją negatyviam savo tapatumo apibrėžimui. Taip pat su kultūrinamos etnopolitinei tapatybei svarbios erdvės bei laiko dimensijos – atminties kartografija ir istoriška laiko pajauta sudaro prielaidas valstybės ideologiniam suverenumo artikuliuojimui.

Šia prasme atskiros Europos šalių nacionalinės tapatybės bręsta bendroje lotyniškos kultūros terpėje, kurios skiriamieji bruožai – katalikų tikėjimas ir bažnytinė struktūra, paprotinės ir romėniškas normas derinanti kodifikuota teisė, raštija, suteikianti pagrindą atminties tradicijai ir politiniam žodynui²⁰¹. Šioje terpėje Viduramžiais ima kurtis ir funkcionuoti fundaciniai mitai, kurių (ar tai būtų biblinis pasakojimas apie Europos tautų pradininką Nojaus sūnų Jafetą, ar prancūzų kildinimasis iš trojėnų) nereikėtų vertinti kaip falsifikato, t. y. tikrovės neatspindinčio pasakojimo, bet interpretuoti kaip bendruomenės dabarties ir jos vertybinių pozicijų pagrindą²⁰². Analogiškai LDK funkcionuoja ir Palemono mitas – svarbiau tai, kas prie jo „prikabinama“ kaip dabarties politinis *status quo*.

Šioje darbo dalyje susitelksime ne į negatyvų, kaip barbariškojo pasaulio atvejų, tapatumo apibrėžimą, bet į pozityvų LDK kultūrinio ir politinio tapatumo konstravimą. Esminė jo prielaida – su rašto kultūra perimtas universalus Vakarų krikščionijos bei Antikos kultūrinis substratas, simbolinis kodas, kuriuo remiantis XVI a.–XVII a. pradžios LDK raštijoje formuluojama politinio, kultūrinio ir juridinio savarankiškumo programa. Ji skleidžiasi kaip trys skirtingos perėmimo (ar vertimo) paradigmos:

- *translatio imperii* arba suverenumo artikuliacija, pagrįsta Romos imperijos politinio paveldo dalybomis;
- *translatio studiorum* arba intelektualinės tradicijos ir žinijos tradicija;
- *translatio iuris* arba pusiausvyros tarp perimtos ir paprotinės teisės paieškos LDK teisės šaltiniuose.

²⁰¹ Edvardas Gudavičius, „Kas sava ir kas skolinta mūsų kultūroje“ in: Aurimas Švedas (sud.), *Istorijos inžinierius. Edvardo Gudavičiaus tekstai apie Lietuvą, Europą ir pasaulį*, Vilnius: Aukso žuvys, 2019, p. 83–84.

²⁰² Susan Reynolds, „Medieval “Origines Gentium” and the Community of the Realm“ in: *History*, 68(224), 1983, p. 380.

Šios trys mechanikos sudaro Ankstyvųjų naujųjų laikų LDK politikos tapatumo ašį, nes leidžia savarankiškumą grįsti ne hermetiškai, bet integruojant jį į platesnę Vakarų kultūros tradiciją.

3.1. *Translatio imperii*

Anot Jacques'o LeGoff'o, *translatio imperii* galima laikyti Viduramžių istorijos filosofijos *modus operandi*, galios ir civilizacijos naratyvu, izoliavusiu Vakarų krikščioniją nuo kitų – Bizantijos, islamo ar Azijos – civilizacijų²⁰³. *Imperium* mitas egzistavo greta ir veikė politinę tikrovę bei kultūrinius stereotipus net Viduramžių Italijoje, kritiškoje užsieniečių pretenzijoms į imperijos paveldą, bet ne pačiai imperinio palikimo idėjai²⁰⁴. Iš esmės *translatio imperii* ilgą laiką funkcionavo kaip apokaliptinis naratyvas, glaudžiai susijęs su pasakojimu apie antrąjį Kristaus atėjimą ir pasaulio pabaigą, mat, laikantis šios paradigmos, po Romos imperijos žlugimo baigiasi pasaulietiško imperijų laikas. Šios vakarietiškos *translatio imperii* ištakos siejamos su Biblijos pranašo Danieliaus knyga ir jos fragmentu, kuriame jis Babilono karaliui Nabuchodonosarui išaiškina sapną apie griūvančią statulą, kurios galva iš aukso, krūtinė ir rankos – iš sidabro, pilvas – žalvario, kojos iš geležies, o pėdos – geležies, maišytos su moliu. Danielius aiškina, kad statula – tai žemiškosios imperijos; auksinė galva – tai Nabuchodonosaro valdomas Babilonas, o kiti kūno nariai – vėliau ją pakeisiančios karalystės. Paskutiniąją, geležies ir molio, karalystę sugriauna akmuo, simbolizuojantis amžinąją Dievo karalystę²⁰⁵.

Pati suverenumo perdavimo idėja nėra nauja – skirtingais pavidalais keturių kosminių amžių mitologema buvo žinoma tiek Irane, tiek Indijoje, tam tikra prasme – ir Graikijoje bei Romoje²⁰⁶. Tačiau dar Ankstyvaisiais viduramžiais būtent pranašo Danieliaus knygoje aptinkamas *translatio imperii* modelis imtas analizuoti giliau, suteikiant jam papildomų istorinių ir religinių dimensijų. Keturių imperijų koncepcijos aiškinimą IV a. pr. Kr. esmingai papildė šv. Jeronimas, anot kurio, vėlesnė sidabrinė krūtinė ir rankos reiškia persų ir medų imperiją, žalvarį atitinka Aleksandro Makedoniečio Graikija, o geležį – Romos imperija. Nuo kalno besiritas akmuo simbolizuoja Išganytoją,

²⁰³ Jacques Le Goff, *Medieval Civilization 400–1500*, translated by Julia Barrow, Oxford, Cambridge: Blackwell, 1988, p. 171.

²⁰⁴ Frank L. Borchardt, *German Antiquity in Renaissance Myth*, Baltimore, London: The John Hopkins Press, p. 284–285.

²⁰⁵ Dan 2, 31–45.

²⁰⁶ Mircea Eliade, *Amžinojo sugrįžimo mitas...*, p. 116.

kuris sugriauš žemiškąsias imperijas ir viešpataus per amžius²⁰⁷. Kartu pasakojimas susipina su įvairiais milenaristiniais mitais ir Antikristo idėja²⁰⁸.

Šiame darbe mus pirmiausia domina *translatio imperii* sekuliarizacija, kurią galima sieti su Viduramžiais besikristalizuojančia – visgi labai aptakia – nacionaline tapatybe. X a. Montier-en-Der vienuolyno abatas Adso persvarsto koncepciją Karolio Didžiojo imperijos palikimo kontekste, teigdamas jog jos laurai pereina Vakarų Frankų, t. y. Prancūzijos, karalystei²⁰⁹. Naratyvo slinktį užbaigė ir sekuliarų *translatio imperii* suvokimą XII a. įtvirtino Freizingo vyskupas Otonas I. Anot jo, valdžios regalijos „iš Miesto [t. y. Romos] graikams²¹⁰, iš graikų – frankams, iš frankų – langobardams, iš langobardų – atgal teutonų frankams [orig. *teutonicos francos*] perduotos“²¹¹. Romos simbolinė galia tampa mobili, todėl ja savo suverenumą gali grįsti tiek karaliai, tiek Šventosios Romos imperatorius, kaip epitafijoje Jonui Karoliui Chodkevičiui referuoja Rapolas Skorulskis: „[...] ne tik Galija ar Austrija turi savus Karolius – ir Litalų žemė nešioja didįjį Karolį“²¹² – šiose bendrosiose vietose atsiskleidžia simbolinis „karoliškosios“ valdžios tęstinumo vektorius.

Šio skyriaus poskyriuose aptarsime du *translatio imperii* paradigmos aspektus. Pirmuoju atveju mus domins legitimacinė Romos imperijos ir Romos miesto galia ir LDK pastangos įsirašyti į bendraeuropinę valdžios tęstinumo paradigmą. Čia skirsime dėmesio viešųjų institutų atsiradimui ir simbolinio jų legitimavimo klausimams. Antrojoje dalyje susitelksime į literatūrinį herojaus įvaizdį, moralinę herojų „bendriją“, kurioje savo vietą randa ir LDK politiniai bei religiniai veikėjai.

²⁰⁷ S. Eusebius Hieronymus, *Commentariorum In Daniele Prophetam Liber Unus*, J. P. Migne (red.), Petit-Montrouge, 1845, p. 503–504.

²⁰⁸ Plačiau apie apokaliptinio mąstymo ir *translatio imperii* sąsajas žr. Lorenzo DiTommaso, „The Four Kingdoms of Daniel in the Early Mediaeval Apocalyptic Tradition“ in: *Four Kingdom Motifs before and beyond the Book of Daniel, Themes in Biblical Narrative*, vol. 28, Leiden, Boston: Brill, 2021.

²⁰⁹ *Ibid.*, p. 231.

²¹⁰ Šiuo atveju omenyje turima Bizantija kaip Rytų Romos imperijos paveldėtoja.

²¹¹ Otto Frisingensis, *Chronica, siue historia de duabus civitatibus*, in: Adolfus Hofmeister (red.), *Otonis episcopi frisingensis. Chronica; siue, Historia de duabus civitatibus. Scriptores Rerum Germanicarum*, t. 45, Hannover, Leipzig: Hahn, 1912, p. 7–8.

²¹² Rafał Skorulski, *Laurus immortalitatis ad [...] Ioannis Caroli Chodkiewicz palatini Vilnen[sis] [...] cenotaphium positum ab [...] Ioanne Stanislao Sapieha M. D. L. archimarschalco [...] in ecclesia Nesvisie[si] Societatis Iesv a studiosa iuventute eiusdem Collegii Societatis appensa et per Raphaelem Skorulski [...] descripta*, Vilnae: Typis Academicis S. I., 1622, fol. C4r.

3.1.1. LDK imperinio paveldo dalybose: valdžių kilmė ir sąveika

Vėlyvaisiais viduramžiais, pradedant formuotis nacionalinėms tapatybėms ir stiprėjant atskirų monarchų suverenumui, *translatio imperii* netenka savo universalistinės pretenzijos, tačiau į šią tarptautinę sistemą norinti įžengti Lietuva neišvengiamai priversta perimti ir internalizuoti šį modelį. Jo ašis – Roma kaip legitimuojanti galia ir svarbiausias politinis-imperinis bei Vakarų krikščionijos centras. Kad Katalikų bažnyčios reikšmė koncepcijos plėtotei – ne antraeilė, primena į Žygimantą Senąjį besikreipiantis popiežiaus legatas Zacharijas Ferreris. Jis pasakoja apie popiežių Steponą II, siejamą su Konstantinopolio patriarchato ir Romos pontifikato atsiskyrimu, ir priskiria jam mintį, kad imperija (t. y. valdžia) buvo graikų perduota romėnams, o Karolis Didysis, Pipino sūnus, turėjęs ją įkūnyti ir imperijos karūnoje. Tad kai Leonas III vainikavo Karolį imperatoriumi, „nuo to laiko [imperija] iš graikų yra perleista romėnams, ir čia pasilieka“²¹³. Ferreris taip susieja imperinį palikimą su Katalikų bažnyčia – institucija, kuri vienintelė dar gali pretenduoti į visaeuropinį universalumą. XVI a. antrosios pusės–XVII a. pradžios jėzuitų profesorių ir studentų sveikinimuose Vilniaus vyskupams taip pat justi legitimacinis Romos vaidmuo. Sveikindamas Jurgį Radvilą tapus Vilniaus vyskupu, Andrius Jurgevičius Respublikos vardu retoriškai kreipiasi į Romą, vadindamas ją pasaulio sostine ir krikščionių puošmena, nepajudinamu Petro sostu²¹⁴. Šis sankcionuoja vyskupų paskyrimus, taip įsiterpdamas į valstybių vidaus politikos reikalus: pažinusi Benedikto Vainos dorybes, Roma siunčia jam „augūro spindinčią lazda“, kad naujasis vyskupas maloningai naudotųsi jam suteikta galia²¹⁵. Roma čia suprantama kaip etalonas, į kurį turi lygiuotis kiti krikščioniški kraštai. Kaip argumentą *translatio imperii* galima interpretuoti ir tai, kad viename fragmente telpa ir Romulo palikimo akcentavimas (plg. *Romula gens fortis*), ir krikščionybės centro vaizdiny – tai susieja antikinę Romą su esama politine tvarka. Tokią

²¹³ Zacharias Ferrerius Vincentinus, *Vita beati Casimiri Confessoris ex serenissimis Poloni[a]e regibus, [et] magnis Lituani[a]e ducibus clarissimi a Reuerendissimo patre d[omi]no Zacharia Ferrerio [...] ex fide dignor[um] testimonio depositionibus scripta*, Kraków: Jan Haller, 1521, fol. D4v.

²¹⁴ „Roma caput mundi, Christi adumque decus; / Inconcussa Petri sedes [...]“; *Gratulationes illustriss[i]mo ac reverendiss[i]mo [...] Georgio Radivilo ...*, fol. D3v.

²¹⁵ „Roma virtutes Benedicte novit / Sat tuas, misit Lituum libenter / Fulgidum gemmis pelagi rubentis: / Utere loetus“; *Gratulatio illustrissimo ac reverendis[s]i[m]o [...] Benedicto Woynae...*, fol. D4r.

sąsąją talpiai apibendrina Sarbievijus: romėnai – karingi ir tinkami (*apti*) imperijai, kadaise žemiškajai, o dabar dangiškajai²¹⁶.

Aiškiausia *translatio imperii* koncepcijos išraiška, be abejo, yra lietuvių kilmės iš romėnų legena. Kiti *Latinitas* aspektai – rašto kultūra, religija, švietimas – daugiau ar mažiau artikuliuoja europinius *translatio imperii* bendruosius vardiklius, o kilmės pasakojimas neabejotinai yra sava LDK politinė-ideologinė programa, nors struktūriškai analogiška Europos tautų konstituciniams mitams. Janas Jurkiewiczzius mato ją kaip bendraeuropinių tendencijų atspindį²¹⁷, padedančią – kaip ir lotyniškoji kultūra – atrasti „etninį“ elementą politinėje tautoje²¹⁸. Legenda funkcionuoja kaip savita lotyniškojo kultūros modelio išraiška, net jei ir reiškiasi įvairiakalbiame diskurse. Iš to matyti, kad nors *Latinitas* pagrindas yra lotynų kalba, atskiri jos elementai sutampa su kitais kultūros modeliais²¹⁹. Kilmės mito atveju tokią galimybę atveria politinės tautos legitimacijos ir suverenumo siekis, kai norima LDK parodyti kaip lotyniškosios kultūros dalį, kuri civilizaciškai ir kultūriškai lygi Lenkijai ir pranašesnė už Maskvą²²⁰. Taigi lotyniškasis kultūros modelis XVI a. antroje pusėje jau yra pajėgus rekonstruoti autentišką valstybės, dinastijos ir visuomenės atsiradimo trajektoriją ir gali būti pasitelkiamas kaip ideologinės konkurencijos įrankis. Pretenziją į lietuvišką *translatio imperii* integralumą visuotinėje istorijoje matome Viduriniojo Lietuvos metraščių sąvado Račinskių nuoraše, kur Palemoniadės pasakojimas prasideda nuo „ašinio laiko“ – Augusto „aukso amžiaus“, kuriam valdant gimė ir Išganytojas, pabrėžiant, kad Neronas, nuo kurio iš Romos bėga Palemonas, buvo giminė tiek Augustui, tiek pačiam Palemonui²²¹. Metraščių

²¹⁶ „Bellicosi enim sunt et apti olim ad terrarum, nunc ad caeli imperium“; Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Poetica, T.1 Praecepta poetica = Poezijos mokslas; De perfecta poesi = Apie tobulą poeziją*, Ona Daukšienė (sud.), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 350.

²¹⁷ Jan Jurkiewicz, *Od Palemona do Giedymina...*, p. 9–12.

²¹⁸ *Ibid.*, p. 269–270.

²¹⁹ Ypač jei jie suvokiami per socialinės stratifikacijos prizmę kaip dvaro, kilmingųjų, miestiečių, populiarioji ir liaudies kultūros, plg. Urszula Augustyniak, *History of the Polish-Lithuanian Commonwealth. State – Society – Culture, Polish Studies – Transdisciplinary Perspectives*, Krzysztof Zajas, Jarosław Fazan (red.), vol. 13, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2015, p. 335–336.

²²⁰ Joanna Orzeł, *Historia–Tradycja–Mit...*, p. 95–96.

²²¹ Kęstutis Gudmantas (sud.), *Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis. Monografinis tyrimas ir kritinis leidimas*, vert. Kęstutis Gudmantas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024, p. 287–288; kartu tai grindžia ir didikų primatą valstybėje – Palemonas yra vienas iš daugelio „draugų“, kurie palieka Romą ieškodami prieglobsčio (plg. Venclovas Agripa, „Venclovo Agripas Lietuvio laidotuvių kalba apie Joną Radvilą“, vert. Ramunė Dambrauskaitė-Muralienė, in: *Literatūra*, 51(3), 2009, p. 130).

pasakojimas „aplenkia“ Vakarų Europos Viduramžių *translatio* pasakojimą ir grąžina jį *ad fontes*, ištakas tiesiogiai siedamas su antikinė Roma, o ne Karolio Didžiojo imperijos dalybomis. Be to, čia matome ne tik politinį, bet ir religinį bendramatiškumą: LDK ištakos siejamos su Augusto Roma, kurios laikais gimė Kristus.

Nepaisant šio religinio dėmens, į *translatio* naratyvą integruojama ir pagoniškos Lietuvos istorija. Kaip pasakoja Strijkovskis, net ir pagonių kunigaikščiai yra verti imperinės pretenzijos: tai „nenugalimiausi ir drąsiausi vadai ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didintojai [...] [, k]urie žinomais darbais, šlove ir titulais galėjo lygintis su šlovingiausiomis Romos ir Graikijos monarchijomis“²²². Be to, metraščių pasakojimas ne tik legitimuoja lietuvių suverenumą, bet ir grindžia jo ekspansiją. Tą XVII a. pirmojoje pusėje aprašydamas Jonas Rivockis vartoja net atitinkamą terminologiją – įsikūrę prie Dubysos, sutikę čia maloningą tautą ir savo galia valdę, kol Vytenis „į Lietuvą išplėtė valdžią“²²³ – *donec Vitenes in Lituaniam protulit Imperium*. Tas išplėtimas gerai nusakomas Tomo Požeckio fragmente, kuriame Romos istorija įkvepia, išjudina LDK bendruomenes: „Laiminga Lietuva, iš Romos tironijos išvartą laisvės dvasią priėmusi. Romėniška – didi ir laisva – ji jau ilgą laiką įkvepia lietuvių, žemaičių ir rusėnų.“²²⁴

Ši valstybinė ideologija, tąsot motyvas ir imperinio suverenumo paveldas galioja ne tik kalbant apie LDK ar jos dinastijos kilmę, bet ir apie atskirų giminių genealogiją. Kilmės iš romėnų legenda prisimenama Kristupo Manvydo-Dorohostaiskio ir Sofijos Chodkevičiūtės vedyboms skirtame Jono Radvano epitalamijuje. Poetas laikosi „neroniškos“ pasakojimo linijos ir sako, kad „iš Italijos pabėgęs Lacijaus kilmės Palemonas“ davė pradžią lietuviškai atvašai (*Litua propago*) – nenugalimai ir įgudusiai kare. Kiek vėliau tekste pabrėžiama, kad garsiausias Lietuvoje buvo „italų kilmės kunigaikštis, ginklu išgarsėjęs“ Gediminas. Jis prisimenamas neatsitiktinai: Manvydų giminė

²²² Maciej Strykowski, *O początkach...*, p. 35.

²²³ Jan Rywocki, *Triumphus quem d. Casimiro principi serenissimus ac invictissimus Vladislaus IV Poloniae et Sveciae rex magnifica ac pia in augustum paternae liberalitatis mausoleum deductione anno M. DC. XXXVI. Augusti 14 Vilnae exhibuit panegyrico repraesentatus et serenissimis Poloniae ac Sveciae principibus Ioanni Casimiro [et] Carolo Ferdinando F. F.*, Vilnae: Typis Academicis Societatis Iesu, 1637, fol. B1v.

²²⁴ „Felix Lithuania, quae Roma Tyrannide exacta Libertatis spiritum excepisti. Animavit ille diu Lithuanos, Samogitas, Ruthenos, Romanus semper, Magnus ac Liber“; Tomasz Porzecki, *Aeternitas serenissimorum stirpis Jagellonicae regum in Vladislao IV orbi expressa [et] eidem serenissimo ac invictissimo Polonorum ac Svecorum regi cum Vilnam Lithuaniae metropolim cum serenissima regina Caecilia Renata Austriaca ingrederetur*, Vilnae: Typis Academicis, 1639, p. B1r.

kildinama iš Gedimino sūnaus Mantvydo, todėl šis pasažas tik sustiprina giminės pretenzijas į romėnišką kilmę ir, žinoma, simbolinę giminystę su valdančiąja LDK dinastija²²⁵. Mito funkcionavimas – remiantis kultūrinio laiko ir erdvės parametrais – neapsiriboja Lietuva, nes jos romėniška genealogija matoma kaip visuotinis istorinis faktas, kaip „Radviliadoje“ (1592) pažymi Radvanas: „Argi yra toks žmogus, kuris nežino / Šiandien Libono tremties, Palemono didvyriškų žygių?“; geopolitinė LDK dominantė driekiasi nuo Baltijos iki Juodosios jūros, o šlove – ir iki Olimpo („[...] *sub Balthica fines / Littora, et Euxinum mare, famam extendit Olympo*“²²⁶). Visuotinumą gražiai įrėmina Kristupas Mikolajevičius, epicėdijuose pristatantis Lauryno Rudaminos-Dusetišio keliones po Europą, kai šis aplankęs Adrijos pakrantes ir Romą, Maltoje kovojo su turkais, o vėliau per Prancūziją pasiekė Anglijos karalienės Elžbietos I dvarą, kur buvo pristatomas kaip „vyras, kilęs iš aukštos Libono giminės“²²⁷.

Kaip politinio savarankiškumo doktrina *translatio imperii* figūruoja LDK ir Maskvos, pretenduojančios į Rytų Romos imperijos ir Bizantijos paveldą, konflikte. Dviejų imperijų problema buvo aštri nuo pat Karolio Didžiojo tapimo imperatoriumi iki ketvirtojo Kryžiaus žygio, kurio metu buvo užimtas Konstantinopolis, ir pačios Bizantijos žlugimo XV a. viduryje²²⁸. Amžiaus pabaigoje žlugusios Bizantijos teisių perėmėja pasiskelbė Maskva ir jos caras Ivanas III, plėtoję Trečiosios Romos naratyvą²²⁹. Abi politijos, LDK ir Maskva, neegzistavusios antikiniam pasaulėvaizdyje ir neturinčios sąlyčio su ja, per *translatio imperii* integruoja save į visuotinį istorinį pasakojimą, tačiau remiasi skirtingomis tradicijomis, pirmiausia – bažnytinėmis. Be to, Maskva save mato kaip Bizantijos imperijos tąsą, o LDK pirmiausia ieško dinastinės ir institucinės atminties²³⁰ ne siekdama uzurpuoti imperinę tradiciją, bet ieškodama joje suverenumo argumentų. Taip *translatio imperii* nusako ne tik politinę formą – imperiją suprantamą kaip autokratiją – bet, pirmiausia, patį politinės tradicijos tęstinumą ir galimybę legitimuoti savo politiką.

²²⁵ Jonas Radvanas, *Raštai*, p. 216–217.

²²⁶ *Ibid.*, p. 236.

²²⁷ „Dicitur [...] per aulam / Advenisse virum, genus alta a stirpe Libonis“; Christophorus Mikolajevičius, *Epicedium in obitum generosi et magnifici domini d. Laurentii Rudominæ Dusiatski S. R. M. secretarij, capitanei Hiberpolensis, [et]c.*, Vilnae: Typis Academicis Societatis Iesu, 1603, fol. A6r.

²²⁸ Lorenzo DiTommaso, „The Four Kingdoms of Daniel...“, p. 225–226.

²²⁹ Plačiau apie Trečiosios Romos ideologijos formavimąsi ir šaltinius žr. Dimitri Strémooukhoff, „Moscow the Third Rome: Sources of the Doctrine“ in: *Speculum*, 28(1), 1953.

²³⁰ Darius Kuolys, „Масква і Літва: translatio imperii, translatio rei publicae“, p. 3–26.

Romos paveldėjimo problemą paaštrino konkurencija tarp dviejų jos įpėdinių – Vakarų ir Bizantijos, o jos kontekste skeleidėsi Vakarų Europos valstybių nacionalumas ir autonomija. Suvokiant imperiją kaip aukščiausią valdžios formą, jos legitimaciniais atributais bandyta grįsti ir atskirų valstybių savarankiškumą bei lygiateisiškumą imperijos atžvilgiu²³¹. Anoniminio Viduramžių traktato „*Determinatio compendiosa de iurisdictione imperii*“ autorius, kanonų teisės žinovas Aleksandras de Roes ir kiti Šventosios Romos Imperijos autoriai laikėsi nuostatos, kad imperijos paveldas yra išimtinai Vakarų nuosavybė – jis Bizantijai negali priklausyti pirmiausia dėl to, kad ji atsisakė paklusti Romos bažnyčiai. Landolfas Kolona (Landolphus Colonna) ar Marsilijus Paduvietis kaip priežastį mini ir graikų ikonoklastinę ereziją²³². Tačiau iššūkis imperijai galiausiai kilo pačių Vakarų viduje, sustiprėjus nacionalinėms tapatybėms – ir LDK atveju genetiniais pasakojimais, tokiais kaip romėniškos kilmės legenda, pirmiausia pagrindžiamas suverenumas, nustatant sąsają su politinės legitimacijos šaltiniu – imperine Roma.

Nepaisant to, politinės formos prasme vėlesnė literatūrinė tokio politinio tapatumo artikuliacija yra labiau respublikoniška nei imperiška. Tai išduoda imperatoriaus statuso – autokratijos prasme – nepriskyrimas monarchui ir imperinio diskurso vartojimas daugiau figūratyvine, simboline prasme. Vienas tokių pavyzdžių – *Pater Patriae*, Tėvynės tėvo – titulas, kurį Senato suteiktą Romos respublikos laikais turėjo tik Kamilas ir Ciceronas, o vėliau – išimtinai tik imperatoriai. Toks titulas sietas su nuopelnais Romai, išskirtine dorybe. Paralelę tarp Romos ir LDK veda Beniašas Budnas, prisimindamas velionį Jonušą Radvilą, primindamas, kad taip buvo tituluojami didieji konsulai, išsiskiriantys dorybe – Romai gyvenant laimingoje taikoje ir pritariant kviritams. Autorius įvardija Publikolą, Cezarį ir Augustą ir kreipiasi į Radvilą: „Taip pat ir tu, kunigaikšti Radvila, dėl savo drąsios stiprybės [būsi

²³¹ Plg. prancūzų dvaro politinė mintis, kurioje formuluojama „*rex est imperator in regno suo*“ koncepcija, laisvai traktuojanti imperatoriškumą – kaip autokratiją, taip, bet prisitaikančią prie skirtingų valdžios formų. Plačiau žr. Georg Jostkleigrewe, „*Rex imperator in regno suo* – An Ideology of Frenchness? Late Medieval France, Its Political Elite and Juridical Discourse“ in: Andrzej Pleszczyński et al. (eds.), *Imagined Communities. Constructing Collective Identities in Medieval Europe*, Leiden, The Netherlands: Brill, 2018, p. 46–83.

²³² Cituojama iš Frank L. Borchardt, *German Antiquity in Renaissance Myth*, p. 265–270.

tituluojamas]. Ir tavo pamaldumą perėmę palikuonys paskui, nors ir kiekvieną tavo darbą įdėmiai tirdami, Publikola pavadins, o kartu – Tėvynės Tėvu.“²³³

Imperijos dalybos tarp Karolio Didžiojo ir Bizantijos imperijos rodo, kad imperiškumo diskursas Vakarų Europoje neatsiejamas nuo Romos katalikų bažnyčios, kuri taip pat pretenduoja į imperinį paveldą kaip jį legitimuojanti galia. Toks vaizdinys veikia ir XVI–XVII a. raštijos kūrėjus. Popiežiškoji Roma katalikų kūriniuose įteisina ir grindžia pasaulietinę valdžią, o jai atsakančiuose protestantų raštuose vertinama kaip politinį savarankiškumą pančiojantis veiksnys. Romos pontifikatas Vėlyvųjų viduramžių mąstyme tampa aiškinamąja analogija, kuria galima paaiškinti, pavyzdžiui, pagoniškos religijos institucijas²³⁴ ar pagrįsti pačios valstybės institucinę sąrangą. Čia norisi padaryti trumpą ekskursą į prūsus, parodant, kaip krikščioniškos valdžios sąrangos doktrinos grindžia fundacinius mitus.

Tokios tradicijos apraišką aptinkame Simono Grunau Prūsijos kronikos fragmente. Pabrėžtina, kad šiuo atveju juo iliustruojamas pats mąstymo modelis, o ne LDK politinio suverenumo ištakos – prie to dar sugrįšime svarstydami Vilniaus įkūrimo mitą. Grunau aprašo kimbrų atvykėlių įsikūrimą Prūsijos žemėje. Du vyriausieji, kimbrų laikomi karaliais – Vaidevutis ir Brutenis – susikviečia išmintingiausius vyrus ir svarsto poreikį išsirinkti karalių. Štai taip Brutenis atsisako nominacijos:

Brangūs žmonės, aš negaliu būti karaliumi, kadangi mūsų galingųjų dievų valia jiems privalau tarnauti, bet štai čia yra mano brolis Vaidevutis, drąsus vyras, – imkite jį savo karaliumi, ir jis jus garbingai valdys. O aš pasiliksiu jums mūsų dievų pasiuntiniu, ir ką tik iš jų išgirsiu, jums pasakysiu. Be to, žinokite, aš būsiu jums didesnė paguoda melsdamasis mūsų šventiesiems dievams, negu kovodamas su svetimtaučiais.²³⁵

²³³ „Te quoque Dux Radiwile tuis pro fortibus ausis [appelet]. / Et pietate tua candida Posteritas / Senior, illa licet perlustrans singula facta, / Publicolam dicet, sicque Patrem Patriae“; Andreas Loeaechius, *Naeniae a diversis scriptae in exequias illustrissimi principis d[omi]ni Janussi Radivili ... celebratas*, Lubecae, Chronum: In typographia Petri Blasti Kmitae, 1621, fol. A4r.

²³⁴ Čia prisimintinas Petro Dusburgiečio, Vokiečių ordino kronikininko pasakojimas apie Romovę, Nadruvos žemėje esantį pagonių kulto centrą, kuri gavusi „savo vardą nuo Romos“, o ten gyvenantį žynį pagonys „gerbia kaip popiežių“. Zachara-Wawrzyńczyk bandė šį fragmentą sieti su Palemono legenda (plg. Maria Zachara-Wawrzyńczyk „Geneza legendy o rzymskim pochodzeniu Litwinów“), bet ši pozicija istoriografijoje nugincyta: akivaizdu, kad Viduramžių Dusburgietis ieško analogo paaiškinti nepažinaus kulto struktūras ir tam teturi Romos popiežiaus ir Katalikų bažnyčios modelį. Plg. Petras Dusburgietis, *Prūsijos žemės kronika*, Romas Batūra (sud.), vert. Leonas Valkūnas, Vilnius: Vaga, 1985, p. 87.

²³⁵ *BRMS*, T. II, vert. Sigitas Plaušinitis, p. 91–92.

Šiame fragmente atskiriamos dvasinė ir pasaulietinė valdžios, neatsitiktinis ir hierarchinis jų santykis, apibrėžiamas vienuolio dominikono Grunau. Dvasinė valdžia legitimuoja pasaulietinę: Brutenis pasiūlo „senatui“ Vaidevutį ir, kaip matyti iš tolesnių „Kronikos“ epizodų, nenutolsta nuo politinių klausimų sprendimų. Guagninis papildo šias žinias tuo, kad „[š]iam savo popiežiui prūsai pastatė po ąžuolu puikų prabangų būstą ir pagal Romą šią vietą pavadino Romana²³⁶. Kadangi kronikos šiuos įvykius datuoja maždaug 503 m., tai ne tik akivaizdi pretenzija į griūvančios Romos imperijos paveldo dalybas ir prūsiškos antikos tąsa; kartu tai ir Romos sutapatinimas su nauja tarptautine Europos sistema, kurios epicentre atsiduria Romos Apaštališkasis sostas – prūsai „savo popiežių“ įkurdina „savojoje Romoje“. „[L]ocoque Romanae a Roma nomen indiderunt“ – atkreiptinas dėmesys, kad ne tik vardas panašus į Romos, bet ir būtent *nomen a Roma*; šią detalę galėtume laikyti argumentu, kad legitimacinė Romos reikšmė yra daugiau nei tik humanistinė raštijos puošmena²³⁷.

Bendriausiais bruožais šios dvi užuominos suponuoja egzistuojant suverenumo kilmės modelį, grįstą transcendencijos sankcija – kalbant paprastai, pasaulietinę valdžią suteikia dvasinė. Ja remiasi vadinamoji „dviejų kalavijų“ doktrina, Brandžiaisiais viduramžiais suformuluotas modelis, vertinamas kaip popiežiaus autoriteto stiprinimas pasaulietinės – pirmausia imperatoriaus, bet kartu ir karalių – valdžios atžvilgiu, grindžiant popiežiaus pretenzijas į universalų suverenumą. Pirmasis doktrinos vardą į poleminę apyvertą įvedė Gotšalkas iš Acheno ginčo dėl investitūros kontekste, nurodydamas tokio modelio ištakas popiežiaus Gelazijaus I (429–496) nuostatuose (*Duo sunt quippe*). Pagrindinis ginčo ir įrodinėjimo objektas

²³⁶ BRMŠ, T. II, vert. Eugenija Ulčinaitė, p. 475.

²³⁷ Beje, Romos kaip kilmę sutauringančio veiksnio įvaizdį galime aptikti ir gotiškos lietuvių kilmės legendoje. Šv. Kazimiero kanonizacijai skirtame epe Jonas Krajovskis interpretuoja lietuvių-gotų kilmės legendą, pabrėždamas, kad juos sukilnino italų herojai: „[Jogailaičių palikuonis Zigmantas Vaza, valdantis] ir Lietuvius, gimusius iš gotų genties, pabėgusių italų herojų pagausintus“ („[...] pronepote regente Polonos, / Svecanosque Gothosque feros, Litavosque Gothorum / Gente satos, profugisque Italis Heroibus auctos [...]“; Jan Krajowski, *Epos de S. Casimiro Jagellonide Poloniae ac Lituaniae principe et patrono: quo tempore sacrum eius labarum a Clemen[nte] Oct[avo] Pon[ifici] Max[imi] allatum Vilna triumphali pompa excepit; scriptum per Ioannem Kraykowski*, Vilnae: Typis Academicis S.I., 1604, B1r.

vėlesniais amžiais buvo maždaug toks: ar iš tiesų Dievas lygiai suteikia „dvasinį“ kalaviją popiežiui, o „materialųjį“ – imperatoriui, ar visgi abu jie tenka popiežiui, kuris pasaulietinį karalių „kilsteli“ į imperatoriaus rangą, suteikdamas teisę valdyti „materialųjį“ kalaviją?²³⁸ Maždaug iki XII a. popiežius neturėjo aukštesnio statuso – jis pirmiausia buvo Romos vyskupas, priklausomas nuo vietinių didikų grupuočių bei jų renkamas. Jis buvo laikomas „šv. Petro vietininku“, o „Kristaus vietininkais“ prisistatė imperatorius ir krikščioniškų valstybių karaliai, savo rankose Ankstyvaisiais viduramžiais sutelkę ir dvasinę valdžią – ne tik per vyskupų paskyrimus ir bažnytinių beneficijų dalybas savo valdose, bet ir kišdamiesi į bažnytinio mokymo aiškinimą ar darydami stebuklus Dievo vardu²³⁹. Išlaisvindamas popiežių iš Romos didikų valdžios, imperatorius subordinavo jį savo valiai, tačiau taip pat nepajėgė išspręsti nikolaizmo ir simonijos problemų. Galiausiai, 1059 m. susirinkimas Romoje, sušauktas popiežiaus Mikalojaus II, pirmą kartą paskelbė kardinolų teisę rinkti popiežių, o Hildebrandas, tapęs popiežiumi Grigaliumi VII, ėmėsi aktyvios propagandinės veiklos, kuria siekta apibrėžti ir įtvirtinti popiežiaus primatą tiek pasaulietinei valdžiai, tiek dvasinėje srityje. Tai Bermanas vadina „popiežių revoliucija“ – pastangas įtvirtinti savo statusą krikščioniškoje bendruomenėje, kuriai iki šiol „abiem kalavijais“ vadovavo pasauliečiai²⁴⁰.

Ankstyvaisiais naujaisiais laikais „dviejų kalavijų“ doktrina jau buvo netekusi savo imperatyvios galios, ją pakeitė kiti, praktinių sumetimų padiktuoti nacionaliniai suverenenumo modeliai. Tačiau XVI–XVII a. LDK raštijoje tiek diskusija dėl pasaulietinės valdžios primato, tiek popiežiaus ir jo vietininkų statuso politinės valdžios vertikalėje neišnyko²⁴¹.

²³⁸ Joseph R. Strayer (ed.), *Dictionary of the Middle Ages, Volume 12: Thaddeus Legend – Zwart Noc*, New York: Charles Scribner's Sons, 1989, p. 233–234.

²³⁹ Plg. Marc Bloch, *Les rois thaumaturges: étude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale, particulièrement en France et en Angleterre*, ser. Publications de la Faculté des lettres de l'Université de Strasbourg, T. 19, Strasbourg: Université, 1924.

²⁴⁰ Plačiau apie moderniosios Vakarų teisės sistemos ištakas, Kliuni reformą ir ginčą dėl investitūros, pasibaigusį Vormso taika, žr. Harold J. Berman, *Teisė ir revoliucija*, Vilnius: Pradai, 1999, p. 121–165.

²⁴¹ Išskirtinį dvasininkų socialinį ir kultūrinį vaidmenį vaizdžiai nusako Jonas Bulpatas: „Kas kartu su karaliais bendrai vadinami ganytojais? Dvasininkai. Kas vadinami pasaulio šviesa? Dvasininkai. Kas laikomi angelais, Žodžio, Dievo, Kristaus mokytojais, netgi draugais ar broliais? Dvasininkai“; Ioannes Bulpatas, *Oratio de scaerdoti dignitate in Solennitate diei, qua R. D. Ioannes Bulpatas Vilnen[sis] Canonicus Deo primum obtulit Missae sacrificium, scripta, Per Sebastianum Makowski Artiu[m] ac Philosophiae Baccalaureum, & in Academia Vilnen[se] Theologiae studiosum*, Vilnae: [s. n.], 1592, fol. B4r–B4v.

„Dviejų kalavijų“ – ar bent dvejopų valdžios šaltinių – modelis funkcionuoja Vilniaus įkūrimo mitologijoje, kur šalia legitimuotos didžiojo kunigaikščio valdžios įsteigiama vietinė administracija (maršalas Goštautas) ir „diecezija“ (žynys Lizdeika). Andrius Vengrovietis (Andreas Wagrovecensis), sveikindamas Vilniaus vyskupu tapusį Jurgį Radvilą, veda paralelę:

Gediminas Lizdeiką apdovanojo tokia garbe,
Kad gyvuotų tuščias kultas dievų.
Ir tave kunigaikštis Steponas pasodino į pelnytą sostą,
Kad Dievo religija ir dorybė klestėtų.²⁴²

Tad Gedimino–Lizdeikos diarchija grindžia vėlesnę Batoro–Radvilos valdžią. Pasaulietinio valdovo galią subalansuoja dvasinė valdžia: „[...] kaip mūšy patyręs valdovas mums skirtas, kuris tėvynės laukinius priešus sunaikins kare, taip tu, Radvila, Dievo valia tapai vyskupu, kad Kristaus tikėjimas triumfuotų.“²⁴³ Steponą Batorą – svetimšalį valdovą – su dinastija sieja skeptras, o per jį valdovas giminiuojasi su šventuoju karalaičiu Kazimieru, kaip pažymi Adomas Komlevičius²⁴⁴.

Valdžios tąsa, įkūnyta skeptre, suponuoja simbolinę institucinės atminties raišką. Šalia legendinių konstitucinių pasakojimų funkcionuoja ir faktinė gyva atminties tradicija, kaip, pavyzdžiui, Vilniaus vyskupijos atveju. XVI a. pabaigoje Valentinas Babskis eilėse Jurgiui Radvilai prabyla Vilniaus vyskupo Alberto Radvilos vardu ir primena Jurgiui jo pirmtakus:

Ar ne [tikrojo tikėjimo – aut. past.] Andrius mokė, kurį Lietuvos krašte
Pirmąjį dieviška teise Vytautas
Paskyrė? Gal Mikalojus, kuris trečiasis šią
Dabino žemę? Gal kiti žymiojo Vilniaus ganytojai –
Petras, Matas, Džežgavičius?
Argi ne Jonas, pamaldus tėvas? Ne Albertas Taboras?
Argi ne aš [= Albertas Radvila], kuris dešimtas tau
Sieviškų žodžių auką nešiau?
Ar tie, kurie sekė mane,

²⁴² „Lysdecium affecit tanto Gediminus honore, / Ut vanus fieret cultus honorque Diis;
/ At dedit in sedem Stephanus te Principe dignam, / Ut virtus vigeat Relligioque
Dei“; *Gratulationes illustriss[i]mo ac reverendiss[i]mo [...] Georgio Radvilo...*, fol. D2v–D3v.

²⁴³ *Gratulationes illustriss[i]mo ac reverendiss[i]mo [...] Georgio Radvilo...*, fol. E3v.

²⁴⁴ *Gratulationes serenissimo ac potentissimo principi, Stephano I...*, fol. E3v–E4v.

Jonas, kilęs iš Lietuvos kunigaikščių, didesnėn
 Poznanės katedron paskirtas vėliau?
 Ir Paulius, kunigaikštis Alšėnų, kuriam vyskupaujant
 Baisi liga niokojo Lietuvių namus?
 Kas? Ar pats Valerijonas, mokęs prieš [tai, ko moko]
 Požemių karalystės minia [*Valerianus idem, quod Barathri Turba docet, docuit*]?

Ar ne tuo sotina tave,
 Kuo ir mes galėjome naudotis, ką šventa Bažnyčia,
 plačiai plytinti pasauly, turėjo?²⁴⁵

Šiame fragmente atsispindi kertiniai Lietuvos ir Vilniaus įvykiai – Lietuvos krikštas ir Vilniaus vyskupijos įsteigimas (beje, pirmiausia priskiriamas ne Jogailai, o šiame procese dalyvavusiam Vytautui), minimi ją kūrę ir reformavę vyskupai, XVI a. kovos su Reformacija. Institucinė Vilniaus vyskupijos atmintis suponuoja ir Vilniaus įkūrimo mito papildymą sociologine žiūra. Šalia Greimo siūlymo Gedimino, Goštauto ir Lizdeikos triadą traktuoti kaip tris indoeuropiečių suverenius dievus su savo suverenumo sritimis²⁴⁶, produktyvus ir sociologinis legendos skaitymas: jei vilko stūgsmas legitimuoja suverenią didžiojo kunigaikščio valdžią, iš jo pareigūnų suformuojamas „valstybės aparatas“. Lizdeikos paskyrimas vyriausiuoju žyniu šiuo atveju simboliškai traktuotinas kaip Vilniaus vyskupijos institucinis pamatas, kurį vėliau transformuos Jogailos krikštas ir privilegijos.

Tokį skaitymą tarsi grįstų analogiški pavyzdžiai kituose šaltiniuose – pavyzdžiui, „magnatiškasis“ Lietuvos metraščių skaitymas, matant kilmės iš romėnų naratyvą kaip argumentą esamai didikų padėčiai valstybėje legitimuoti²⁴⁷. Taip pat Strijkovskio fragmentas apie Žygimanto Kęstutaičio nužudymą, kai jį apkaltinus tironija bei palankumu prastuomenei ir nužudžius, didžiųjų giminių atstovai – Goštautas, Kęsgaila, Chodkevičius, Daugirdas, Astikas, Radvila – susirenka Alšėnų dvare, dalijasi likusias kunigaikštystes ir urėdus, o kartu perima atsakomybę dėl kunigaikščio rinkimų – svarsto Švitrigailą, Mykolą Žygimantaitį, bet pasirenka Kazimierą. Iš esmės tirono

²⁴⁵ *Gratulationes illustriss[i]mo ac reverendiss[i]mo [...] Georgio Radivilo...*, fol. K3r–K3v.

²⁴⁶ Algirdas Julius Greimas, *Lietuvių mitologijos studijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 571–573. Anot jo, Gediminas, Goštautas ir Lizdeika atitinka indoeuropiečių suvereniųjų dievų triadą: Gediminas – Mitra, vykdančias teisumą, Goštautas – Indra, realizuojantis karinį suverenumą, ir Lizdeika – Varuna, ugnies prižiūrėtojas ir magiškojo suverenumo įkūnijimas.

²⁴⁷ Plg. Stephen C. Rowell, „Amžinosios pretenzijos...“

pašalinimas žymi lūžį politinėje sistemoje: magnatai tampa realia politine jėga, kuri renka kunigaikštį, o ne atvirkščiai²⁴⁸.

Pagundą taip interpretuoti istoriografinius ir legendinius pasakojimus skatina ir Lizdeikos–Radvilos genealogijos motyvai. Sveikinimuose Vilniaus vyskupui Jurgiui Radvilai Andrius iš Vengrovo laiko Lizdeiką Radvilų protėviu: jis pirmasis valdo Vilnių ir pasivadina Radvila, o giminė šimtmečiais klesti čia ir po jo, o Lizdeikos statusas Gedimino aplinkoje akivaizdžiai atkartoja ir tai, kuo tapdamas vyskupu taps Jurgis – *clarus summusque Sacerdos*²⁴⁹. Tačiau pranašystės galią ir simbolių bei ženklų aiškinimo autoritetą – ką Greimas įvardija kaip Varunos magiškąjį suverenumą – turi ir pasauliečiai Radvilos. Pranciškaus Gradausko „Žygyje prieš Maskvą“ aprašomas epizodas, kai lenkų ir lietuvių stovyklą apgulė audros debesis, bet sugrumbėjus perkūnijai nuslinko link maskvėnų stovyklos. Sumišusiems kariam šį epizodą paaiškina Vilniaus vaivada Radvila Rudasis:

Ženklą aš supratau <...>

Rūstis šitas rusėnams

Skirtas, pelnytai patirs maskvėnas bausmę už kaltę,

Už baisias žudynes, už kraują praliėtą atlygins.²⁵⁰

Net iš Zenavičių kilusi Alberto Vladislovo Radvilos žmona Ona Sarbievijaus eilėse yra gebanti nuspėti ar numatyti ateitį:

Ne veltui skelbia Gando trimitas, jog

Tu, įžvalgioji, sugebi ateitį

Aštriu protu, ilgai nesvarsčius,

Greitai įžvelgti arba nuspėti.²⁵¹

Dvasinė ir pasaulietinė, magiškoji ir karinė suverenumo dimensijos reprodukuojamos Jogailos ir Vytauto atminties tradicijoje: lotyniškoje literatūroje pirmasis dažniausiai prisimenamas dėl savo pamaldumo ir nuopelnų Lietuvos krikštui, antrasis – dėl karvedžio gabumų ir pasiekimų mūšio lauke. Jonas Vislicietis rašo:

²⁴⁸ Maciej Strykowski, *O początkach...*, p. 421–422.

²⁴⁹ *Gratulationes illustriss[im]o ac reverendiss[im]o [...] Georgio Radvilo...*, fol. D3v.

²⁵⁰ Pranciškus Gradauskas, „Šviesiausiojo kunigaikščio ir pono, pono Kristupo Radvilos [...] ŽYGIS PRIEŠ MASKVĄ [...]“, p. 299.

²⁵¹ Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Lemties žaidimai...*, p. 205.

Kviečia tautas, kurios pavaldžios baisiajam
Karo žaibui – tokiu vardu jis pramintas buvo –
Broliui Vytautui [...],

pridurdamas, kad Jogailą žymėjo „teisingumas, narsa, taikos garbingas troškimas / Ir pamaldumas [...]“²⁵². „Idealiųjų“ valdovų archetipas vėliau ima savarankiškai funkcionuoti atminties tradicijoje, ypač siejant jų savybes su naujausiais monarchais bei jų misija.

Literatūroje su Jogaila ir Vytautu siejamas „aukso amžius“, reiškiantis valstybės galios zenitą, o kartu ir krikščionybės įtvirtinimą šalyje – bendrąja prasme tai integracijos į Europos tarptautinę sistemą pamatas. Elisas Pilgrimovijus rašo, kad žymiausi Lietuvos kunigaikščiai – „Vytautai ir Jogailos“ – ne tik leido Lietuvai varžytis su visa Sarmatija, bet ir išgarsino Lietuvos vardą visuose pasaulio kraštuose²⁵³. Šie valdovai yra etalonas, valstybės stiprybės ir ekspansijos simbolis, su kuriais lyginami ir vėlesni monarchai: pavyzdžiui, Stepono Batoro „literatūrinis patronas“ galima laikyti Vytautą Didįjį, o Zigmantas Vaza kaip Jogailaitis laikomas pamaldaus valdovo Jogailos idėjinio įpėdiniu. Tai sveikinimuose Zigmantui Vazai pabrėžia ir angelai – Jogaila „šiuos žmones išauklėjo pagal šventąjį tikėjimą“, o Vazai, kaip jo įpėdiniui, tenka užduotis tą tikėjimą puoselėti²⁵⁴. Kristupo Warszewickio panegirikoje Vytautas monologu kreipiasi į Steponą Batorą kaip savo darbų tęsėją, o „Radviliadoje“ „bekūnio Vytauto šmėkla“ aplanko Radvilą Rudąjį – *patrem patriae* ir toliau aktyviai dalyvauja valstybės kūrimo ir stiprinimo reikaluose²⁵⁵.

Interpretuojant šį Vytauto įvaizdį Ankstyvųjų naujųjų laikų autorių darbuose, galima laikyti jį „tautiniu“ valdovu, tokiu kaip Kazimieras Didysis Lenkijoje, Motiejus Korvinas Vengrijoje ar šv. Liudvikas Prancūzijoje. Toks valdovas – neatsimetęs nuo krikščionybės, bet ją sustiprinęs, išplėtęs valstybės teritoriją – buvo būtinasis XVI a. besiformuojančiai etnopolitinei tapatybei. Dar

²⁵² Jonas Vislicietis, *Prūsų karas*, p. 51–53. Įvadiniamame straipsnyje Eugenija Ulčinaitytė argumentuoja, kad Jogailos vaizdavimas įprasmina Viduramžių pasaulėjautą, o Vytauto – renesansiškąjį žmogaus idealą; pats Vislicietis stovi abiejų epochų sandūroje (p. xxii). Vis dėlto tai labiau susiję ne su epochos pajauta, o su valdovų vaizdavimo tradicija, tai rodo vėlesni Batoro ir Zigmanto III pavyzdžiai.

²⁵³ Helias Pilgrimovius, *Panegyrica apostrophe Heliae Pilgrimovii*, S. R. M. *Secretarii*, Vilnae: Jakub Markowicz, [s. p.].

²⁵⁴ *Gratulationes serenissimo ac potentissimo principi Sigismundo III...*, fol. A3r.

²⁵⁵ Dainora Pociūtė, „Vilniaus tėvas, Vytauto įpėdinis: jėzuitų edukacinė strategija Stepono Batoro laikais ir valdovo įvaizdis amžininkų literatūroje“ in: Claudio Mongini et al., *Nuo apaštalių iki kankinių. Jėzaus draugijos reprezentavimo modeliai nuo pat pradžių iki uždraudimo: kolektyvinė monografija*, Vilnius: Versus Aureus, 2016, p. 109–115.

būdamas gyvas, Vytautas lygintas su antikiniais valdovais karvedžiais Juliumi Cezariu ar Aleksandru Makedoniečiu²⁵⁶, o vėlesni autoriai išplėtojo vardo mitologiją, per Vytauto krikštą ir pasirinktą jo vardą „sukilnindami“ antikinio valdovo karinius ir politinius nuopelnus. Strijkovskis tą žaismingai apibūdina aprašydamas Jogailos ir Aleksandro krikštą: Jogaila, „Vladislovu pakrikštytas, idant šlovę mylėtų / O Vytautas – Aleksandru, idant kariauti gebėtų“²⁵⁷. Turint omenyje simbolinę Vytauto įvaizdžio galią LDK politinei bendruomenei, kiekvienas paskesnis Aleksandro Makedoniečio paminėjimas herojinėje ar proginėje poezijoje kartu reiškia ir sąsają su Vytauto politiniu palikimu, lygiavimusi į jį.

Iki šiol aptarėme skirtingas *translatio imperii* – suverenumo legitimacijos per Romos imperijos politinį-simbolinį paveldą – manifestacijas. Jos susijusios su bendresne Vakarų Europos ontologine nuostata *ex nihilo nihil fit*: pastanga matyti analogijas ir tęstinumą katalizuoja konstitucinių mitų atsiradimą, kartu formuoja politinį diskursą, kuriame legitimacija neįmanoma be santykio su Roma apsibrėžimo. Tačiau jis ne visada pozityvus – XVI a. prasidėjęs Reformacijos judėjimas, sutapatinęs Romą su popiežiaus institucija, atnešė į raštiją ir negatyvų jos simbolinės galios vertinimą. Tai, viena vertus, katalizavo naujų politinio legitimumo šaltinių paiešką, bet kartu lėmė mažėjantį Romos katalikų bažnyčios, kaip universalumo laidininkės Europoje, statuso silpnėjimą *translatio imperii* kontekste.

Šis pokytis ryškėja ir LDK Reformacijos kontekste, kai dalis didikų pasirenka protestantizmą – jų apsisprendimą lydi ir naujas simbolinis Romos vaidmens Europos tarptautinėje sistemoje vertinimas. Mikalojus Radvila Juodasis laiške popiežiaus nuncijui Aloysijui Lipomannui dėsto įvairias savo konversijos priežastis, tačiau tarp jų minimos ir politinės. Radvilos antiromietiškos motyvacijos matyti ir Petrui Roizijui, sakančiam, kad didiką „atėmė / Piktosios jėgos [...] iš Lacijaus ir mūsų“²⁵⁸, pridedančiam, jog ankstesnės donacijos ir mecenatystė („grandinės, kurias [...] šventiesiems paaukojai“) simbolizuoja buvusią kunigaikščio didybę. „Radviliadoje“, priešingai, užsimenama, kad „Dievo / meilę užmiršus tauta pagarbino Romos tironą“, o Radvila Rudasis, priešingai – niekada nesiekęs tėvynės parduoti svetimiems karaliams ar užkart „tėvynei ant sprando“ stiprų šeiminką²⁵⁹. Šiame Radvano pasaže ne tik išryškėja antipatija popiežiui, suvokiamam kaip

²⁵⁶ Giedrė Mickūnaitė, *Vytautas Didysis. Valdovo įvaizdis*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008, p. 319.

²⁵⁷ Maciej Strykowski, *O początkach...*, p. 306.

²⁵⁸ Petras Roizijus, *Rinktiniai eilėraščiai*, p. 227.

²⁵⁹ Jonas Radvanas, *Raštai*, p. 320.

išorės suvereną, bet ir apskritai didikiškosios ideologijos apmatai, atmetantys stiprų, absoliutinį valdovą²⁶⁰.

Akivaizdu, kad tokioje perspektyvoje Roma ne tik nebesiejama su suverenumo ištakomis – per centravus optiką ir matant popiežiaus įtaką pasauliečiams valdovams, Romos autoritetas tampa pagrindiniu iššūkiu Ankstyvųjų naujųjų laikų politikų savarankiškumui. Katalikiškoji to meto literatūra tikėjimo klausimus laiko vidaus politikos dalimi, kartu Romą matydama kaip savosios tradicijos garantą, o protestantams tai pirmiausia yra svetimas politinis centras, ribojantis didikų savarankiškumą ir kenkiantis valstybės suverenumui. Jų oponavimą apibendrina Roizijus – nors visos protestantų denominacijos skiriasi, jų veikimo bendrasis vardiklis yra vienodas, mat jos „trokšta [...] panaikinti įtaką Romos, / Neapykantą jai sukurstyti“²⁶¹. Aptardama protestantų indėlį į Lietuvos savarankiškumo ideologijos stiprinimą (pastangas parašyti LDK istoriją, taip pat besirandantį herojinės poemos žanrą ir jame fiksuojamus lietuviškosios tapatybės atspindžius) Ingė Lukšaitė neįžvelgia skirtumų tarp katalikų ir protestantų autorių²⁶². Sutikdami su istorike dėl pačios istorinės atminties formavimo pastangos – tiek katalikų, tiek protestantų autoriai prieš save turėjo bendras atminties vietas – visgi galime kelti klausimą, ar skirtingas Romos traktavimas neapibrėžia skirtingos suverenumo artikuliacijos?

Visų pirma, protestantiškoje raštijoje pasaulietinė valdžia nėra subordinuota dvasinei, kaip teigia dviejų kalavijų doktrina ir liudija pasažai apie, pavyzdžiui, Mindaugo išaukštinimą „Lacijaus karūna“. Kreipdamasis į Zigmantą Vazą po reformatų sinodo, Jonušas II Radvila pasitelkia politinės teologijos argumentaciją, sakydamas, kad po Dievo karalius yra pirmoji valdžia („Sed quia R. M. V. supremus noster, post DEUM, Magistratus es [...]“), todėl jam pridera žiūrėti taikos tarp įvairių religinių grupių, tai jis prisiekęs ir savo karūnacijoje²⁶³. Karalius turi išlikti nešališkas, o tai tvarkai

²⁶⁰ Vienu iš tokios ideologijos paminklų galima laikyti ir Augustinui Rotundui priskiriamą „Pasikalbėjimą lenko su lietuviu“, plačiau žr. Skirmantas Knieža, „Tarp tropų ir pragmatikos. „Pasikalbėjimo lenko su lietuviu“ retorinis aspektas“ in: *Literatūra*, 61(3), 2019.

²⁶¹ Petras Roizijus, *Rinkiniai eilėraščiai*, p. 208.

²⁶² Ingė Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje...*, p. 530–548.

²⁶³ „cum caeteris Articulis et hunc, de Pace inter dissidentes de Religione tuenda et manutenenda, in felici coronatione nobis jurasti“; Janusz Radziwiłł, *Sermo illustriss. principis dn. dn. Janussii Radziwili ducis in Birze, Dubinki, Slucko et Kopyl [...] supremi pocillat. sub conclusionem general. comitorum ad sacr. reg. maiestatem in frequenti senatu Warszawiae habitus*, Lubecae ad Chronum: Apud Petrum Blastum, 1613, fol. A4r.

paklūsta visi pavaldiniai, net Katalikų bažnyčios hierarchai. 1574 m. savo tarnybininką dėl Petro Skargos užpuolimo nubaudęs Mikalojus Radvila Rudasis vyskupui Valerijonui Protasevičiui pažada priminti savo Evangelijos sekėjams Katalikų bažnyčios tarnų nepulti ir jų vardo nežeminti, tikėdamasis „kad ir mūsų ministrams bus viskas taikinga“ (orig. *ut nostris ministris sint omnia tranquilla*) – t. y. kad viešosios rimties užtikrinimas bus abipusė pastanga²⁶⁴.

Tokia užuomina apie karaliaus moderatoriaus vaidmenį ir lygų visų denominacijų traktavimą neatsitiktinė. Politiniame protestantizmo ir katalikiškosios reformos diskurse dominuoja pilietinio karo ir suirutės metafora – jį kovoja „giminaitis su giminaičiu, krikščionis su krikščioniu“, kai „norima dešine ranka nukirsti kairę“²⁶⁵. Katalikų stovykla, kreipdamasi į Vilniaus vyskupą Jurgį Radvilą žengimo į sostą proga, sako, kad jam tenka pareiga užbaigti pilietinį karą ir tada imtis maskvėnų, kitų genties²⁶⁶.

Tad bendrojo vardiklio ieškoma išorėje, siekiant rasti sutarimą vidinės religinės bei politinės suirutės metu ir nurodant išorinį referentą. Protestantas Paulius Oderbornas prikiša jėzuitams, kad šie giriasi daugelį tautų atvertę į Romos bažnyčios tikėjimą, bet niekaip negeba susitvarkyti su Lietuvos ir Lenkijos pašonėje gyvenančiais schizmatikais²⁶⁷. Kartu protestantai akcentuoja didėjančią turkų grėsmę – bendro priešo paieškos pirmiausia skirtos sumenkinti kontrreformaciją, ypač agresyvesnes jos formas, susijusias su reformacijos persekiojimu kituose Europos kraštuose. Andriaus Volano kalboje Lenkijos karalystės gyventojams dėl karo su Turkija matome ir predestinacijos momentą – anot jo, jokie ginklai, jokios gausios pajėgos nebus pakankami, „jei Dievas nekariaus mūsų pusėje“ – Dievas, kurį Volanas pavadina „sabbaoth“, t. y. kareivijų Viešpačiu²⁶⁸.

Jei vienu iš atminties tradicijos pagrindų laikysime įtampą su Maskva ir islamu, tai šiuo atveju tiek protestantiškos, tiek katalikiškos visuomenės dalies nuostatos sutampa, todėl galioja Ingės Lukšaitės pastaba apie bendramatį LDK tapatybinį naratyvą. Fundamentalčiai jis suprastinas kaip išraiška to

²⁶⁴ Sygański, Jan (red.), *Listy ks. Piotra Skargi T. J. z lat 1566–1610*, Kraków: Nakładem wydawnictw Towarzystwa Jezusowego, 1912, p. 66.

²⁶⁵ Andreas Volanus, *Oratio ad illustrissimos principes, reverendissimos et magnificos dominos, invictissimi Romanorum imperatoris Rudolphi, et serenissimi Polonorum regis Sigismundi legatos. Ad Bendzinum pacis constituendae caysa congregatos*, 1589, [s. l.], fol. B2v.

²⁶⁶ *Gratulationes illustriss[i]mo ac reverendiss[i]mo [...] Georgio Radvilo...*, fol. B3v.

²⁶⁷ Paul Oderborn, *De russorum religione, ritibus nuptiarum, funerum, victu, vestitu...*, fol. B4v.

²⁶⁸ Andreas Volanus, *Oratio ad incolas Regni Poloniae...*, fol. A3v.

konflikto, kurį aptarėme pirmajame skyriuje parodydami, kaip LDK perima barbaro koncepciją išorinio, kitoniško pasaulio aprašymui.

Tačiau protestantų diskurse tarp šių išorės grėsmių ir priešų patenka ir popiežiškoji Roma. Ji vertinama kaip svetima, valstybės suverenumą pažeidžianti, konfliktus skatinanti jėga. Andrius Volanas net sako, kad romiečiai garbina kardu ginkluotą Paulių ir raktą laikantį Petrą, tuo tarsi sakydami, jog kardu yra „uždėję jungą ant sprando visiems krikščionių valdovams, o Petro raktu atrakinę jų lobynus ir pavertę juos savo nuosavybe“²⁶⁹. Jonas Radvanas odėje Gžegožui iš Žarnovco apibendrina: „ir vėl prie ginklų veržias / popiežius [...] / ne tam, kad Turko grasymus išdidžius / atremtų“ – bet pratęstų „brolžudiškus karus“²⁷⁰ Radvila Juodasis matė protestantizmą kaip nacionalinį judėjimą, pirmiausia iškeliantį LKD savarankiškumo interesus – didikas neįsipareigojo nei Augsburgui, nei Ženevos konfesijoms, o puoselėjo „nepriklausomos, valstybės interesus atstovaujančios, Bažnyčios viltis“²⁷¹.

Paradoksalu, bet polemika su Roma dėl jos statuso – tegul ir pirmiausia religinėje plotmėje – įtraukia protestantus į *translatio imperii* nulemtą „dalykų tvarką“. Norint polemizuoti su Roma, atsiranda poreikis rasti naujų tapatumo, suverenumo šaltinių. Polemizuodami neperžengę šio modelio ribų, protestantai mato popiežiaus instituciją pirmiausia kaip pastangą uzurpuoti sekuliarią valdžią. Radvila Juodasis atsakyme popiežiaus nuncijui Lippomano pažymi, kad Kristaus imperija yra ne Kiro, ne Aleksandro, ne Augusto, bet karalystė ne iš šio pasaulio (ne spindinti turtais ir šlove, galybe ir galia, bet išliekanti stipri net nuolat susidurdama su pavojais)²⁷², tai „dievobaimingųjų bendruomenė, ne Romos, ne Konstantinopolio, ne Jeruzalės ar Antiochijos arba Aleksandrijos [bažnyčia]“²⁷³ – todėl ir katalikiška arba universali. „Popiežiai savo primatą remia pagoniško cezarizmo pavyzdžiu“, – sako Volanas²⁷⁴, pabrėždamas, kad „iš tiesų yra ne Petro ir Pauliaus, kurių pareigų

²⁶⁹ Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, p. 237.

²⁷⁰ Jonas Radvanas, *Raštai*, p. 203.

²⁷¹ Dainora Pociūtė, *Nematomos tikrovės šviesa...*, p. 107.

²⁷² *Ibid.*, p. 106.

²⁷³ Dainora Pociūtė (red.), *Du laiškai...*, p. 425.

²⁷⁴ Cituojama iš įvadinio M. Ročkos straipsnio in: Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, p. 14.

nė per nago juodymą neverti, bet Cezarių įpėdiniai“, o to įrodymas – pastanga savo pasaulietinę valdžią išlaikyti visomis išgalėmis ir propaganda²⁷⁵.

Volanas analogišką argumentą plėtojo ir „Vilniaus lojolininkų stabmeldystės pasmerkime“, kuriame su katalikais polemizavo dėl šventųjų paveikslų garbinimo. Jis pasakoja apie Konstantino V, Bizantijos imperatoriaus, 754 m. sušauktą Hierijos bažnytinį susirinkimą, kuriame išimtinai dalyvavo tik jo ikonoklastinei politikai pritariantys vyskupai²⁷⁶, sakydamas, kad vėlesnis Nikėjos susirinkimas buvo neteisėtas, o Konstantino V marti, „kažkokia atėnietė Irena“, pasinaudodama įpėdinio mažametyste, neva tironiškai uzurpavo valdžią. Būtent tada popiežius padarė „stulbinantį perversmą: iki tol visa Romos imperijos valdžia priklausė imperatoriui ir Konstantinopolio miesto kunigaikščiams, o jis niekad nebuvusiu ir akiplėšišku būdu iš konstantinopoliečių atima vainiką ir Augusto titulą atiduoda frankų karaliui Karoliui Didžiajam“²⁷⁷. Tad imperijos migravimas žlugus Vakarų Romos imperijai papildomas dar vienu impulsu – susijusiu su ikonoklazmu ir šventųjų garbinimu. Popiežius, įsikišdamas į pasaulietinę politiką, perkelia imperiją į Karolio Didžiojo imperiją ir atima ją iš teisėtos paveldėtojos Bizantijos. Sekuliarių valdovų primatą šaukti bažnytinius susirinkimus gynė ir Radvila Juodasis, tuo remdamas savo siekį sušaukti nacionalinį sinodą Lenkijoje ir Lietuvoje – „[j]uk Dievas nori, kad Jo Bažnyčios rūpestis ir Jo Žodžio tarnystė priklausytų ne vien popiežiams ar vyskupams, bet būtų platinamas bei saugomas ir karalių, anot šių Izaijo žodžių: „Karaliai bus tavo maitintojai, o karalienės – tavo maitintojos.“²⁷⁸

Tad protestantai siekia atsieti *translatio imperii* nuo dvasinės valdžios, rodydami koncepciją kaip visiškai sekuliarios politinės galios perdavimą, tąsą ir artikuliaciją; kartu dėl problemiško Romos simbolinio statuso, sąsajos su popiežiumi apskritai atsiribojama nuo pagonybės politinės tvarkos

²⁷⁵ „Nec vero Petri aut Pauli, quorum munus ne minimo quidem digito attingunt: Sed Caesarum successores“; Andriaus Volano pratarė Jonui Glebavičiui in: Andreas Volanus, *Andreae Volani Libri quinque. Contra Scargae iesuitae Vilmensis septem missae sacrificiique eius columnas, et librum 12 artium Zvinglio-calvinistarum, quibus is, veritatem doctrinae apostolicae, et sanctae veteris Ecclesiae, de sacrame[n]to coenae Domini evertere studet*, Vilnae: Per Danielelem Lancicium, 1584, fol. B1r.

²⁷⁶ Nors jo dalyviai laikė jį ekumeniniu susirinkimu, vėliau jo priimtus sprendimus atšaukė Antrasis Nikėjos susirinkimas (787 m.), nes Hierijoje nebuvo atstovaujama nė vienas iš penkių didžiųjų patriarchų, žr. Robin Cormack, „Art and Iconoclasm“ in: Elizabeth Jeffreys, John Haldon, Robin Cormack (eds.), *The Oxford Handbook of Byzantine Studies (Oxford Handbooks)*, Oxford University Press, 2009.

²⁷⁷ Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, p. 230.

²⁷⁸ Dainora Pociūtė (red.), *Du laiškai*, p. 452–453.

pagrindimo ieškant Šventajame Rašte. Popiežius šiuo atveju neturėtų turėti pretenzijų nei pakeisti, nei suteikti politinę valdžią.

Šie LDK raštijos fragmentai rodo, kad tiek politinė klasė, tiek intelektualai, ieškantys būdų pagrįsti politijos suverenumą, perima *translatio imperii* paradigmą – Vakarų Europoje įtvirtintą suverenumo paveldėjimo, perdavimo ir tęsimo diskursą. Daugiabriaunė *translatio imperii* koncepcija padeda LDK legitimuoti save šalia kitų Ankstyvųjų naujųjų laikų politijų ir dalyvauti imperinio Romos paveldo dalybose net neturint tiesioginio ryšio su Antika, atrandant jį per savo konstitucinį mitą. Laikantis šios paradigmos diskutuojama dėl Romos, kaip politinio ir religinio centro, vaidmens, taip pat pasaulietinės ir dvasinės valdžių santykio, aptinkamo ir legendiniuose steigties pasakojimuose, kuriais grindžiama valstybės institucinė ir politinė sąranga. Tai, kad Roma ir jos simbolinis palikimas figūruoja polemikoje dėl suverenumo rodo, jog *Latinitas* katalizuoja stiprėjančią etnopolitinę tapatybę ir padeda ją universalizuoti Vakarų tradicijos kontekste.

3.1.2. Herojai ir institucijos: politinės LDK sistemos poetizavimas

Ankstesniame skyriuje aptarėme, kaip LDK raštijoje skleidžiasi pretenzija į Romos paveldą ir juo pagrindžiamas politijos suverenumas – tiek kuriant savarankišką istorinį pasakojimą, tiek konfesinių batalijų kontekste. Tai atitinka bendraeuropines tendencijas, kai imperinio paveldo diskurse sava šalis matoma kaip ilgametės politinės tradicijos dalininkė. Tačiau kartu perimama ir kultūrinė terpė, padedanti tą politinę tradiciją simboliškai įprasminti. Nors Ankstyvųjų naujųjų laikų literatūroje apsutinkamas kilmingųjų ar valdovų lyginimas su Antikos herojais, pusdieviais ar istoriniais veikėjais pirmiausia yra humanistinio poetikos kanono reikalavimų tenkinimas, jie neišvengiamai sąveikauja su politinės klasės atmintimi, formuoja jų tapatumą. Pavyzdžiui, lotyniškosios kultūros, ypač romėnų politinės minties, vaizdiniai įkvėpė ne tik Lietuvos politinį elitą, bet ir visą ATR politinę klasę: iš Antikos perimamas politinis žodynas, juo apibūdinamos politinės vertybės ir institucijos, perduodamos remiantis Ankstyvųjų naujųjų laikų švietimo modeliu, kuriame dera istorijos, poetikos ir etikos triada²⁷⁹. Antikinius veikalus imituojanti herojinė (epinė) poezija taip pat yra tarsi politijos konstitucija, įprasminanti kultūrinės atminties sluoksnį. Galimybė šią raštiją skaityti kaip politinės minties dokumentą rodo į atskirą paradigmą

²⁷⁹ Ilona Balcerczyk, Paweł Sydor, „Wstęp“ in: J. Macjon (ed.), *Civis Bonus [=Dobry obywatel]*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury, 2018, p. 27–28.

besikonsoliduojantys politinio žodyno ir koncepcijų, kuriose remiamasi idėjų istorijos metodologija ir prieiga, tyrimai²⁸⁰.

Žinoma, poezijoje ir epuose užfiksuojama tikrovė nėra tikrosios, proziškos realybės atspindys: šalia konkrečių Antikos autorių idėjų atspindžių XVII a. ATR autorių tekstuose²⁸¹ matome kontrastuojančią politinę tikrovę, kurioje individualūs interesai keliama aukščiau valstybės gerovės²⁸². Tačiau net ir tokiu atveju raštija programuoja tam tikrą elgsenos modelį, kurio pagrindu tampa *virtus*, suprantama ne tiek kaip dorybė, kiek kaip charakterio galia, „galinti tapti bet kokios etikos pagrindu“, – remdamiesi ja, herojai steigia šlove besiremiančią etinę bendriją²⁸³. Tokia etika Ankstyvųjų naujųjų laikų kontekste sujungia realias istorines asmenybes, todėl panegirikoje Kristupui Radvilai Perkūniui Elisas Pilgrimovijus pažymi, kad kunigaikštis Kristupas pranoksta Herkulių, Tesėjus, Achilų ir Hektorus, taip pat Tėbų Epaminondus, persų Kyrus ir Kserksus, lakedaimoniečių Lisandrus, romėnų Scipijonus ir Cezarius²⁸⁴, o individų nuopelnai vertinami per jų indėlį į giminės šlovę²⁸⁵. Pasirinkdamas šlovę operaciniu principu, herojus susitapatina su praeities didvyriais – jų charakterio savybėmis, dorybėmis ir žygiais. Būtent dorybe Fabijus apgynė Romą nuo Hanibalo geriau nei Alpių kalnai, dėl ko buvo pramintas Liaudies skydu – kaip ir Žemaitijos vyskupo tapęs Merkelis Geišas, kurį Jonas Karolis Višemirskis tituluoja Žemaitijos skydu (orig. *Clypeus Samogitiae*) ir pabrėžia, kad jam tenka kilnesnė misija

²⁸⁰ Plg. Anna Grześkowiak-Krwawicz, *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Toruń: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2018.

²⁸¹ „Classical Models in Early Modern Poland-Lithuania“ in: *Ancient Models in the Early Modern Republican Imagination*. V. Wyger, A. Weststeijn, eds., Leiden, Boston: Brill, 2017, p. 290–291.

²⁸² *Ibid.*, p. 300–301.

²⁸³ Arūnas Sverdiolas, *Steigtis ir sauga...*, p. 46–47.

²⁸⁴ Helias Pilgrimovius, *Panegyrica apostrophe...*, fol. A2v.

²⁸⁵ To pavyzdžiu galima laikyti Stanislovo Kiškos, iš kalvinizmo atsivertusio Žemaitijos vyskupo, pastangas išsaugoti giminės garbę: „Aeneas humerus Patrem extulit urbe senilem, / Tela per et flammās audit et inde pius. / E flamma Haereseos tua, lethiferisque sagittis, / KISZKA, senem eripuit sollicitudo Patrem. / Hoc laudabior pietas tua, mysta, refulget, / Quo rogu Iliaco dirior haereticus“; Stefan Młodinski, *Infula Geranonia qua sacrorum in M. D. L. procerum unio [...] Stanislaus Kiszka praepositus Geranon. scholasti. Vilnen. sedis apost. protonotarius [...] sui genitoris haeresin detestati salutifer genitor, recens dignissime adornatus est Stephani Młodinski [...] poeticis taeniolis [...] evincta, Vilnae: In officina Jozepi Karcani, 1614.*

nei Fabijui: saugoti ne romėnų liaudį, bet „šventus Kristaus [kūno] narius“, bažnyčią²⁸⁶.

Atminties kūrimui ir reprodukcijai svarbus epas skiriasi nuo kitų atminties įprasminimo formų – Sarbievijaus įsitikinimu, jis yra aukščiausia kūrybos forma²⁸⁷. „De perfecta poesi“ jis argumentuoja, kad poetas „ištaiso prigimtinių istorijos defektą paties poezijos meno dėka“ – jo veiklos sritis, fabula, sujungia istoriją („Uliksas plaukia“) ir epo turinį („Vyras arba herojus plaukia“) ir paverčia kūrinį pasakojimu, kur „Uliksas plaukia kaip herojus“²⁸⁸. Todėl Mikalojus Radvila Rudasis Uloje („Radviliada“), Jonas Karolis Chodkevičius Salaspilyje („Karolomachija“), Kristupas Radvila Perkūnas Maskvos kampanijoje („Žygis prieš Maskvą“) kovoja kaip herojai: šalia istorinių kautynių atsiranda „idealūs“ jų tipas, kuriuos jungia poeto plunksna ir poetikos instrumentarijus. Kūriniai, tokie kaip „Galezo daina“, net jei neakcentuoja konkrečių herojų, reflektuoja to meto ideologines nuostatas – pranašumą prieš barbarus ar kitatikius įgyti galima tik derinant *virtus*, *christianitas* ir *pietas* (drąsą, krikščionybę ir pamaldumą); pilietinė LDK piliečio pareiga – ginklu ginti Respubliką, o moralinė – tikėjimą²⁸⁹.

Analogijomis ir nuorodomis į Antikos veikėjus ar herojus iš esmės formuluojama politinė doktrina, lūkesčiai ir moralinis kodas, kurio turi laikytis kilmingasis. Kaip kitos krikščioniškos respublikos turi „savus Fabijus ir savo Marcelus“, taip Lietuvoje garsėja Radvilų giminė, iš kurios „derlingiausio karinių bei pilietinių dorybių atžalyno kyla išmintingiausi ir ryžtingiausi vyrai – tiek mūšius vesti, tiek tėvynei patarti“²⁹⁰. Šalia išmintingo valdymo taikos metu ir sumanaus karo vedimo išskiriama ir mecenatystė. Prisimindamas velionį Vilniaus vyskupą Valerijoną Protasevičių, jo nuopelnus Vilniaus akademijos įkūrimui Andrius Jurgevičius apibendrina taip: „Ko niekad Cezaris neatnešė auzonams, / tą vyskupas stokojančiai Lietuvai suteikė.“ Tada autorius nuo istorinių asmenybių atsigręžia į herojinį Antikos pasaulį: „Kas Fėbas Delui, kas danajams stiprusis Uliksas, / Tu mūsų

²⁸⁶ *Clypeus Samogitiae veterum clypeis adumbratus gentilitio insigni illustrissimi ac reverendissimi domini d. Melchioris Heliaszewicz Geysz episcopi Samogitiae symbolice expressus ...*, Vilnae: Typis Academicis, 1631, fol. A2v–A3r.

²⁸⁷ Ona Daukšienė, „Sarbievijaus „De perfecta poesi“: renesansinės epo sampratos detalės bei sąsajų su autoriaus poezija galimybės“ in: *Literatūra*, 44 (3), 2002, p. 98.

²⁸⁸ *Ibid.*, p. 104.

²⁸⁹ Živilė Nedzinskaitė, „Virtute pugnans, non numero viri“: 1621 m. Chotyno mūšis Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus kūryboje ir LDK jėzuitų poetikos ir retorikos paskaitose“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 32, 2011, p. 127.

²⁹⁰ Basilius Hyacinthus, *Panegyricus in excidium Polocense...*, fol. A2v.

lietuviams, gerasis ganytojai, buvai.²⁹¹ „Protasevičius – tai „Mecenatas, kurio rankomis mano [= poezijos] labai padaryta tiek, kiek niekas nepadarė“, tačiau poetui iš to kyla užduotis savo eilėmis prilygti Virgilijui, žymiausiam istorinio Mecenato globotiniui²⁹². Tam tikra prasme tai sava poeto *translatio studiorum* raiška, pagrįsta savojo globėjo statuso išaukštinimu (plačiau apie tai – šio darbo sk. 3.2 *Translatio studiorum*).

Aplink kilmingųjų giminės ima formuotis valstybinė ideologija, tapatinanti juos su institucijomis, svarbiausiomis pareigybėmis bei istoriniais įvykiais. Štai Radvilos gali pasigirti „ilga eile aukščiausių senatorių“, kurių atstovą „aukščiausia krikščionių miesto ir pasaulio Kardinolų kolegija papuošė aukšto rango ženklais“ ir kurių herojai kovojo su barbarais, maskvėnais ir sudermaniečiais (t. y. švedais)²⁹³. Petras Roizijus ragina jaunąjį Konstantiną Chodkevičių eilėmis prisiminti giminės protėvį Chodką ir pusbrolių Joną, „kuriam Livonijos kraštas paklūsta“ ir kuriam apdainuoti prireiks „Marono stygų / Ir Meonido taip pat“²⁹⁴. Epitalamijuje, skirtame Jurgio Chodkevičiaus ir Sofijos Radvilaitės vestuvėms, jų iškilmę prilyginama „Hymenėjui, kurį prieš tris dešimtis metų šventė Jonas, Suomijos kunigaikštis, tapęs Švedijos karaliumi ir iš Jogailos giminės kilusi Kotryna, Augusto sesuo“ – Chodkevičių ir Radvilų giminų susijungimas yra tarsi Lietuvos ir Švedijos susigiminiavimo analogija²⁹⁵.

Toks herojų etosas ir jam artikuliuoti pasitelkiami herojinės, epinės poezijos elementai funkcionuoja ir apibūdinant santykį su išorės grėsmėmis. Tokiame modelyje Maskvos kunigaikščiui Ivanui Rūsčiam priskiriamos istorinių tironų ydos: „Nei Dionizo, nei Klaudiano, nei Nerono, nei Kaligulos, nei tų, kuriems kartais tai priskiriama, žiaurumas nepranoko, bet [buvo] lygus [maskvėnų].“²⁹⁶ Kovos su Maskva, kaip minėjome, suformuoja atskirą atminties tradiciją, kuri remiasi (ar bent jau reiškiasi) ir šios herojinės etikos normomis. Polubinskiams savo darbą dedikuojantis Mykolas Girkevičius kreipiasi į Slanimo teisėją Mykolą Polubinskį, prisimindamas ir pagerbdamas šio sūnų Leoną, žuvusį Maskvos kampanijoje: „Juk tavo sūnus žuvo kautynių priešakyje, o ne šešėlyje, kovėsi karuose su švedais ir krito prieš maskvėnus,

²⁹¹ *Epicedia in funebres exequias, [...] Valeriani [Protasewicz]...*, fol. D3v–D4r.

²⁹² *Ibid.*, fol. Dv–D2r.

²⁹³ *Supremus honor magnis manibus Reginae ab Eisenreich Radiviliae [...] a [...] juventute Collegii Academici Olicensis exhibitus*, Zamosciis: Ex officina typographica Academiae Zamoscensis, 1637, fol. D1v.

²⁹⁴ Petras Roizijus, *Rinktiniai eilėraščiai*, vert. Rita Katinaitė, p. 289.

²⁹⁵ Eugenija Ulčinaitė (sud.), *Gratulatio Vilnae. Textus electi XVI–XVIII saeculi [= Vilniaus pasveikinimas. XVI–XVIII amžiaus tekstų rinkinys]*, p. 165.

²⁹⁶ Krzysztof Warszewicki, *Panegyricus ad Stephanum I...*, fol. A3r.

savo giminės garbės nepažemindamas, nes kautynėse nesuteršė savo dorybės.²⁹⁷“ Leidinio pabaigoje spausdinamas eilėraštis prisimena visus Polubinskius, kurie krito gindami Respubliką: Livonijoje žuvusį Aleksandrą, Maskvos kampanijoje mirusius Dmitrijų, Danielių ir, galiausiai, jau minėtą Leoną.

Galiausiai raštijoje minimos ir fizinės kilmingumo žymės – tam tikri simboliai, kurie kultūriškai siejami su kilmingumu ir išskirtiniu luomo statusu visuomenėje. Remdamasis *translatio imperii* paradigma, tai pabrėžia Mykolas Barkauskis kūrinuose, skirtuose atminti brolius Joną ir Jurgį Rudaminas-Dusetiškius, kampanijos prieš turkus dalyvius. Pratarmėje Jono sūnams Jonui, Petriui ir Kristupui jis primena, kad be dorybės pavirstama savivaliaujančių žvėrimi, todėl kilnumas ir kilmingumas yra ne veltui giriamas visų istoriografų (orig. *aestimatores rerum*). Materialus to simbolis – romėniškoji *bullā aurea*, auksinis širdelės formos amuletas, suteikiamas devynių dienų kūdikiams ir saugantis nuo piktųjų dvasių. Šiuo atveju tai laisvo piliečio, kilmingojo simbolis ir paprotys, kurį romėnai esą perėmę iš Arkadijos, kur būdavo kabinamas mėnulio atvaizdas²⁹⁸.

Kilmė ir su ja siejamas etinis kodeksas, dorybingumas buvo kertinis LDK Ankstyvųjų naujųjų laikų politinės bendruomenės etoso elementas – bent jau tiek, kiek jis funkcionavo raštijoje, perimančioje antikinį kanoną. Tačiau šalia šios moralinės doktrinos funkcionuoja ir respublikoniškas diskursas, teigiantis ne tik atskirų didikų ar bajorų „herojiškumą“, bet ir politinės tautos vertybes – Respubliką, laisvę, lygybę. Viena vertus, bendroje kilmingųjų masėje išsiskiria asmenybės iš įtakingų giminių – didikai, kurie turi realią valdžią ir didžiausią sprendimo galią Lietuvoje. Tai fiksuoja trėnai, skirti mirusiam Albertui Radvilai, Lietuvos didžiajam maršalui, kuriuose Mikalojus Černickis velionį apibūdina taip: „[buvai] žvaigžde lietuviams, tėvynės šviesa, spindintis Radvilų giminės brangakmenis“. Svarbi ir viešoji Radvilos veikla, mat jis savo „svarių žodžių papuošdavo išmintingą Senatą, / buvo Zigmantui karaliui dešinioji ranka“, o kartu prisidėjo prie religijos išgryninimo ir kovos prieš ereziją²⁹⁹. Jo kilnuomenė gedi kaip Achilas Patroklo ar Priamas Troilijaus (Troilo)³⁰⁰.

²⁹⁷ Michał Gierkiewicz, *Tumulus caesi leonis magnifico ac generoso domino d. Michaeli Polubinski, iudici Slonimensi etc. etc. Filium suum Leonem, fortiter in bello Moschovitico sub Biala amissum, deploranti, erigitur ac sacratur*, Vilnae: Typis Academicis Soc. Iesu, 1635, fol. A3r.

²⁹⁸ Michał Borkowski, *Memoriae Aeternae...*, fol. Dr.

²⁹⁹ *Threnodiae, in obitum illustris. Sac. Rom. Imp. principis, et domini d. Alberti Radziwil...*, fol. D2v–D3v.

³⁰⁰ *Ibid.*, fol. C4r–C4v.

Į šį herojinį diskursą įtraukiama ir platesnė politinė bendruomenė, kurioje šis herojų etosas gali nevaržomai skleistis. Literatūroje Lietuvos politinė bendruomenė veikia kaip kviritai – sienieji romėnai, kurių papročius, teisę ir politinę sistemą turinti perimti LDK. „Kviritų minia“ tikisi, kad Zigmantas Vaza skeptrą laikys tiek metų, kiek Augustas valdė Romą³⁰¹. Romėniškos teisės proponentas Roizijus pabrėžia: negalima „kviritų teisės atmesti: / Negalėtų be jos Vilnius tavasis gyvuot“, o kartu pabrėžia ir tai, kad romėniškais įstatymais kaišomos lietuviškųjų spragos („kai Lietuvoje pritrūksta įstatymo savo – / Priima Cezario ir pavadina savu“³⁰²).

Ciceronišką respublikos idealą LDK kilmingieji įkūnija ir politinėje praktikoje, mat vienas iš „bajoriškiosios demokratijos“ laidų – kaip politinės bendruomenės bruožas ir vertybė – minimas iškalbos, oratorystės menas. Išsamiai lenkų tautos (akivaizdu, turėdamas omenyje išplėstinę jos sampratą, apimančią ir LDK) charakterį nusako Sarbievijus, tautų aprašymams skirtoje „Poetikos“ dalyje ispanus vadindamas teologais, italus filosofais, galus poetais, vokiečius istorikais, lenkus jis įvardija oratoriais, pateikdamas tokią argumentaciją:

[Lenkai] yra Dievui, karaliui, tėvynei ir saviems draugai. Vienintelės tikrosios religijos iš Romos pontifiko priimtos niekada viešai neatmetę, niekada prieš savo valdovą nesukilę ir nė vieno nenužudę, nors dažnai turėjo tai užsienietį, tai blogiausios prigimties (*pessimos habuerint*), ir net moterį. Vieninteliai džiaugiasi gražiausiomis respublikos puošmenomis – laisve bei iškalba (*libertate et eloquentia*), tai yra, laisvu balsu (*libera voce*). Vieninteliai karalių renka, vieninteliai karaliaus valdomi laisvai gyvena ir kalba. Kitur gi iškalba slypi knygose, o pas mus viešpatauja susirinkimuose, aikštėse ir seimuose (*in conventibus, in foro, in comitiis*). Todėl ispanas – tai teologas, italas filosofas, galas poetas, germanas istorikas, o lenkas – oratorius.³⁰³

Viešuoju kalbėjimu ir diskusija paremtas politinis procesas Sarbievijui tampa sarmatiškojo ir romėniškojo respublikos idealo atrama, kartu su religija, ištikimybe valdovui ir laisve – tiek asmens, tiek nuomonės raiškos.

Ištikimybė valdovui šalia respublikoniškos laisvės minima neatsitiktinai, nes visų bajorijos laisvių ir kilmingųjų išskirtinio statuso valstybėje garantas – suverenus valdovas, pirmiausia siejamas su Jogailaičių dinastija. Visi jos monarchai garsėja tam tikromis dorybėmis ir titulais – Jogaila Religingasis,

³⁰¹ *Gratulationes serenissimo ac potentissimo principi Sigismundo III...*, fol. C1r.

³⁰² Petras Roizijus, *Rinktiniai eilėraščiai*, p. 270.

³⁰³ Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Poetica...*, p. 351.

Kazimieras Švenčiausis, Aleksandras Malonius, Žygimantas Teisingiausias, Žygimantas II Ižvalgusis³⁰⁴. Alberto Skoravieco sveikinime Jeronimui Chodkevičiui tokie įvaizdžiai reaktualizuojami ir įtvirtinami: Jogaila ir Vytautas matomi kaip Lietuvos krikštytojai bei pirmųjų šventovių statytojai, Žygimantas Senasis šlovinamas dėl „marsietiško triumfo“, o Žygimantas Augustas – dėl išminties ir dorybingo valdymo³⁰⁵.

Šioje herojinėje paradigmoje skleidžiasi jau anksčiau minėtos Jogailos ir Vytauto atminties tradicijos – karinių laimėjimų ir pamaldumo, religingumo naratyvas. Vytautas raštijoje vaizduojamas kaip griežtas, bet teisingas kunigaikštis ir gabus karvedys: „Jo išsigandęs, lankus sulaužytus klojo totorius, / Tartum koks vergas klusnus galvą nuleidęs žemyn.“³⁰⁶ Perekopo orda prisimena, kaip jų „tauta pakluso Lietuvos kunigaikščiams“ ir mokėjo sidabrinę Vytautui bei Algirdui³⁰⁷. Vytautas sapne aplanko Mikalojų Radvilą ir įpareigoja jį pateisinti protėvių lūkesčius, išsaugant ankstesnių kartų Lietuvai užkariautas žemes³⁰⁸. Vilniaus vyskupijos kapitulos statute numatyta, kad dėl Vytauto nuopelnų saugant katalikų tikėjimą ir funduojant bažnyčias kas ketvirtį metų jam turi būti skiriamos egzekvijos, kurių metu prisimenami Vytauto nuopelnai, o tam pavestas 61 grašis³⁰⁹.

Šios atminties paveldėtojai – vėlesni, renkami Lietuvos–Lenkijos valdovai, kurie sutapatinami su savo pirmtakais ir įpareigojami tęsti jų veiklą. Dedikuodamas savo Sarmatijos istoriją Steponui Batorui, Guagninis kviečia valdovą pažinti tuos, ant kurių palikimo kuriama „Lenkijos imperija“ – tai „sarmatų Herkuliai, kurių tu [, Steponai,] esi įpėdinis“, pasiekę šalies didybę „ir toga, ir ginklais“³¹⁰. Tačiau tai, kad Batoras sutapatinamas su Atėnų Solonu, rodo, jog jis ne tik seka protėviais užtikrindamas *status quo*, bet ir proaktyviai veikia kaip teisingumo garantas. Pranciškus Gradauskas „Žygyje prieš Maskvą“ nusako, kaip Sarmatija turės priimti „skeptrus svetimšalio“ – į

³⁰⁴ *Gratulationes serenissimo ac potentissimo principi Sigismundo III...*, fol. A4r–A4v.

³⁰⁵ Wojciech Skorawiec, *Fausta gratulatio in exoptatissima Hieronymi Chodkiewicz natalitia, filii [...] Ioannis Caroli Chodkiewicz [...], Alberti Skorawiec, academici Vilnensis*, Vilnae: In officina Academiae Soc. Iesu, 1598, fol. A5r.

³⁰⁶ Mikalojus Husovianas, *Raštai*, 2007, p. 136.

³⁰⁷ Elias Pilgrzymowski, *Philopatris ad senatum populumque Lituanum*, fol. B2v–B3r.

³⁰⁸ Jonas Radvanas, *Raštai*, p. 294–295.

³⁰⁹ Wioletta Pawlikowska-Butterwick, Liudas Jovaiša (sud.), *Vilniaus ir žemaičių katedrų kapitulų statutai*, Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2015, p. 329. Įdomu, kad Vilniaus vyskupijos kapitulos statute kaip pagrindinis tikėjimo globėjas ir fundatorius minimas Vytautas – tai bene vienintelis ne bažnytinio hierarcho paminėjimas.

³¹⁰ Alessandro Guagnini, *Sarmatiae Europae descriptio...*, fol. A2v.

sostą žengiantis Steponas Batoras ne tik žygdarbiais pralenks savo pirmtakus, bet ir sugrąžins pagarbą teisingumui bei galią įstatymams³¹¹.

Antikiniai įvaizdžiai įrėmina visą Batoro biografiją, jos literatūrinį vaizdavimą. Bazilijaus Hiacintijaus Steponas Batoras – valdovas „Jupiterio valia karalius, Apolono – / geras bei išmintingas, iš Marso – [vertas] nugalėti.“³¹² Šioje epigramoje dėl gimusio Stepono Batoro ginčijasi minėti trys dievai, galiausiai įteikiantys valdovui savo dovanas. Valdovas poetine kalba „perkeliamas“ į Antiką, kur jo likimą veikia atitinkami personažai – deivės, likimas, Panteonas. Valdovo mirtis prisimenama ir apdainuojama kaip Trojos mūšyje kritusio Hektoro: „Tokia rauda kilo už apsiaustos Trojos sienų, kai Hektoras, bronzinė tėvynės siena, krito nuo drąsaus Achilo. Taip ir dabar, šiais kartaus gedulo ir nežinios laikais, šio pasaulio kančiose, kai nugalėtas nenugalimos mirties krenta karalius“, – rašo Danielius Hermannas³¹³.

Nepaisant herojinės linijos, Steponui Batorui dedikuotuose kūriniuose neaptiksime aliuzijų į jogailaitišką kilmę – nors ir buvo vedęs Oną Jogailaitę, pats valdovas neturėjo jokios kraujo giminystės su tais, kuriuos Guagninis pavadino „sarmatų herkuliais“. Batoro suverenumas pirmiausia įtvirtinamas kaip „sauga veiksmu“, t. y. pergalėmis mūšio lauke, teisinga įstatymų leidyba. O štai Jogailaičių įvaizdis politinėje bendruomenėje sietas su politiniu suverenumu, savosios dinastijos turėjimas – su geopolitinėmis pretenzijomis Rytų ir Vidurio Europos areale. Jogailaičių kaip pansarmatiškųjų valdovų vaizdiny iškyla „Pasikalbėjime lenko su lietuviu“. Kalbėdamas apie Jogailos giminės kilnumą, dialogo Lietuvis primena Lenkui Varnos ir Mohačo mūšius, kuriuose atitinkamai žuvo Vengrijos valdovai Vladislovas Varnietis ir jo sūnus Liudvikas II. Be to, „lenkai, ir vengrai, čekai, moravai bei sileziečiai“ yra patyrę jų „šventą, dievobaimingą, kuklų, nuosaikų, maloningą valdymą ir meilę“ – taip dialogo Lietuvis tarsi išplečia europietiškosios Sarmatijos ribas iki vakarų slavų žemių. Bet kartu pabrėžia, kad didysis kunigaikštis valdžia dalijasi su „mumis“ – dialogo kontekste akivaizdu, kad kalbama apie magnatus, diduomenę³¹⁴. Vis dėlto, lyginant, pavyzdžiui, Alberto Goštauto

³¹¹ Pranciškus Gradauskas, „Šviesiausiojo kunigaikščio ir pono, pono Kristupo Radvilos [...] ŽYGIS PRIEŠ MASKVĄ [...]“, p. 297.

³¹² Basilius Hyacinthus Vilnensis, *Panegyricus in excidium Polocense...*, fol. E3r.

³¹³ Daniel Hermannus, *Stephano I Regi Poloniae [...] immatura morte praerepto communis Reipub[licae] lachrymae*, Vilnae: Typis Ioannis Velicen[sis], fol. A4r.

³¹⁴ Augustinas Rotundas, „Pasikalbėjimas lenko su lietuviu“ in: Algis Samulionis, Rasa Jurgelėnaitė, Darius Kuolys (sud.), *Šešioliktojo amžiaus raštija*, vert. Birutė Mikalonienė, Vilnius: Pradai, 2001, p. 184–185.

aplinkos raštiją ir „Pasikalbėjimą“ matyti, kad ginama jau ne siauri didikų luomo interesai, bet kolektyvinė valstybės ir tautos garbė³¹⁵.

Dinastijos pirmtakas didysis kunigaikštis Jogaila politinės klasės atmintyje iškyla kaip krašto krikštytojas, užgesinęs stabmeldžių laužus ir sunaikinęs laukinių kultą. XVI a. pabaigoje sukurtuose Vilniaus akademijos sveikinimuose tolimam Jogailos giminaičiui Zigmantui III Vazai, tapusiam Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, pavedama sekti prosenio pėdomis. Bažnytinis luomas sveikinime Jogailą prisimena kaip valdovą, kurio „dieviškas protas neapkentė [...] apgaulių“ – laužų ir gyvačių garbinimo³¹⁶. Zigmantui Vazai tenka kiti iššūkiai – iš vienos pusės Lietuvai graso erezijos nasrai, iš kitos – su klaida susijungusi barbarybė (Maskva ir protestantizmas)³¹⁷.

Katalikiškai išauklėtas ir kontrreformaciją globojantis Zigmantas Vaza raštijoje laikomas pirmiausia Jogailos, prosenio iš motinos pusės, darbų tęsėju. „Džiaugiamės, kad Jogailos kraujas ir palikimas, tokia karališka šlove ir gyriumi visame pasaulyje garsūs, jau veik išnykę, tavyje mums ir tėvynei atgijo bei nuo išnykimo buvo išgelbėti³¹⁸“, – pabrėžia vienas iš „jėzuitų tėvų“ prakalboje naujai į sostinę žengiančiam valdovui. Miestiečiai – „piliečiai ir Lietuvos Kviritai“ – sveikina jį kaip įstatymų laikymosi garantą, tarną ir protėvių teisės saugotoją³¹⁹. Kartu tai netiesiogiai indikuoja Vilniaus, kaip naujosios Romos³²⁰, statusą.

Ankstyvųjų naujųjų laikų LDK raštijoje humanistinį kanoną ir jo simbolius – kultūrinį kodą – papildė politinės ir socialinės LDK realijos. Tai lemia, kad įvaizdžiai, tokie kaip herojinės apropiacijos, nėra visiškai tušti. Jie įprasmina *translatio imperii* – suverenumo perdavimo ir tąsos – paradigmos nuostatas, herojų ir istorinių veikėjų pagrindu formuluoja moralinius bei politinius imperatyvus, galiausiai, išreiškia idealiąją institucinę valstybės sąrangą, kuri apropijuoja romėniškas institucijas. Juos galima skaityti kaip LDK politinę sąrangą, kilmingojo ir diduomenės vietą joje, monarcho misiją apibrėžiantį politinės minties dokumentą. Romos istorija ir politinė mintis šiuo atveju suteikia „instrumentarijų“ – žodyną, kuriuo apibūdinama sava

³¹⁵ Povilas Dikavičius, *Honor Among Nobles in the 16th Century Grand Duchy of Lithuania*, daktaro disertacija, istorija, Budapeštas, Viena: Central European University, 2022, p. 101–102.

³¹⁶ „Non tulit has fraudes divina mente Iagello“; *Gratulationes serenissimo ac potentissimo principi Sigismundo III...*, fol. B4v–C1r.

³¹⁷ „fraudibus atrox / Barbaries coniuratae“; *ibid.*, fol. A3r–A3v.

³¹⁸ *Ibid.*, fol. D2r–D4v.

³¹⁹ *Ibid.*, fol. C2r–C2v.

³²⁰ Plg. „naujųjų Romų“ doktriną naudojantis *translatio imperii* paradigma.

valstybė, Jogailaičių dinastijai suteikiama išskirtinė reikšmė, braižomos Vytauto ir Jogailos „poetinės genealogijos“, istorinėms asmenybėms istorinių mūšių kontekste suteikiama poetinio herojaus žymė. Tai, kaip *translatio imperii* paradigma transformuojama į poetinę kalbą, rodo, kad aptariamo meto intelektualai humanistinį kanoną ir lotyniškosios kultūros kodą pritaikė LDK tapatybės stiprinimui, veikdami pagal Vakarų intelektualinę tradiciją.

3.2. *Translatio studiorum*

Politinio suverenumo ir politinės tradicijos tęstinumo paradigma skleidžiasi europinėje kultūrinėje terpėje, kurios pagrindiniu kanalu LDK tampa *Latinitas* – tiek jos kalbinis, tiek simbolinis sluoksniu. Ankstyvųjų naujųjų laikų politijose kultūra yra stratifikuota ir prieinama tik ribotam visuomenės sluoksniui, o „Didžiosios tradicijos“, kertinių kultūrinių simbolių bei mitų artikuliacija leidžia didikams, kilmingiesiems, dvasininkijai ir ribotam intelektualų sluoksniui nustatyti pagrindinius atminties parametrus³²¹. Poreikis kultivuoti šį simbolinį-kultūrinį tapatumo substratą reikalauja „specialistų“, intelektualų klasės, pajėgios atrinkti, interpretuoti ir adaptuoti kanoną naujoms situacijoms, užtikrinant tęstinumą bei integralumą³²². Ši intelektualinė tapatumo artikuliacija pastanga neatsiranda vakuume, bet remiasi į ilgametę kultūrinę tradiciją, kurios perėmimas ir vystymasis apibrėžiamas kaip *translatio studiorum* ar *translatio studii* paradigma.

Nors įprastai ji interpretuojama lygia greta su *translatio imperii*, žinių – suprantamų kaip mokslai ir menai – perdavimo ar perėmimo iš kitų tautų idėja turi kur kas senesnes šaknis. Politinės valdžios legitimacijos motyvas grindžiamas pranašo Danieliaus tekstu, bet pati *translatio imperii* interpretacija yra viduramžiška, o štai *translatio studii* idėjas randame dar Platono dialoguose.

Įrodinėdamas atminties ir mnemonikos pranašumą prieš rašytinį tekstą, Sokratas Faidrui pasakoja egiptiečių padavimą, kaip dievas Teutas apie savo atrastus skaičiavimo, geometrijos, astronomijos menus ir rašmenis pristato Tėbų valdovui Tamusui, kuris vienus išradimus peikia, o kitus giria³²³. Teuto manymu, šiuos menus reikia perduoti žmonėms, nes jie padarys juos išmintingesnius – ypač raštas, kuris padės išgydyti atminties spragas. Vis dėlto valdovui Tamusui – kaip ir Sokratui – atrodo, kad raštas, priešingai, neša

³²¹ Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, p. 76–79.

³²² Anthony D. Smith, *Ethno-symbolism and Nationalism. A cultural approach*, p. 49.

³²³ Platonas, *Faidras*, vert. Naglis Kardelis, Vilnius: Aidai, 1996, p. 87–88, 274c–275b.

užmarštį – negalėdamas pasikliauti savo atmintimi, žmogus pasitiki tik išoriniais ženklais. Kitame fragmente iš „Timajo“ Kritijas atpasakoja Solono kelionę į Egiptą, kur šis susitikęs su aukščiausiais kunigais ir mėginęs su jais pasikalbėti apie seniausių laikų istoriją. Net kai atėnietis jiems papasakojo apie seniausius graikų personažus – Foronėją ir Niobę, Deukalioną ir Pyrą – ir suskaičiavo, kiek jau metų prabėgę nuo tų laikų, egiptiečiai tik pavadino Soloną vaiku, o graikų sielą jauna, pabrėždami, kad nė vienas graikų menas ar mokslas nėra sutaurintas ilgo amžiaus³²⁴.

Iš šių dviejų fragmentų matome, kad egiptiečiai turi kur kas platesnį žinojimo horizontą: jų istorija siekia kur kas ilgiau nei gali žinoti patys išmintingiausi graikai, o kartu su Egiptu siejamas ir mokslų bei menų atsiradimas – tai, kuo graikai pirmiausia tik naudojami, iki imdami savarankiškai kurti. Viduramžių mistikas Hugonas iš San Viktoro rašo, kad ir pats Platonas po Sokrato mirties keliavęs į Egiptą, kur pasisėmė išminties, o grįžęs į gimtuosius Atėnus įsteigė ten Akademiją³²⁵. Autorius šalia Platono pateikia ir kitus pavyzdžius – kaip Markas Tulijus Varonas į lotynų kalbą išvertė graikų dialektiką, o Ciceronas pridėjo topiką; kaip Demostenas, Tisijo ir Korako retorikos darbai, užrašyti Aristotelio, Gorgijo ir Hermagoro graikų kalba, Cicerono, Kvintilijano ir Ticiano buvo perteikti lotyniškai. Matydamas šios tradicijos horizontą, Platono „Ijoną“ cituoja ir Mykolas Šimkevičius, kurdamas poetinės kūrybos „genealogiją“ ir grįsdamas jos dieviškumą: „Jupiteris įkvėpė Apoloną, Apolonas mūzas, šios – poetus, o poetai – dainius, kurie sujaudindavo klausytojus.“³²⁶ Šiuo atveju poetas žaidžia žodžio *moveo* talpumu, kuriame telpa ir „išjudinimo“ (plg. *spiritus movens*), ir „įkvėpimo“, ir „jaudinimo“ prasmės.

Kultūros raidos požiūriu, *translatio studiorum* yra pagrindinis būdas išeiti iš barbariškos būklės, kurią analizavome pirmoje darbo dalyje; kartu tai iškelia įtampą tarp to, kas paveldėta, ir įgalinimo kurti nauja, ką išreiškia paradigmos reaktualizavimas Senovės Romos laikais, kai nykstant senovės graikų civilizacijai, romėnai – pirmiausia Ciceronas ir Kvintilijanas – supranta poreikį palikimą išversti, perkelti į lotynų kalbą, kad šis galėtų gyvuoti ir

³²⁴ Platonas, *Timajas. Kritijas*, vert. Naglis Kardelis, Vilnius: Aidai, 1995, 21e–22b.

³²⁵ Hugo de S. Victore, *Opera Omnia* in: J. P. Migne (red.), *Patrologiae cursus completus: Series latina*, t. 176, Paris, 1880, p. 767C–D.

³²⁶ Michał Szymkiewicz, *Triumphalia seu enarratio triumphii s. Casimiro eius apotheosi a Clemente VIII pont. max. approbata, Vilnae a catholicis Lithuaniae ordinibus pie perque honorifice agitati 10 maii anno MeDIatorIs ChrIstI [...] Stanislao Dzialinsky [...] inscripta*, Brunsbergae: Imprimebat Georgius Schönfels, 1604, fol. A2r.

klestėti toliau – o kartu legitimuotų ir romėnų kultūrą³²⁷. Viduramžiais visas mokymosi iš senovės tautų naratyvas įgyja būdingą apokaliptinį matmenį, kuris ypač akivaizdus Otono Freizingiečio, XII a. Freizingo vyskupo, kronikoje. Anot jo, egiptiečių mokslingumą liudija tai, kad šie graikus laikę vaikais ir nebrendylomis, iš jų mokėsi net pats Mozė, o Abraomas sėmėsi išminties iš chaldėjų. Anot Otono, atidus istorijos tyrinėtojas išsyk pastebės, kad mokymasis – mokslingumas – buvo perduotas iš Egipto graikams, iš šių – romėnams, o galiausiai iš ten – galams ir ispanams³²⁸. Vyskupas daro išvadą, kad visa žmonijos galia ir išmintis radosi Rytuose (numanu, Edene), o savo galą pasitinka Vakaruose – tai apokaliptiniai Viduramžių raštijos tonai, ataidintys ir paties Otono istoriografinėje koncepcijoje, kai kronikos chronologines ribas nužymi Adomo išvaymas iš rojaus ir Antikristo atėjimas. Freizingiečio tekstas tebeprisiklauso sakraliajai, teologinei *translatio* tradicijai, turinčiai transcendentinį lygmenį – tik vėliau, šiam išsiplovus, *translatio studii* (kaip ir *imperii*) taps protonacionalizmo ir sekuliarios galios politikos įrankiu.

Renesanso italų humanistams pasirinkus *renovatio* – Romos paveldo atkūrimo Italijoje – strategiją, *translatio* naratyvas imtas aktyviau plėtoti kituose Europos kraštuose, o tai, Casparo Hirschi nuomone, transformavo koncepciją iš apokaliptinės į protonacionalistinę ir paskatino tautų konsolidavimo(si) procesą³²⁹, instrumentalizuojant etniškumą net ir ikimoderniose visuomenėse. Daugelis fundacinių ir konstitucinių mitų atsiranda lūžių metu, tai liudija ir XVI a. LDK pavyzdys – valstybė transformuojasi iš Viduramžių į Naujųjų laikų politiką, stiprėja didikų sluoksnis, dievišką pasaulio tvarką keičia istoriškumas. Vėlesni pokyčiai Naujaisiais laikais dar radikalesni, kai nykstant sąsajos su anapusybe pojūčiui, įsigali grynai žmogiškosios amžinybės, kurią pasiekti padeda istorinis kūrinys, idėja³³⁰. Pokyčius gali katalizuoti sandūra su pažangesne ar atsilikusia civilizacija (kultūra), izoliaciją nutraukianti komercializacija

³²⁷ Tullio Gregory, „Translatio Studiorum“ in: Marco Sgarbi (red.), *Translatio Studiorum: Ancient, Medieval and Modern Bearers of Intellectual History*, Leiden, Boston: Brill, 2012, p. 4–6.

³²⁸ Otto von Freising, *The Two Cities: A Chronicle of Universal History to the Year 1146 A. D.*, vert. Charles Christopher Mierow, New York: Octagon Books, Inc., 1966, p. 94–95.

³²⁹ Caspar Hirschi, „Konzepte von Fortschritt und Niedergang im Humanismus am Beispiel der „translatio imperii“ und der „translatio studii“ in: *Die Idee von Fortschritt und Zerfall im Europa der frühen Neuzeit*. Christoph Strosetzki, Sebastian Neumeister (red.), Heidelberg: Winter, 2008, 37–55; taip pat Patrick Poppe, *Translatio Europae? Kulturelle Transferdiskurse im Kontext des Falls von Konstantinopel*, daktaro disertacija, Sarlando universitetas, filosofija, Saarbrücken, 2019, p. 437.

³³⁰ Arūnas Sverdiolas, *Steigtis ir sauga...*, p. 109.

(ekonomika) ir užsitęsęs karas (politika) – Ankstyvųjų naujųjų laikų Lietuvoje matome visus tris veiksnius³³¹.

Dviejuose šio skyriaus poskyriuose aptarsime ne tik kultūrinės tapatybės steigti veikiant lotynų kalbai, bet ir tai, kaip ji pati reflektuojama intelektualų ar mokytojų sluoksnyje. Viena vertus, tai apima ir kuriančiosios klasės pastangas matyti save kaip tiesioginius Antikos poetų ar filosofų įpėdinius. Kita vertus, suprobleminamas pats kalbos klausimas, kuris darosi itin aktualus Ankstyvųjų naujųjų laikų kontekste, kai lotynų kalbai iššūkį vis dažniau meta šnekamosios kalbos. Antrame poskyryje aptarsime „žinojimo perdavimo“ dinamiką, matydami dvi žinijos puses – puošniąją, skirtą sukilninti ir sutaurinti prigimtį, ir pragmatinę, suteikiančią praktinių žinių kasdieniams darbams ir padedančią pelnyti duoną ar statusą.

3.2.1. *Latinitas* kaip kultūrinės tapatybės formavimosi terpė

Skaitant XVI a. LDK šaltinius per etnosimbolistinę optiką, *translatio studiorum* tampa itin reikšminga. Skirtingai nei į valstybėkūros procesus besiorientuojantiems modernistams, etnosimbolistams tauta pirmiausia yra kultūrinių-simbolinių išteklių saugotoja, išskleidžianti juos per institucijas ir formuojamą kultūrinę atmintį³³². Su modernistine nacionalizmo tyrimų paradigma polemizuojantis Casparas Hirschi pažymi pernelyg supaprastintą ikimoderniųjų laikų suvokimą – nuomonę, jog nacionalizmas negalėjo rasti mažai mobiliuose, agrarinėse visuomenėse. Hirschi argumentuoja, kad nepastebimi miestai, kuriuose sąveikauja biurgeriai, diplomatai, intelektualai, dvasininkai ir kilmingieji – tai, kas kartais įvardijama kaip *Respublica Litteraria*, visą Europą apimanti humanistų bendruomenė³³³.

Vertinant šios bendruomenės savirefleksiją, akivaizdu, kad XVI a. intelektualai, LDK raštijos kūrėjai save literatūrinėje tradicijoje pozicionuoja kaip Homero, Vergilijaus, Cicerono ir kitų Antikos veikėjų įpėdinius. Velioniui jėzuitų akademijos studentui Jonui Barščiui skirtoje laidotuvių kalboje Mikalojus Madalenskis pabrėžia, kad velionis troškęs pažinti visų tautų išmintį ir papročius. Jis lyginamas su Pitagoru, Apolonijumi, Solonu, Ksenokratu, Arkesilu, Teofrastu ir kitais, „kurie perplaukė jūras, kad pažintų tautas, aplankyti barbariškas gentis, kurie darbu, pastangomis, gyvenimui

³³¹ Anthony D. Smith, *Myths and Memories of the Nation*, p. 82–84.

³³² Anthony D. Smith, *Ethno-symbolism and Nationalism. A cultural approach*, p. 82.

³³³ Caspar Hirschi, *The Origins of Nationalism...*, p. 29.

siunčiant išbandymus siekė perprasti kitų kraštų mokslus ir papročius“³³⁴. Radvanas supranta priklausąs herojinės literatūros tradicijai ir reflektuoja tai, lygindamas savo eiles su Homero ar Vergilijaus kūriniais, o savo herojų Radvilą – su Achilu ir Enėju. Tai dažnas Ankstyvųjų naujųjų laikų *locus auctoris*, pasirodantis pratarėse, prakalbose, dedikacijose ar kreipimusi į mūžą herojinėje poezijoje³³⁵. Didvyrius liaupsina „didingos lūpos“ – „Senio, kuris įamžino narsų Achilą“, ar „Poeto, kuris iš laikų užmaršties išvadavo / tėvą Enėją“³³⁶. Tai išryškina *translatio imperii* ir *translatio studii* paralelę: didvyriai ir Radvila išreiškia politinės galios ir heroizmo tąsą, o Radvanas save mato kaip intelektualinės-poetinės Homero ir Vergilijaus tradicijos tęsėją.

Homero ir Vergilijaus tradiciją mano tęsias ir Bazilijus Hiacintijus, „Panegirikoje Polocko sugriovimo proga“ užsimenantis, kad nėra pajėgus apdainuoti Achilo ar Enėjo žygdarbių ar savo eilėmis lygintis su Homeru ir Vergilijumi, tačiau yra vedamas „švenčiančios tėvynės garbės ir meilės [jai]“³³⁷. Šalia herojinės epinės poezijos idealų esama ir kitų etalonų – pavyzdžiui, politinės panegirikos (trijų sveikinimų Steponui Batorui pergalės prieš Maksvą proga) autorius, Vilniaus katedros prelatas arkidiakonas Andrius Patricijus Nideckis kalbas lydinčiose eilėse Andriaus Trzeciskio apibūdinamas kaip „mūsų krašto antrasis Ciceronas“³³⁸. Intelektualinė tradicija ir palyginimas gali būti kur kas abstraktesnis. Sveikindamas Valentiną Dambkovskį apgynus filosofijos magistro laipsnį, Laurynas Kochas šį prilygina graikų išminčiams – „man esi lyg iš šviesiosios graikų išminčių genties, / ir tikrai lygus bei panašus į graikus išmintim“³³⁹.

³³⁴ „[Q]uae maria transmiserunt, quas nationes adierunt, quas gentes etiam barbaras penetraverunt, quo labore, quo studio, quo vitae discrimine, itinera fecerunt, ut caeterarum gentium disciplinas moresque perciperent“; *Funebris Laudatio et threnodiae in exequias [...] Joannis Barscii a studiosa iuventute conscriptae in Academia Vilnensi Societatis Iesu*, Vilnae: In officina Academica Societ[atis] Iesu, 1595, fol. A4r.

³³⁵ Plačiau žr. Christian Bratu, „Prologues as “Locus Auctoris” in Historical Narratives: An Overview from Antiquity to the Middle Ages“ in: *Mediaevistik*, Vol. 28, 2015.

³³⁶ Jonas Radvanas, *Raštai*, p. 233.

³³⁷ Basilii Hyacinthus Vilnensis, *Panegyricus in excidium Polocense...*, fol. a4v.

³³⁸ Andreas Tricesius, „Serenissimo atque invictissimo principi Stephano, Dei gratia Poloniae Regi, Magno Duci Lituaniae, &c.“ in: Andreas Patricius Nidecius, *Andr[ae] Patricii Nideci Praepositi Varsovien[sis] Gratulationum triumphalium ex a moscovitis orationes III ad Stephanum Batorium regem Poloniarum inclytum pro clero Varsoviensi*, Kraków: [s. t], 1581, fol. A3v.

³³⁹ *Gratulationes in promotione doctissimi, simul et virtute ornatissimi, d. Valentini Dąbkouii, ad magisterii Philosophici gradum, eidem oblatae. A [...] iuvenibus in alma Collegii Vilnensis Societatis Iesu Academia conscriptae*, Vilnae: Typis Ioannis Velicensis, 1587, fol. A3v.

Šie pavyzdžiai atskleidžia, kad *translatio studii* apraiškos Ankstyvųjų naujųjų laikų literatūroje gali būti ir itin abstrakčios (pvz., kai „graikai“ įprasmina išmintį, o „romėnai“ – karingumą ir drąsą), ir adaptuojamos skirtingiems kontekstams: herojinės poezijos kūrėjai lygiuojasi į Homerą ir Vergilijų, oratoriai – į Ciceroną. Retorinės figūros padeda atrasti palyginimus ir personalizuoti abstrakcijas (pvz., senio išmintis įkūnijama Nestoro, o poetinis genijus – Homero), bet ir nustato koordinatas, su kuria tradicija gali tapatintis kiekvienas asmuo: karvedys yra bendramatis Achilui (ar, jei orientuojamasi ne į mitinę istoriją, Aleksandrui), poetas – Vergilijui, įstatymų leidėjas – Solonui. Jokio žanro ar paskirties kūryba neatsiranda vakuume ir remiasi tam tikru kūrėjų, į kuriuos turi atsižvelgti ir kurių ignoruoti negali joks rašantysis ir kuriantysis, „panteonu“.

Šie trumpi fragmentai rodo, kad XVI a. LDK raštijos kūrėjai ne tik regijų kūrinių subjektus – pavyzdžiui, kilminguosius ar valdovus – kaip herojų etinės bendruomenės narius, bet ir save pozicionuoja kaip intelektualinės tradicijos puoselėtojus. Šią kultūrinę raidą galima vertinti ir kaip simbolinį, ir kaip komunikacinį socialinį procesą. Pavyzdžiui, Ingės Lukšaitės vartojamas terminas „rašto kompleksas“ nurodo ne kūrybą ar jos turinį, bet visas socioekonominės rašto atsiradimo ir plitimo sąlygas: raštą vartojančias socialines grupes, popieriaus gamybą, knygrišystę, spaustuvių veiklą, pardavimą, bibliotekas ir kt.³⁴⁰ Kultūrinės raidos procesas čia suvokiamas kaip komunikacija: lietuviai keliauja į Europos kultūros centrus, atlieka „intelektų reikalaujančias užduotis“, parsiveža europietiško mentaliteto pagrindus, vertybes ir idėjas, perteikia jas „visuomeniškai aktyviems asmenims“³⁴¹. Kokybiškai tai galima apibūdinti kaip „filologinį ugdymą“ – paprastai tariant, ugdymo terminas apima elementarų gebėjimą išmokti gramatiką ir kalbą. XVI a. įvyksta lūžis ir dominuoti pradeda „filologinis prusinimas“ – apimantis daug platesnį mentaliteto ir kultūros klodą ir žymintis pokytį nuo kalbos išmokimo link jos, kaip sudedamosios tapatumo dalies, įsisąmoninimo³⁴². Tad ir politinio tapatumo artikuliacija jau suprantama kaip tam tikro simbolinio, kultūrinio kodo kultivacija.

Šis kultūrinės recepcijos procesas turi tris pagrindines dimensijas – religinę, kalbinę ir institucinę. Religija šiuo atveju apibrėžia savo etnopolitinės bendruomenės ribas per bendruomeninį-religinį mitą, itin svarbų paribio

³⁴⁰ Jūratė Kiaupienė, Ingė Lukšaitė, *Lietuvos istorija, V t.*..., p. 501.

³⁴¹ *Ibid.*, p. 493.

³⁴² Nijolė Bankauskienė, „Filologinio ugdymo virsmas Lietuvoje integracinių konversijų fone: edukologinis žvilgsnis į XVI amžių“ in: *Socialiniai mokslai*, Nr. 24(3), 2000, p. 46.

visuomenėms³⁴³. Kita vertus, kaip pažymi Janas Assmannas, religija pastaruosius tris tūkstantmečius yra kultūrų vertimo³⁴⁴ pagrindas, mat net skirtingiausios kultūros bendra dievybės, antžmogiškumo dimensija – ji tampa papročius niveliuojančiu bendruoju vardikliu³⁴⁵. Tai geriausiai atskleidžia *interpretatio romana* ir *interpretatio christiana* konceptualieji rėmai, kuriais remiantis aiškinamos, pavyzdžiui, Vakarų Europos Viduramžių vienuoliui nepažinios baltų religinės apeigos (kelis to pavyzdžius iš Dusburgiečio ir Grunau kronikų pateikiame kituose šio darbo skyriuose).

Tyrinėjant *ethnie*, Ankstyvųjų naujųjų laikų etninės bendrijos, tapatumą, mums svarbesnė kalbinė *translatio studiorum* dimensija, LDK kontekste pirmiausia sietina su lotynų kalba. Panašiai kaip helenizmas, kuris iš krikščionių ir judėjų perspektyvos atstojo tarsi viso pagoniškojo pasaulio – graikų, romėnų, egiptiečių, sirų, babiloniečių kultūrų bei religijų – tradicijų lydinį³⁴⁶, lotynų kalba taip pat subendrino Vakarų kultūrinę terpę, kurioje Renesanso humanistų atgaivinta lotynų kalba turėjusi tapti veiksmu, įgalinančiu nuolatinę, nenutrūkstamą *translatio*, įtraukiančią vis naujas kultūras bei tekstus³⁴⁷. Natūralu, kad tarp tokių tekstų atsидūrė ir tie, kuriuose artikuliuojami LDK etnopolitinio savarankiškumo simboliai – atminties vietos, istorinis naratyvas, konstitucinis mitas.

Juos formuluoti padeda perimamas kultūrinis kompleksas – Ankstyvaisiais naujausiais laikais intelektualinės veiklos lauką nusako Antikos, Biblijos ir lotynų kalbos poliai³⁴⁸. Lotynų kalba prisideda ir prie literatūros žanrų raidos. Ji padeda iš Antikos perimti žanrinę epo tradiciją, tačiau suformuoja dvi jos kryptis – karinę-herojinę ir krikščioniškąją

³⁴³ Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, p. 39; Plg. LDK ir Maksvos bei Osmanų imperijos konfliktus, kuriuose religinės įtampos sudaro vieną svarbiausių naratyvo dimensijų.

³⁴⁴ Čia verta atkreipti dėmesį į lotyniškojo *translatio* daugiaprasmiškumą: pirmiausia tai reiškia „perkėlimą, pernešimą“, bet antroji, perkeltinė žodžio prasmė (kuri, beje, dėl anglosaksiškos kultūros skvarbos yra tapusi pagrindine) – „išversti“. Šia prasme žodį ir vartoja Assmannas: kultūros išverčiamos per bendrybes – jei jos turi iš dalies sutampantį panteoną ir dievų analogus, jos gali užmegzti tarpkultūrinį dialogą.

³⁴⁵ Jan Assmann, „Translating Gods: Religion as a Factor of Cultural (Un)Translatability“ in: Sanford Budick, Wolfgang Iser (red.), *Translatability of Cultures. Figurations of the Space Between*, Stanford: University of Stanford Press, 1996, p. 27.

³⁴⁶ *Ibid.*, p. 33.

³⁴⁷ Tullio Gregory, „Translatio Studiorum“, p. 14.

³⁴⁸ Eugenija Ulčinaitė, „Sarbievijus Lietuvos kultūroje“ in: Eugenija Ulčinaitė (red.), *Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje. Tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos poeto 400-ųjų gimimo metinių jubiliejui, medžiaga. Vilnius, 1995, spalio 19–21*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 106.

poemą³⁴⁹. Kartu tai duoda pradžią dviem literatūros tradicijoms – hagiografinėi ir pasaulietinei, kuria fiksuojamas politinės tautos tapsmas. Jis – per santykį su Kitu ir etninio mąstymo formavimosi užuomazgas – aprašomas ir Sarbievijaus poetikos tekstuose, kuriuose jis kalba apie tai, kaip aprašytinos svetimos tautos (tyri ir dorybingi trojėnai (*candidi sincerique*), godūs ir nepatikimi asirai (*avari et perfidi*), karingi ir darbštūs europiečiai (*laboriosi et bellicosi*)³⁵⁰. Šalia doktrininių ar religijos skirtumų svarbus ir „tautos charakteris“, jos savitumas, atveriantis naują (ne)tapatumo dimensiją.

Besiformuojančiam LDK intelektualų sluoksniui Europos kultūrinis paveldas atsiveria ir tampa prieinamas tik išmokus lotyniškai. Nagrinėdamas Mykolo Lietuvio traktatą „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“, Marcelinas Ročka teigia, kad „mokančiam lotynų kalbą Mykolui Lietuviuvi, ir ano meto apsišvietusiam Lietuvos žmogui tapo prieinami tie kultūros lobiai (sic!), kurie susikaupė per ilgus amžius lotyniškuose raštuose bei tradicijose, pradedant nuo seniausių Antikos laikų“³⁵¹. Kaip jau minėta, tokios galimybės nesuteikia jokia kita LDK raštijos kalba³⁵², todėl elitas, norintis dalyvauti intelektualiniame Europos diskurse, turi mokytis skaityti ir rašyti lotyniškai. Alberto Kojalavičiaus-Vijūko istorija apie jėzuitą Valentimą Fabricijų, kuris šv. Juozapatą Kuncevičių, nemokėjusį nei graikų, nei lotynų kalbų, išmokęs moralinės bei kontroversinės teologijos vien slavų ir gudų kalbomis³⁵³, yra veikiau išimtis ar net šventumą liudijanti hagiografinė detalė. Pati lotynų kalba, ypač dėl jos raidos po Romos imperijos žlugimo, yra suvokiama kaip kilnus kalbėjimo būdas – toks, kuris turi pretenziją į amžinybę (žr. šio darbo skyrių „Apie sutausinimo galią“).

Tokį jos statusą lėmė tai, kad žlugus Romos imperijai ir formuojantis šnekamosioms romanų kalboms, lotynų kalba ilgainiui tapo vis labiau priklausoma nuo rašto – išmokstama, kultivuojama ir perduodama pirmiausia plunksna, o tik tada įgarsinama. Dėl šių aplinkybių išmoktoji lotynų kalba gali izoliuoti „emocinį foną“, būdingą šnekamosioms kalboms: ji niveliuoja kognityvinius skirtumus ir sukuria bendrą pagrindą Europos tautų kultūrinėms bei intelektualinėms sąveikoms, išreikštoms Viduramžių scholastikoje ar

³⁴⁹ Жанна Некрашэвіч-Кароткая, „Фарміраванне герахчнага ідэала...“, p. 205–206.

³⁵⁰ Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Poetica, T. I Praecepta poetica = Poezijos mokslas; De perfecta poesi = Apie tobulą poeziją*, p. 348–350.

³⁵¹ Marcelinas Ročka, *Mykolas Lietuvis*, p. 49.

³⁵² O jei suteikia, tai vis tiek tarpininkaujant lotynų kalbai. Pavyzdžiui, nors Strijkowskio „Kronika“ parašyta lenkų kalba, pasinaudoti klasikiniiais įvaizdžiais ar cituoti kitus autorius be lotynų kalbos neįmanoma.

³⁵³ Vytautas Ališauskas, „Šventosios kalbos ir šventieji raidynai...“, p. 230.

Ankstyvųjų naujųjų laikų matematiniame mąstyme³⁵⁴. Kaip Erazmo Roterdamiečio biografijoje pažymi Johanas Huizinga, didysis humanistas negalėjo rašyti kitaip, nes „[l]iaudies kalba tai delikačiai dvasiai būdingus dalykus būtų padariusi pernelyg tiesmukus, pernelyg asmeniškus, pernelyg realius“, o lotynų kalba suteikė tam reikiamą distanciją³⁵⁵.

Tokia neutrali lotynų kalba Ankstyvaisiais naujaisiais laikais tapo mokytojų bendruomenės, *Respublica Litteraria*, komunikacijos priemone. Senųjų kalbų mokėjimas apskritai atvėrė prieigą prie senosios išminties, bet kartu suteikė vienalaikį kanalą mokslo žinijai įveikti šalių sienas ir didelius atstumus, jungiant mokyčiausius to meto žemyno žmones. Lotyniškai kalbančiojo socialinis portretas neapsiriboja intelektualais – raštyje galime sutikti lotyniškai prabylančio valdovo, išsilavinusio didiko ar didikės, tikėjamą stiprinti pasiruošusių jėzuitų akademijos mokinių įvaizdžius. Be to, lotynų kalba formuoja ja kalbančių žmonių bendriją, kuri reprodukuojama pameistrystės principu, kai kalbos išmokstama ne kalbant ja nuo mažumės, bet mokantis skaitymo, rašymo ir gramatikos. Įsitvirtinusi lotynų kalba turi savo tradiciją – tai sudaro pagrindą šios kalbos „orumui“, kurį išnaudoti savo tikslams siekia ir šnekamosios kalbos. Dėl to lotynų kalba gali būti laikoma ne tik unikalia lingvistine struktūra (kaip ir kiekviena kalba), bet ir atskira kultūrine monada, legitimuojančia kitus kultūros modelius.

Kalbos neutralumą liudija ir jos vartojimo aplinkybės socialinių įtampų metu. Savo laikmečio polemikoje norintis dalyvauti intelektualas, toks kaip Andrius Volanas, pasitelkia lotynų kalbą kaip to meto *lingua franca*, kurią taip pat vartoja Mykolas Lietuvis, Augustinas Rotundas ir kiti humanistai³⁵⁶. Be to, mokėjimas taisyklingai kalbėti lotyniškai idėjinių oponentų kvestionuojamas kaip bendrų kompetencijų įrodymas³⁵⁷. XVII a. pradžioje, prasidėjus aktyvesniam kilmingųjų grįžimui į katalikybę, galima apčiuopti naują literatūros žanrą (arba bent jau stilistinę įdomybę) – konversijų literatūrą, kuria smerkiama erezija ir jos mokymas, prisiekama ištikimybė Romai ir jos mokymui. Martynas Goldbachas Pomeraniškis, anksčiau

³⁵⁴ Walter J. Ong, *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*, London, New York: Routledge, 2002, p. 110–111.

³⁵⁵ Johan Huizinga, *Erazmas*, Vilnius: Aidai, 2000, p. 50.

³⁵⁶ Ingė Lukšaitė, „Andrius Volanas XVI–XVII a. Lietuvos visuomenės pertvarkos kryžkelėse“ in: Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, p. 32.

³⁵⁷ Tiesa, pats katalikų ir protestantų disputas ne visada vertinamas teigiamai, bent jau rezultato prasme. Kaip rašo Kvirinas Knogleris, „teisus pats Jeronimas, sakydamas, kad eretikus nugalėti lengva, bet juos įtikinti – neįmanoma“; Quirinus Cnoglerus, *Symbola tria: Catholicum, Calvinianum, Litheranum. Omnia ipsis eorum auctorum verbis expressa*, Vilnae: Ex Officina Typographica Societ[atis] Iesu, 1604, p. 4r.

liuteronas, o dabar – Braunsbergo kolegijos alumnas ir konvertitas, smerkia ankstesnius savo mokytojus (pirmiausia Andrių Lupianą) ir protestantų mokymą. Goldbachas kritikuoja Lupianui dedikuotą Radvilų pamokslininko Buntingo Gotšalko (Bünting Gottschalck) – kurį pavadina „eilėdirbiu“ (*versifex*) – kūrinį: „Asilai neša balnus, poetai – puslapius; klausiu – kuris iš šių [darbų] skirtas tau? Šioj mažoj giesmėj septynias riebias klaidas, antausiais taisytinas, antrasis Cherilai, darai. Dėkis balną ir nustok puslapių geidęs, jei nežinai, kaip geisti geriau.“³⁵⁸ Apeliuojama ne tik į lotynų kalbos gebėjimus, bet ir į katalikišką šventųjų garbinimo tradiciją; Kristupo Naruševičiaus konversijos aprašyme pažymima, jog šis grįžęs, „kad ne tik vardu Kristų neštų, atmetė tavas, Ženeva, blogą lemiančias klaidas“³⁵⁹.

Konfliktą tarp lotynų ir šnekamųjų kalbų galime išskaityti Andriaus Volano ir jėzuito Petro Skargos konflikte, kai atsakydamas į pastarojo priekaištus, reformatas pabrėžia, kad Skarga kartais savo tekstus rašas tai lenkiškai, tai lotyniškai. Mūsų gentyje (*in nostra gente*), sako jis, daugelis moka lotyniškai ir geba skaityti, todėl nesuprantama, kodėl Skarga rašo gimtąja kalba. Tikriausiai tam, kad linksmintų žmones, nes tai geriau moka daryti lenkiškai, o ne lotyniškai. Tačiau dėl to pasirodo ne kaip teologas, bet kaip juokdarys³⁶⁰. Taip apibūrinamos ir kalbų vartosenos sferos: teologiniai klausimai svarstyti „kilniosiomis“ kalbomis, o šnekamosios tinkamos tik arba neišsilavinusiems luomams, arba nerimtiesiems dalykams – tai rodo ir, pavyzdžiui, leidimas Vilniaus popiežiškojoje seminarijoje jas vartoti tik laisvomis nuo studijų dienomis po pietų, o paprastais šventadieniais – po vakarienės³⁶¹.

³⁵⁸ „Clitellas Asini gestant, Godeschalce, Poetae / Pagellas voluunt; fors utra, quaeso, tua est? / Septem hoc error in parvo carmine crassos, / Delendos alapis, Choerilus alter, habes? / Indue clitellas, pagellas voluere cessa, / Pagellas nescis voluere si melius“; Martinus Goldbach Pomeranus, *Redivivus seu Occasio, qua ipsu[m] pronuper Saxonevangeli, apud Vilnenses, ludi rectorem, nunc Musaru[m] et Romani pontificis, maximi, apud Brunsbergenses, alumnum, Dominus eduxit de lacu miseriae Lupianae, et de luto faecis Lutheranae et statui supra Petram Romanam pedes eius [...]*, [s. l.]: Typis Seraphini Iacko, 1614.

³⁵⁹ „[...] Christum ne solo nomine ferret, Respuit errores, laeva Geneva, tuos“ ; Stanislaw Dmosicki, *Suprema Cura quam familiae ac indolis generosae, speiq[ue] rare Nicolao Naruszewicz m. d. Christophori Naruszewicz supremi M. D. L. venatoris [...] filiolo 4 Non. Maias pie ac placide humanis rebus exempto [...]*, Vilnae: Ex officina Jos[ephi] Karcan, 1615, fol. A1v.

³⁶⁰ Andreas Volanus, *Andreae Volani Libri quinque...*, fol. A1v.

³⁶¹ „diebus remissionis a studiis post prandium et singulis diebus festis a coena omnibus vulgari lingua loqui licebit“; Artūras Grickevičius, *Vilniškė popiežiškoji seminarija 1583–1655 metais*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2018, p. 114–115.

Lotynų kalbos ir jos išmokymo būdą apibendrina biologinė kalbos simbolika. Klasikinė lotynų kalba yra „vyriška“, o Viduramžių – „moteriška“. Toks gretinimas nėra atsitiktinis: tuo norima pabrėžti, kad „motinos kalba“ (angl. *mother's tongue*) yra prigimtinė, „nuo lopšio“ praktikuojama kalba, o „tėvo kalba“ – tai, kas išmokstama, mokslo ir kultūros kalba³⁶². Tokiame kontekste ir „Vilniaus lotynintojų“ pastanga steigti lotynų kalbą kaip lietuvių *mother's tongue* pakeičia dinamiką: tai jau ne tik ar ne tiek Europos kultūros ir mokslo kalba, išmokstama griežtų pratybų metu ir formaliai, bet prigimta, natūrali, nuo pirmų gyvenimo metų turinti lydėti kalba. Tai įdomiai iliustruoja Simono Vdziekonskio elogija mirusiam Aleksandrui Turui, Oršos pastalininkio sūnui, kurios dedikacija velionio tėvui lotyniška, o motinai – lenkiška³⁶³.

Pameistrystės principu išmokstama lotynų kalba priklauso nuo trečiosios *translatio studiorum* dedamosios – mokslo ir žinojimo institucionalizacijos, Viduramžių Europoje įprasminotos universitetų ir universitetinės kultūros atsiradimu. Prancūzijoje, Britanijoje ir kitose šalyse ėmusios veikti institucijos sukūrė atskirą visuomenės sluoksnį, turintį bendrą žinojimo horizontą, paremtą lotynų kalbą ir senovės autorių tekstais; Paryžiuje ir Oksforde „išminties“ sąvoką vis dažniau keičia „mokslingumo“ ir „perdavimo“ konceptai – žinojimas pats tampa ne analizės įrankiu, bet analizės objektu³⁶⁴. Tai lemia, kad Viduramžių kultūra – rašto kultūra tikrąja prasme – susiduria su dilema: rašytą tekstą laikant besąlygišku autoritetu (pradedant, žinoma, Šventuoju Raštu bei Evangelijomis), būtina suderinti dažnai konfliktuojančias, nenuoseklias pozicijas. Todėl Viduramžių žmogus yra ne romantikų sukurtas klajoklis ir svajotojas, bet organizuotojas, kodifikuotojas ir sistemizuotojas: karo menas tapo riterių garbės kodeksu, aistrą reguliavo tam tikras meilės kodas, o filosofiją – dialektikos šarvai³⁶⁵. Toks „tvarkos“ motyvas, iš dalies struktūriškai koduojamas ir lotynų kalbos, pasiekia ir XVI a. LDK.

Kokybinis lūžis mokslo ir edukacijos sistemoje, įvykęs su jėzuitų kolegijos (1570 m.) ir akademijos (1579 m.) įsteigimu Vilniuje, keičia tiek

³⁶² Joseph Farrell, *Latin Language and Latin Culture: From Ancient to Modern Times*, Cambridge, England: Cambridge University Press, 2001, p. 84.

³⁶³ Szymon Wdziekoński, *Memoria eruditae virtuti nobilis et ingenui adolescentis Alexandri Thur subdapiiferi Orsen[is] filii, quem, dum veram Philosophiam mortis meditatione disceret, brevi bene doctum, e tyrociniis logicae aeternitas altius promovit*, Vilnae: Typis Academicis, 1639.

³⁶⁴ Patrick Poppe, *Translatio Europae? Kulturelle Transferdiskurse im Kontext des Falls von Konstantinopel*, p. 433.

³⁶⁵ Clive S. Lewis, *The Discarded Image. An Introduction to Medieval and Renaissance Literature*, Cambridge: Cambridge University Press, 1964, p. 10–20.

socialinę, tiek kultūrinę dinamiką: tai padidina išsilavinimo prieinamumą jau ne tik Krokuvoje ar kituose Europos miestuose besimokantiems magnatų vaikams, bet ir bajorijai ar miestiečiams. Vilniaus akademiją baigia „žmonės, pramokę daugybės menų, / ir daugelio [dalykų] pažinimu garsūs vyrai“ išsineša tam tikrą instrumentariją ir žinias, kurios padeda ne tik valstybės vyro gyvenime. Jie taip pat saugo senojo tikėjimo mokymą, seka žvaigždžių ir planetų judėjimą ir siekia atskirti tiesą nuo klaidos³⁶⁶. Institucijos įsteigimas tarsi formalizuoja ankstesnius du *translatio studiorum* sluoksnius: suteikia naują impulsą sielovadai, o kartu katalizuoja savojo etnopolitinio atminties naratyvo įprasminimą lotynų kalba universaliame lotyniškosios kultūros kontekste.

Tokią kultūrinių-civilizacinių orientacijų tąsą jaunimo auklėjime įžvelgia Jurgis Kalas, kuris, Vilniaus akademijos vardu besikreipdamas į valdovą Steponą Batorą pabrėždamas, kad mokiniai „Romulo kalba suvirpina širdis“, o jų dėka klesti karalystė, Bažnyčia ir Respublika³⁶⁷. Tai „Kristaus šventa kariauna“, Lietuvos viltis ir puošnumas, kurie turi sugrąžinti „ankstesniąją šlovę“ – buvusį aukso amžių, kuris, pirmiausia, siejamas su katalikų religijos statusu³⁶⁸. Tad išsilavinimas turi ir labai pragmatinę dimensiją, kai akademija suvokiama ir kaip „gerųjų ir garbingiausių menų bei mokslų maitintoja“³⁶⁹.

Tačiau kasdienėje sielovados veikloje puošnumo ir pompastikos privengtina: jėzuitų vyresnieji savo nutarimuose pažymi, kad dvasininkai „turi vengti bet kokios pompastikos ir mokytojų demonstravimo: bus gana, jei šv. Vincento pavyzdžiu išmokys žmones atgailauti“, lygiai taip „[p]akanka turėti po ranka šio šventojo pamokslus ir Bibliją, o ne remtis kitų šmaikštavimais ir išsamiausiais traktatais“³⁷⁰. Tarsi matome du skirtingus kalbos vartojimo registrus – retoriškai turtingą, prašmatnų ir daugiasluoksnį kalbėjimą apie didžiųjų, kilmingųjų asmenybių pasiekimus, bet kartu paprastą, asketišką ir konkrečią kalbą, skirtą sielovadai. Tai, *kaip* vartojama kalba, referuoja ir į socialines aplinkybes, apibrėžia auditorijas ir tikslus. Petrarka, svarstydamas autoriaus ir skaitytojo ar klausytojo santykį, pabrėžė, kad laiško adresantas turi imti domėn du dalykus – tą, kuriam rašo, ir tai, kokioje būsenoje gavėjas imsis skaityti gautą laišką. Auditorija, skaitytojais nėra pasyvus recipientas, rašytas tekstas rezonuoja ne tik su jų tapatybe („kam rašoma“), bet ir

³⁶⁶ *Gratulationes serenissimo ac potentissimo principi, Stephano I...*, fol. A4v–B1r.

³⁶⁷ *Ibid.*, fol. A4v–B1r.

³⁶⁸ *Gratulationes illustriss[im]o ac reverendiss[im]o [...] Georgio Radivilo...*, fol. G1r–G2v.

³⁶⁹ *Funebris Laudatio et threnodiae in exequias [...] Joannis Barscii...*, fol. A2v.

³⁷⁰ Eugenija Ulčinaitė (sud.), *Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai*, p. 174–175.

kontingentiškomis skaitymo aplinkybėmis, psichologinėmis būsenomis („kada skaitoma“)³⁷¹.

Pagrindinis šio proceso rezultatas – atsirandanti kultūrinė savirefleksija, kuri šalia *translatio imperii* sudaro prielaidas tapatybės sklaidai. Šie trys aptarti *translatio studiorum* aspektai geriausiai įprasmina LDK *translatio studiorum* genezę: priimdama katalikišką krikštą, Lietuva rusėnišką rašto sistemą papildė Vakarų Europos kultūros kalba, kuri galiausiai tampa pagrindine institucionalizuoto švietimo kalba. Įsisavindama Vakarų kultūrą, perimdama tiek Antikos, tiek krikščionybės įvaizdžius, LDK ilgainiui pati tampa aktyvia kultūros kūrėja. Todėl galiausiai lotynų kalbos tarptautiškumas padeda ne tik recipepti kultūrinius simbolius, bet ir kurti į išorę nukreiptą pasakojimą apie save, sugriaunantį to meto Vakaruose įsitvirtinusių stereotipinių Rytų Europos kraštų įsivaizdavimą³⁷². Ir vėliau jos mokėjimas laiduoja Lietuvos visuomenei galimybę perimti Europos šalių mokslo laimėjimus, o vartojimo aprėptis plečiasi į žemesnius bajorijos sluoksnius³⁷³. Tad *translatio studiorum* suteikia komunikacinę terpę atminties naratyvui formuoti ir skleisti. Visas šis kompleksas – Europai bendras krikščionių tikėjimas, lotynų kalbos vartojimas, universiteto įsteigimas – nužymi ir Vėlyvųjų viduramžių bei Ankstyvųjų naujųjų laikų LDK kultūrinę transformaciją³⁷⁴ – Viduramžiais Romos ir kitų antikinių kraštų tradiciją savinasi Prancūzija, Britanija ir vokiečių žemės, o Ankstyvaisiais naujaisiais laikais tai padaryti kultūriškai pajėgi tapo ir Lietuva. Todėl Otono von Freizingo „galios ir mokslo perdavimo iš rytų į vakarus“ koncepcija įgyja naują vektorių, pabrėžiamą ir LDK humanistų raštuose – žinią slenkasi į šiaurę, tačiau kartu ir „grįžta namo“, turint omenyje kilmės iš romėnų teoriją.

Lorenzo DiTommaso teigimu, kartu su *translatio studii*, mokslų ir menų tąsa, *translatio imperii* sukūrė sprogstamąjį užtaisą, įgalinusių sparčią kultūrinę ir politinę ekspansiją barbarų kraštuose. Tai „sunkiasvorė kultūrinė tapatybė“: neapibrėžiama, galbūt net klaidinga, žiauri „priešams“ dėl savo apokaliptinės prigimties – bet kartu integruojanti visas visuomenės grupes ir itin dinamiška. Ko gero, iš čia atsirado ir tai, ką vėliau buvo galima įvardyti „Vakarų Europos

³⁷¹ Albert Russel Ascoli, „Worthy of faith? Authors and readers in early modernity“ in: John Jeffries Martin (ed.), *op. cit.*, New York, London: Routledge, 2009, p. 438.

³⁷² Віктар Дарашкевіч, *Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы...*, p. 71–72.

³⁷³ Gintautas Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija, T. 6: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metai)*, Vilnius: LII leidykla, 2015, p. 268–269.

³⁷⁴ Plg. Lorenzo DiTommaso, „The Four Kingdoms of Daniel in the Early Mediaeval Apocalyptic Tradition“ (2021) „sunkiasvorę kultūrinę tapatybę“, įgalinančią lotyniškosios kultūros ekspansiją barbarų kraštuose.

tapatumu“³⁷⁵. Šią formalią mito-simbolio kompleksą (kilmės, atminties, kalbos, erdvėlaikio ir istoriškumo) dalį užpildo lokalsios atmintys, kurias įprasminti padeda įsigalinti rašto kultūra.

3.2.2. *Arte et Marte*: kelios pastabos apie žinių ir kultūros naudą

Tiek *translatio imperii* koncepcijos atsispindi herojiniame etose ir jį papildo, tiek *translatio studiorum* žymi besikeičiantį Ankstyvųjų naujųjų laikų kultūrinį kontekstą, nulemtą rašto kultūros konsolidacijos, religinės dinamikos ir mokslo institucionalizacijos. Kilmingajam atsiveria nauja karinės, herojinės veiklos dimensija – raštu užfiksuota ir skaitančiajam pasiekama būtovė, „idealieji“ praeities asmenybių darbai, kurie ne tik moko herojiško dorybingumo, bet ir gali tapti pragmatiniu mokymosi pavyzdžiu. Apie tokią praktinę mokytumo naudą byloja Matas Čerskis, laidotuvių kalboje palydintis velionį Mikalojų Pacą. Jis svarsto:

Argi ne pilnesnį laisviesiems menams [reikalingą] išminties sąvadą savyje [knygos] nešioja? Kaip valdytina valstybė, kaip vestini mūšiai, kaip pilys užimtinos, kaip mašinos konstruotinos, kaip pylimai taisytini, kaip įtvirtinimai stiprintini, kaip patarimai duotini, kaip su kaimyninėmis gentimis draugystė užmezgama ir sutvirtinama – visa tai nesunku sekti ir pačiam pritaikyti įdėmiai skaitant bei nagrinėjant knygas.³⁷⁶

Kai besimokantysis išmoksta rašto kalbą, jam veriasi iš principo neribotos pažinimo ir žinojimo perspektyvos³⁷⁷.

Dėl to jaunojo didiko ugdymo programoje gana anksti atsiranda poreikis išmokti lotynų kalbą ir susipažinti su ja užfiksuotu Vakarų kultūros palikimu

³⁷⁵ Lorenzo DiTomasso, „The Four Kingdoms of Daniel in the Early Mediaeval Apocalyptic Tradition“, p. 235.

³⁷⁶ Mateusz Czerski, *In obitum magnifici domini d. Nicolai Pac, succamerarii Brzestensis, oratio*, Vilnae: [s. n.], 1596, fol. B3v.

³⁷⁷ Tai ypač katalizuoja spausdinimas ir jo atnešamos žinijos sklaidos galimybės, kurių amžinybės ir išsaugojimo dimensijas poemoje Jonui Karoliui Chodkevičiui reflektuoja Jonas Druckis-Horskis: „Spausdinimo presas, gražiausias iš daiktų, nemirtingas tavo, gerasis Gutenbergai, išradimas. Suspaudus presu rašalą su ištroškusiū popieriumi, įrėžia amžinus ženklus ir kalbančius balsus, padaro prieinamus toms išminčių turtų, dalinasi sunkaus jų darbo vaisiais, pelnytai apsako didingus herojų žygius ainiams, duoda pavyzdį sekti ir atsiremti sunkumuos“; Jan Horski, *Ποινυάτιον honorarium, novo palatino Viln. illustrissimo domino Ioanni Carolo Chodkiewicz, comiti in Szklow, novam suae dignitatis sedem auspicato primum adeunti, cognatae observantiae ergo d. d. [...]*, Vilnae: In typographeo Acad[emico] S. I., 1617, fol. A2v.

– tai ne tik atveria naują, platesnę ir globalesnę, komunikacijos terpę, bet ir veikia praktikoje kaip tam tikras karjeros tramplinas. Išleisdamas sūnų Mikalojų Kristupą į kelionę po Europą, Mikalojus Radvila Juodasis jau reikalauja šio pakankamai gerai mokėti lotynų kalbą (*loquendi at scribendi polacinie*) – tam, kad turėdamas gerus mokslų bei kalbos pagrindus, galėtų geriau ir greičiau pažinti kitų tautų papročius ir rūpintūsi grįžti namo kaip geras lotynų kalbos skaitovas bei rašovas, nes tada tėvas galėsias jį įtaisyti į gerą tarnybą³⁷⁸. Jonas Karolis Chodkevičius tikisi, kad jo sūnaus prievaizdas kunigas Ziemulkowskis neleis jaunikačiui apleisti lotynų kalbos mokymosi, prieš tai primindamas mokytis filosofijos („jei būsi juokdarys filosofijoje, man darysi gėdą“) ir nepamiršti skaityti istorikų³⁷⁹. Raštas ir kalba yra alternatyva karinei jėgai, ideologinės kovos forma, tai fiksuoja ir Saliamonas Risinskis savo literatūriniame paminkle Andriui Volanui, kuris „visada sviesdavo liežuvį ir plunksną į priešus Apolono dešinė“³⁸⁰. Kalbos praverčia ir Jonušui Radvilai, kuris kaip „senatorius garsėja iškalba ir patarimu – tiek lotyniškais, tiek prancūziškais žodžiais, taip pat prabildamas tiek lenkiškai, tiek vokiškai“³⁸¹. Mažiau optimistiškas ankstyvesnis vidutinio bajoro Abraomo Kulviečio atvejis: vienas iš Reformacijos pradininkų LDK negalėjo atsidėti mokslams, nes „neišsilavinę tėvai nepakankamai suprato jų vertę ir naudą“, todėl pasirinkdamas įgyvendinti edukacinius savo siekius, bajoras kaip tik atsisako „jo tėvynėje įprasto spindinčio gyvenimo didikų dvare“³⁸².

Iš Liuvono universiteto Nyderlanduose Abraomas Kulvietis parsiveža ne tik humanistinį „trijų kalbų“ idealą, bet ir gerokai papildo savo biblioteką – pirmą didelę bajoro biblioteką LDK³⁸³. XVI a. bibliofilija ir

³⁷⁸ Cituojama iš: Marian Chachaj, *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów od początku XVI do połowy XVII wieku*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1995, p. 20.

³⁷⁹ Władysław Chomętowski (sud.), *Korrespondencje Jana Karola Chodkiewicza Poprzedzone opisem rękopismów z Archiwum Radziwiłłowskiego, znajdujących się w Bibliotece Ordynacji Krasieńskich połączonej z Muzeum Konstantego Świdzińskiego*, Warszawa: Nakładem Świdzińskich, 1875, p. 168.

³⁸⁰ „Quam propter in hoster linguam et calamum dextro semper Apolline torsit“; Salomon Rysiński, *Rerum ab illustrissimo principe Christophoro Radivilo, Birzarum et Dubincorum duce, palatino vilnensi, exercituum Magni Ducat. Lituaniae praefecto generali [et]c. praeclare gestarum epitome*, Lubecae ad Chronum: In officina Petri Blasti, 1614, fol. F2v–F3r.

³⁸¹ Andreas Loeaechius, *Naeniae a diversis scriptae...*, 1621, fol. A3r.

³⁸² Johannas Hopijus, „Laidotuvių kalba mirus šlovingam ir įžymiam vyrui, Prūsijos Karaliaučiaus Akademijos profesoriui daktarui Abraomui Kulviečiui Lietuviui (1547)“ in: Dainora Pociūtė (red.), *Abraomas Kulvietis: Pirmasis Lietuvos Reformacijos paminklas...*, p. 168.

³⁸³ Dainora Pociūtė (red.), *Abraomas Kulvietis: Pirmasis Lietuvos Reformacijos paminklas...*, p. 15.

bibliotekininkystė, atrodo, tampa svarbia tapatumo dedamąja. Jonas Abramavičius jautė tiesiog „aistringą polinkį ir meilę gerai literatūrai [...], todėl nesuskaičiuojamą daugybę puikiausių knygų įsigijęs turėjo ir patys žymiausieji rašytojai jo bibliotekoje surinkti buvo, idant ši lobį visoms valstybės reikmėms tenkinti palikuonims perduotų“³⁸⁴. Viena vertus, tokia biblioteka tampa paveldėjimo objektu ir lyg išmintis perduodama palikuonims – kaip kad geriausios dorybės, auklėjimas ir fizinės savybės. Bet kartu – bent Abramavičiaus atveju, kaip pažymi Volanas – skaitymas padeda pačiam, kaupiant „religinius autorius ir nuo senų laikų gerbiamus teologus“, aiškintis pamatines tikėjimo tiesas ir taip formuoti nepajudinamą nuostatą ginti Evangelijos tiesą. Tęsdamas savo liudijimą, Volanas prisimena, kad Abramavičius „praeities tyrimams tiek kruopštumo ir dėmesio skyrė, kad vienoje storoje knygoje net turėjo daugelio karalių ir kunigaikščių laiškus persirašęs“³⁸⁵. Panašiai kaip Krokuvos kaštelionas Jonas Tarnovskis, kurį Žygimantui Augustui primena Roizijus: jis „kiek tik turėjo laisvo laiko nuo karo vado pareigų, [...] visą paskirdavo Romos įstatymams skaityti ir pažinti“³⁸⁶.

Šis atidumas knygų pasauliui galiausiai reflektuojamas ir apmąstant vieno ar kito asmens gyvenimą, jo nebeįmanoma nutylėti net jei pirmaisiais žinomi nuopelnai kitose srityse. Mirus Mikalojui Pacui liūdi ne tik mokytieji (*dolent docti*), bet ir „sielojasi knygos, kurias [didikas buvo] įpratęs vartyti, ir pasigenda savo ankstesnio viešpaties“³⁸⁷. Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikščio Alberto Radvilos (1558–1592) atminimui sukurtose trenodijose Elisas Bogdaszewskis apdainuoja didiko biblioteką, kuri kaip palikimas tenka jo sūnui. Kreipdamasi į Joną Radvilą, ji pabrėžia, kad kol kiti apgirtę Alberto amžininkai leido laiką prie „kaulių ir kortų“, šis paguodą rasdavo tarp bibliotekos knygų. Biblioteka įpareigoja Joną rūpintis tėvo palikimu, mat jei bus apginta nuo „žalingų kandžių ir tarakonų“, padovanos amžiną Paladės draugystę³⁸⁸. Epitafijoje Jonui Karoliui Chodkevičiui randame aprašytą ir didiko lavinimosi modelį:

³⁸⁴ Andrius Volanas, *Rinkiniai raštai*, p. 304–305.

³⁸⁵ *Ibid.*, p. 304.

³⁸⁶ Petras Roizijus, *Lietuvos sprendimai...* p. 8–9.

³⁸⁷ Plg. Mateusz Czerski, *In obitum magnifici domini d. Nicolai Pac, succamerarii Brzestensis, oratio*, fol. C3r: „Te extincto [...] moerent libri quos solebas manibus versare [...]“.

³⁸⁸ *Threnodiae, in obitum illustris. Sac. Rom. Imp. principis, et domini d. Alberti Radziwil...*, p. G4v–G5r.

Jonas Karolis Chodkevičius, kuris vaikystę skyrė išminčiai ir menų lavinimui, paauglystę (prižiūrint įgudusiems karvedžiams) – karo mokslams, jaunystę pradėjęs kaip karių vadas, o pabaigęs – kaip karalystės kariuomenės vadovas ir karvedys.³⁸⁹

Naujai besiformuojančiame didiko etose knyga stoja pirmiau kardo, bet kartu atsiranda imperatyvas tokių auklėjimo modelių taikyti jau ne tik asmeniškai, bet ir perduoti ateities kartoms, formuoti individo ar šeimos lygmens *translatio studiorum* tradiciją. Mokytojams sūnų atiduodas Jurgis Radvila nurodo, kad šie jį mokytų

[M]eno dalykų, kurie praturtina dvasią, [...] Ko Visagalis ir ko iš žmogaus reikalauja tėvynė, Na ir galiausiai kokia romėnų bei graikų senovė.³⁹⁰

Šie pamokymai jau nėra tik literatūrinė fikcija – ypač populiarėjančių peregrinacijų (edukacinių kelionių) Europoje kontekste. Pirmoji į Vidurio ir Vakarų Europą lavintis vykusį didikų kartą, įsitvirtinusi valdžios elite XVI a. pabaigoje, to reikalavo ir iš savo atžalų – iš „mados“ lavinimasis užsienio ir vietos universitetuose tapo kilmingųjų tapatybės dalimi³⁹¹. Jonušas Radvila Leidene mokėsi Salustijų, Svetonijų, Tacitą ir Sekstą Aurelijų Viktorą, o kartu ir karo meno, kuriuo tuo metu žemyne garsėjo Nyderlandai, – pastarosios disciplinos jaunajam kunigaikščiui ir atrodė pačios įdomiausios bei prasmingiausios³⁹². Šalia kultūrinio paveldo ir karo mokymų, svarbiausias ir pagrindinis tokių kelionių tikslas buvo apskritai kalbų mokymasis: išvykstantis jaunuolis jau turėjo mokėti lenkiškai ir turėti lotynų kalbos

³⁸⁹ „Qui pueritiam dedit sapientiae et artium culturae, adolescentiam, sub peritissimis ducibus, bellicae disciplinae, ineunte iuventute militum praefectus, exeunte generalis exercituum regni dux et imperator“; Rafał Skorulski, *Laurus immortalitatis...*, fol. A4v.

³⁹⁰ „Edoceant <...> quae Grajum, quae sit Romana vetustas“; Jonas Radvanas, *Raštai*, p. 298.

³⁹¹ Laurynas Šedvydis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdančiojo elito rengimas viešajam valstybės gyvenimui XVI a. – XVII a. viduryje*, daktaro disertacija (Istorija, 05 H), Vytauto Didžiojo universitetas, Klaipėdos universitetas, Kaunas, 2016, p. 175–176.

³⁹² Robert T. Tomczak, „Podróż młodego magnata do szkół – książę Janusz Radziwiłł w cudzych krajach (1628–1633)“ in: Kazimierz Puchowski, Joanna Orzeł, eds., *Spoleczne i kulturowe uwarunkowania edukacji Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Materiały z badań, część druga*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne, 2018, p. 132.

pagrindus, kuriuos tobulino greta mokydamasis graikų kalbos o, priklausomai nuo peregrinacijos vietos, pramokdavo vokiškai, itališkai ar prancūziškai³⁹³.

Peregrinacijos vietų pasirinkime atsispindėdavo ir socialiniai konfliktai, tokie kaip įtampa tarp Reformacijos ir Kontrreformacijos, kartu pabrėžiant ir simbolinį Romos tapatumą Katalikų bažnyčiai. Pavyzdžiui, Kristupas Radvila Perkūnas draudė savo sūnui vykti į Italiją argumentuodamas, kad italų kalbos mokėjimas nėra būtinas, be to, reikėsia sūnų apsaugoti nuo tame krašte vyraujančių papročių – svarbiausia, nuo Katalikų bažnyčios atstovų bandymo šį atversti į katalikybę³⁹⁴. Tad egzistavo ir tam tikros preferencijos renkantis peregrinacijos vietą – Nesvyžiaus šakos Radvilos mieliau mokėsi italų kalbos, o Biržų Radvilos – prancūzų ir vokiečių. Atitinkamai ir meno nesvyžiečiai įsigydavo iš italų, o biržiečiai savo portretus užsakydavo pas vokiečių ar Nyderlandų dailininkus³⁹⁵. Tokios skirtys išryškina bendrame kultūriniame pavelde atsirandančias geopolitines skirtis tarp protestantiškos ir katalikiškos Europos, bet kartu atskiria ir politinio veikimo sritis, karą ir diplomatiją.

Nors didiko auklėjimas visuomet prasideda nuo lotynų kalbos, rašto pažinimo ir skaitymo, ne visiems auklėtiniams tai yra galutinis mokymosi tikslas. Žinoma, Žemaitijos seniūnui Stanislovui Radvilai, mokėjusiam dešimtį užsienio kalbų (įskaitant arabų, turkų, antikines ir moderniosios Europos), ar LDK pakancleriui Kazimierui Leonui Sapiegai, mokėjusiam net 18³⁹⁶, knygos ir rašto pasaulis sudarė svarbią individualaus tapatumo dalį, tačiau štai karvedžio gabumais išgarsėjusiam Jonui Karoliui Chodkevičiui, kaip prisimena Sarbievijus, iš Fėbo menų aktualiausi tie, kurie kalba apie mūšius ir karžygius:

[R]enkas [...] mūšius prie Laurento,
Ir Hanibalo klastas, ir ginklus japių valdovo,
Ir auzonų vadus iš naujo širdy atgaivina.³⁹⁷

Pas jį į tarnybą, „vos keturiolikos sulaukęs ir prieš tai laisvųjų menų išmėgintas (orig. *bonis artibus imbutus*)“ įstojo vėliau Lietuvos vėliavininku

³⁹³ Laurynas Šedvydis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdančiojo elito rengimas viešajam valstybės gyvenimui XVI a. – XVII a. viduryje...*, p. 169–170.

³⁹⁴ *Ibid.*, p. 99. Taip pat žr. Urszula Augustyniak, *Testamenty ewangelikow reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper 1992, p. 91.

³⁹⁵ Marian Chachaj, *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów...*, p. 94–97.

³⁹⁶ *Ibid.*, p. 94.

³⁹⁷ Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Lemties žaidimai...*, p. 569.

tapęs Samuelis Pacas, savo gyvenimą pašventęs Marsui³⁹⁸. Kitą politinio veikimo dimensiją sudaro diplomatija, kurią geriausiai išreiškia praktinis politinis veikimas ir oratorystė, tai įprasmina Simono Samuelio Sanguškos epitalamijas Leonui Sapiegai:

O didis gyriau Lietuvos, Leonai, pagarsėjęs,
Kurs nugali Tulijų sava iškalba,
Vien tu tarp Lietuvos luomų
[E]si už kitus tikslesnis ir sklandesnis.³⁹⁹

Tad mokydamiesi Cicerono imitacijos ir perrašinėdami jo fragmentus iš lenkų į lotynų kalbą⁴⁰⁰, Vilniaus akademijos auklėtiniai mokosi praktinio iškalbos pritaikymo: mąstyti lotyniškai ir perkelti jos kultūrinį sluoksnį į šnekamąją kalbą. Taip formuojasi *Litteratus miles* (mokyto kario) įvaizdis, kurį trumpai nusako Kristupas Mikolajevičius prisimindamas Lauryną Rudaminą Dusetiškį to paties pavadinimo epigrame: „Pasididžiavimas, taikoje apsisiautęs toga, / Apsauga kare, karo apsiaustą vilkįs.“⁴⁰¹

XVI a. raštijoje aptinkame ir išsilavinusios, apsisikaičiusios didikės įvaizdį. Roizijaus knyga, kuri turi pasiekti vedyboms su Žygimantu Augustu besiruošiančią Elžbietą Habsburgaitę, ją užtiks „raštus, senovės autorių darbus / Sklaidančią – štai iš kur išmintis jos, visai dar jaunutė“⁴⁰². Mirus Steponui Batorui, jį aprauda ne tik Karūnos kancleris Jonas Zamoiskis, bet ir jo žmona, velionio karaliaus dukterėčia Griselda Batoraitė:

Prie broliškų ašarų savąsias prijungia sesuo:
karčiu verksmu save kankindama Griselda.

³⁹⁸ Gaspar Rudomicz, *Funesta liliorum messis praepropero letho succisorum in morte [...] Samuelis Pac M. D. Lithuaniae vexilliferi etc. etc. a musis mori vetantibus collectorum, lachrymis, et solatiis respersorum, atq[ue] [...] Stephano Pac, M. D. Lithuaniae referendario, ac notario, fratri moerentissimo*, Vilnae: Typis Academicis Soc. Iesu, 1627.

³⁹⁹ Szymon Samuel Sanguszko, *In nuptias illustris et magnifici domini d. Leonis Sapiehae, M. D. L. supremi cancelarij, Slonimen[sis], Parnavien[sis], Mohilovien[sis] [et]c. capitanei. et illustrissimae d. Elisabethae Radiviliae, ducis a Bierzie et Dubinki, illustrissimi principis, domini d. Christophori Radivili palatini Vilnen[sis] [et] generalis ac supremi M. D. L. exercitus praefecti filiae*, Vilnae: Jan Karcan, 1599, fol. A4v.

⁴⁰⁰ Eugenija Ulčinaitė, „Humanitariniai mokslai jėzuitų švietimo sistemoje“ in: *Literatūra*, 49(3), 2007, p. 102.

⁴⁰¹ „Togatus pace decus / Sagatus in bello praesidium“; Christophorus Mikolaevicius, *Epicedium in obitu generosi et magnifici domini d. Laurentii Rudominae Dusiatiski ...*, fol. B6v.

⁴⁰² Petras Roizijus, *Rinktiniai eilėraščiai*, vert. Rita Katinaitytė, p. 174.

Moteris santuoka sujungta su Zamoiskiu, moteris,
apdovanota neeiliniais gabumais, kuriai lotynų kalba
iš lūpų liejasi meiliai, mokytos kalbos gausybė⁴⁰³.

Kotrynos Valavičiūtės sūnus taip pat ne be motinos įtakos pasirenka siekti mokslų ir semtis žinių užsienyje – „Jiems ji stengias padėt, gerų patarimų suteikti. / Ir dorybės kilnios gyvenime siekt“, o vėliau prašo „pranešti apie užduotis mokslų savų“⁴⁰⁴.

Toks intelektualinei veiklai palankus ir kultūrinių veiksnių svarbą savo atminimo įamžinimui suvokiantis didikas – ne tik kuriančiojo intelektualo užtarėjas, mecenatas ir globėjas. Tam tikrame kontekste jam suteikiama kūrinio bendraautorystė. Jonas Radvanas, duodantis suprasti rašąs „Radviliadą“ Tartu vietininko ir savo mecenato Jono Abramavičiaus pavedimu, įpareigoja pastarąjį: „Taigi, prakilnūsis pone, tavo pareiga bus tapti ne tik dar vienu rašomos knygos autoriumi, bet ir skaitomo kūrinio gynėju (*non modo auctore scribendi, verum et defensorem legendi libri*).“⁴⁰⁵ Kūrybos procesą lydi ir pragyvenimo, gerovės užsitikrinimo paieškos – Husovianas prašo vieno iš Bonos sekretorių Karolio Antano Marchesinio užtarti jį prieš kitą Bonos sekretorių Liudviką Alfijų, kad valdovę pasiektų jai dedikuotos eilės⁴⁰⁶.

Žinia, Husoviano skundai atspindi XVI a. pradžios realijas, kai mokytų kilmingųjų sluoksnis dar tik formuojasi. Laiške karalienei Bonai Husovianas apgailestauja dėl materialinės padėties – nesulaukdami dėmesio, negalėdami patys sau padėti ir nesijausdami esą vertinami, jie „ryžtasi verčiau kaupti turtus, nei tobulinti sielas“⁴⁰⁷. Čia ataidi ir jau cituotas fragmentas apie Kulviečio pasirinkimą atsisakyti tarnybos didikų dvaruose ir verčiau rinktis mokovo veiklą. Nors iš pirmo žvilgsnio intelektualo veikla gali pasirodyti kaip nulemta idealizmo ir atmetanti šiapusybės komfortą, dėl mokslo institucionalizacijos galime kalbėti apie besirandančią pragmatinę mokytojų dimensiją.

⁴⁰³ Daniel Hermannus, *Stephano I Regi Poloniae [...] immatura morte praerepto communis Reipublicae lachrymae*, fol. A3v.

⁴⁰⁴ Merkelis Giedraitis, „Elegia in mortem Catharinae Wolovicz, coniugis generosi ac magnifici Domini Petri Vesolovij Baronis a Bialystok, in magno Ducatu Lithuaniae. Authore Melchiore D. Gedrocio L. Regiomonti Borussiae excudebat Ioannes Daubmanus, 1561“ in: *Naujasis Židinys-Aidai*, nr. 9–10, vert. Eugenija Ulčinaitė, 1999, p. 450.

⁴⁰⁵ Jonas Radvanas, *Raštai*, p. 229.

⁴⁰⁶ Mikalojus Husovianas, *Raštai*, p. 155.

⁴⁰⁷ *Ibid.*, p. 114.

Atsižvelgiant į šeimos turtinę padėtį, ne visų motyvacija studijuoti Vilniaus akademijoje buvo vienoda. Popiežiaus nuncijus Antonio Possevinas pažymi, kad nepasiturintieji rusėnai (kaip dažniausiai ir nutinka), pirmiausia mokosi tų dalykų, kuriuos mato naudingesnius tvarkant privačius reikalus, o turtingesnieji atsideda kilnesniems – pirmiausia dieviškiems klausimams (*ad Divinam rem*)⁴⁰⁸. Kartu švietimo institucionalizacija, atviresnė švietimo sistema galinti suteikti tam tikrą socialinio mobilumo laipsnį. Possevino siūlymu, kad būtų paspartinta stačiatikių konversija, būtina steigti seminariją, kurioje šie susipažintų su Apaštališkojo Sosto didybe, pramoktų graikų kalbos ir katalikiškų papročių. Perėję šią „probaciją“, dalis gabiausių, mokančių lotyniškai ir graikiškai bei galinčių pramokti itališkai, galėtų būti siunčiami į Romą tęsti mokslų⁴⁰⁹.

Arte et Marte – menų ir karybos, Apolono ir Marso – sritis į koherentišką visumą sujungia tas pats Husovianas, karalienei Bonai pasakodamas apie mokslingumo naudą valstybingumui ir respublikos klestėjimui. Anot jo, mecenatų parama mokslams ir menams – valstybės atsparumo ir stiprybės pagrindas, ką „gausybe pavyzdžių įrodo tiek graikai, tiek romėnai, kurie galingiausi buvo tada, kai klestėjo mokslai“; mokslų ir menų nuosmukis atsiliepė ir valstybių politinei galiai – „kai nyko talentai, silpnėjo jėgos, o joms nusilpus, valstybė griuvo, ir įsigalėjo beteisė padėtis“⁴¹⁰. Poetas čia užčiuopia, viena vertus, tam tikrus parametrus, kas apibrėžia civilizaciją, bet kartu reflektuoja kultūrinio kanono svarbą suverenumui ir bendruomeninei tvarkai; kartu su *translatio studiorum* perimamas simbolinis kompleksas, grindžiantis ne tik suverenumą, bet ir bendruomenės tarpusavio santykius, kuriuos pirmiausia įtvirtina tvari teisinė sistema.

3. 3. *Translatio iuris*

Ankstyvųjų naujųjų laikų LDK teisė suvokiama kaip vienas svarbiausių bajoriškojo gyvenimo atributų. Ankstyvaisiais naujaisiais laikais spartėja teisės kodifikavimo pastangos, remiamasi kanonų teisės pavyzdžiu ir ją grindžiančiu romėnų teisės (Justiniano kodekso, Digestų ir kt.) modeliu. *Translatio*, perimamumo ir integravimo, motyvas aidi ir svarstant apie LDK teisės normų kodifikavimą, tačiau kartu teisiniuose debatuose nuo XVI a. pradžios aidi teisės kaip suverenumo laido suvokimas. Šį procesą galima

⁴⁰⁸ Antonius Possevinus, *Moscovia*, Vilnae: In Lituania apud Ioannem Velicensem, 1586, fol. 21v.

⁴⁰⁹ *Ibid.*, fol. 21r–v.

⁴¹⁰ Mikalojus Husovianas, *Raštai*, p. 14–15.

pavadinti savosios teisės šaltinių paieška papročiuose, kalboje, simboliniame suverenaus valdovo statuse ar kilmės mitologijoje. Šiame kontekste neužtenka apsiriboti romėnų teisės atspindžių LDK teisėje paieška⁴¹¹ – pirminis šios dalies tikslas įvertinti, kaip LDK teisė formuoja ir konservuoja tapatumą, funkcionuoja iš pradžių kaip sarmatizmo alternatyva, o vėliau – kaip jo integrali dalis.

Teisės sistemos formavimasis neatsiejamas nuo bendresnių kultūrinių tendencijų, ypač kai kalbame apie dinamiškus XV–XVI a. pokyčius išgyvenančią LDK. Juliuszas Bardachas, svarstydamas romėnų teisės recepciją LDK, atkreipia dėmesį, kad sėkmingai recepcijai reikia turėti tam tikrą kultūrinį minimumą, konkrečius ir artikuliuotus poreikius, kuriuos diktuoja tiek socialinis kontekstas, tiek intelektualinis potencialas⁴¹². Pavyzdžiui, lotynų kalba, kaip tam tikrą kultūrinį kodą padedantis internalizuoti komunikacijos kanalas, sutinka jau egzistuojančią socialinę struktūrą ir joje nusistovėjusias normas, kurias bendruomenė gali susisteminti remdamasi naujai perimtomis kultūrinėmis paradigmomis. Įstatymų sąvadas tada tampa politinio savarankiškumo manifestacija, kuria valdantysis elitas sutvirtina savo politinę-valstybinę tapatybę⁴¹³, tačiau tai nėra nekritiška recepcija, o veikiau interpretacija, adaptacija ir papildymas. Pavyzdžiui, 1506 m. sudarytame Lenkijos teisyne, vadinamajame Laskio statute, įrašyti keturi su Lietuvos–Lenkijos unija susiję dokumentai, lenkų vertinti kaip integrali Lenkijos teisinės jurisprudencijos dalis, leidžianti pagrįsti pretenzijas į LDK. Lietuvos Statutuose, priešingai, nebūta jokių užuominų į bendrą valstybę ar į unijos tradiciją – jie atsiranda ne tik kaip pastanga kodifikuoti teisinės normas, bet ir aiškiai pabrėžti valstybės savarankiškumą⁴¹⁴.

Lietuvos teisinio savarankiškumo sąsają su politiniu suverenumu 1536-aisiais savo memoriale karalienei Bonai Sforcai apibrėžė Vilniaus vaivada Albertas Goštautas. Norėdama supaprastinti teisinį administravimą, Bona siekė Lenkijoje ir Lietuvoje suvienodinti teisėjų skyrimo tvarką: Lietuvoje (lenkų pavyzdžiu) teisėjai būtų skiriami iš bajorų, būtų atsisakoma valdovo pareigūnų (tijūnų, valdytojų, vaivadų ir kt.) teismų. Goštauto argumentas, kad

⁴¹¹ Romėnų teisės įtaką LDK statutams yra tyrinėjęs Juliuszas Bardachas: Juliusz Bardach, *Statuty litewskie a prawo rzymskie*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 1999.

⁴¹² *Ibid.*, p. 33.

⁴¹³ Juliusz Bardach, „Statuty Litewskie w ich kręgu prawno-kulturowym“ in: idem., *O dawniej i niedawniej Litwie*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, 1988, p. 25–26.

⁴¹⁴ Jūratė Kiaupienė, „Lietuvos statutas: XVI amžiaus teisinės ir politinės kultūros sąveikos“ in: Irena Valikonytė, Neringa Šlimienė (red.), *Lietuvos statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017, p. 149–150.

vienokia tvarka yra Lenkijoje, o kitokia – LDK, baigiamas pastebėjimu, kad lenkai laisvai renka karalių, o Lietuva yra „bendra visų karaliaus vaikų tėvynė“⁴¹⁵. Šalia dinastinio suverenumo kilmės principo Goštautas pabrėžia ir tvarkos (*ordinatio*), kylančios iš papročio, svarbą. „Kiekviena valstybė turi savitą teismo vykdymo tvarką“, – apibendrina Goštautas, pateikdamas Romos, Galijos, Ispanijos ir kitų Eurpos kraštų pavyzdžius⁴¹⁶.

Atsakydamas į Goštauto argumentus, karaliaus sekretorius Jonas Chojenskis pasitelkė *translatio iuris* motyvą. Anot jo, Goštautas iš esmės suplaka į viena teisės paprotį ir teisės procesą. „Niekas neprieštarauja ir netrukdo, kad [teisėjai] lietuviška teise ir papročiais naudotųsi, kad teisingumas greitai ir tinkamai, kiekvienam – tiek dideliame, tiek mažame, – būtų įvykdytas“, – sako Chojenskis, pabrėždamas, kad tam tiesiog tokioje didelėje valstybėje kaip LDK reikia nuolat vietoje reziduojančių teisėjų, ir čia pat pridėdamas, kad niekas Lietuvos teisės ir papročių keisti nei geidžia, nei svarsto⁴¹⁷. Jis teigia, kad tiek lenkai, tiek lietuviai kadaise buvo subordinuoti neribotai kunigaikščio ir karaliaus valdžiai, tačiau įveikę grubius papročius, „ėmė apgyvendinti miestus, ėmėsi prekybos pirma su kaimynais, o vėliau – ir su toli gyvenančiomis liaudimis, ir taip vieni kitų papročius, kuriuos ir puošnesniais, ir prie dorybės labiau artinančiais laikė, perėmė“⁴¹⁸. Goštauto argumentas, kita vertus, baigiasi pastanga atmesti šio komunikacinio proceso įtaką savuoju *translatio imperii* matymu; savo argumentus jis užbaigia sakydamas, kad Lietuvoje atitinkama tvarka ir paprotys egzistavę nuo „karaliaus Atilos“ laikų, taip, žinoma, referuojant į romėnišką lietuvių kilmę⁴¹⁹ ir bendramatiškumą antikiniam pasauliui.

Suverenumo kildinimas iš prigimtinio valdovo, magnatų įvardijimas patricijais, aliuzija į Antiką siekiančią lietuvių kilmę – politinio Goštauto manifesto dalys. Šią liniją papildė tai, kas laikytina papročio teise – apie tai kalba Mykolas Lietuvis, o po šimtmečio – bajorams skirtoje odėje tėvų ir tautos papročius akcentuojantis Sarbievijus, prabylantis Amfiono, legendinio Tėbų karaliaus, lūpomis. Bajorai skatinami vengti „svetimų papročių“ ir mokyti sūnus „įstatymų savo gimto krašto, papročių dorų ir tikybės bočių“⁴²⁰. Nors Sarbievijus jau operuoja „sarmatizuotoje“ aplinkoje ir

⁴¹⁵ „Lithuania autem communis est omnium filiorum regis patria“; *AT*, t. XI, p. 163.

⁴¹⁶ „[S]ingulae civitates suam peculiarem habent dicendi juris observantiam“; *AT*, t. XI, p. 163.

⁴¹⁷ *Ibid.*, p. 167. Autorius dėkoja Karoliui Čižauskui už galimybę šiame darbe pasinaudoti nepublikuotu Chojenskio atsakymo Goštautui vertimu.

⁴¹⁸ *Ibid.*, p. 165.

⁴¹⁹ *Ibid.*, p. 165.

⁴²⁰ Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Lemties žaidimai...*, p. 393.

kreipiasi į platesnę – lietuvių ir lenkų – politinę tautą, tiek jis, tiek Goštautas teisės šaltinius, praktiką ir procesus mato kaip hermetiškus ir izoliuotus nuo išorės įtakos, o paprotį – kaip vieną iš pagrindinių teisingos socialinės santvarkos šaltinių.

Alternatyvą tokiam izoliuotam teisės traktavimui pateikia jau minėtas Chojenskis, o vėliau – Petras Roizijus, kurių požiūrį galima apibūdinti kaip *translatio iuris*, atvirumo teisės normų bei principų sklaidai ir perimamumo naratyvą. Chojenskis pabrėžia, kad „kaimynai iš kaimynų, gentys iš genčių, o tautos – iš tautų perėmė ir papročius, ir įstatymus – kitados iš graikų perėmė įstatymus romėnai, o iš šių – visas krikščioniškas pasaulis“. Jis referuoja ir į ne tokius tolimus pavyzdžius, sakydamas, kad ir pas lenkus ne viskas sava, o perimta iš italų, vokiečių ar kitų tautų⁴²¹.

Taip pat ir romėniškoji Roizijaus teisės reforma neatsiranda vakuume, nes ir romėnų teisės normos taip pat turi savo ištakas Graikijoje: anot jo, jei kitados Roma siuntė pas „narsius achajus“ pasiuntinius su misija perprasti šių įstatymus ir pritaikyti juos „Romulo miestui“, tai ir karalius Augustas turėtų nebijoti sekti kviritų pavyzdžiu, keičiant senolių teisyne normas ar jas papildant romėnų teiginiais⁴²². Šioje vietoje Roizijus turi omenyje antikinio pasaulio istorijos epizodą, kai, nuvertę monarchiją ir kurdami respubliką, romėnai pasiuntė delegaciją į Atėnus perrašyti Solono įstatymų – o kartu ir papildomas misijas į kitus graikų kraštus su ta pačia užduotimi. Tai atpasakoja ir 1561 m. vyskupo Jono Domanovskio iniciatyva parengto Žemaičių vyskupijos kapitulos statuto, prie kurio rengimo prisidėjo ir Roizijus, pratarmė. Anot Domanovskio, graikiškų teisės normų perėmimas, jų pritaikymas leido užtikrinti tvarų pilietinį Romos gyvenimą, kuris netrukus virto sparčia ekspansija visomis pasaulio kryptimis⁴²³. Vyskupui tai tampa argumentu priimti taisykles, kuriomis būtų galima vadovautis sprendžiant vyskupijos reikalus – o kartu liudija ir pretenzijas matyti Katalikų bažnyčią kaip Romos paveldo išsaugotoją ir puoselėtoją.

Vėliau ši *translatio* tradicija gyvuoja autonomiškai kaip literatūrinė bendroji vieta. Laidotuvių kalboje, skirtoje Brastos pakamariui Mikalojui Pacui, Matas Čerskis pažymi, kad velionis visas pastangas dėjo išsaugoti pilietinę tvarką ir stiprinti Respublikos didybę, o visus, įžeidusius valstybę ar jos vardą, nedvejodamas baudė. Anot Čerskio, tokia nuostata – ne lietuvių paprotys ar nuopelnas, bet ilgametės tradicijos tąsa, mat:

⁴²¹ AT, t. XI., p. 166–167.

⁴²² Petras Roizijus, *Rinktiniai eilėraščiai*, p. 202.

⁴²³ Wioletta Pawlikowska-Butterwick, Liudas Jovaiša (sud.), *Vilniaus ir žemaičių katedrų kapitulų statutai*, p. 345.

[Š]į paprotį, pradėtą graikų, pasisavintą lotynų, perimtą barbarų ir mūsų senolių patvirtintą, mums paveldėjimo teise paliktą, kilniausių ir išmintingiausių žmonių nuomone bei autoritetu, visų žmonių, visų genčių sutarimu patvirtintą, iki šios dienos matome esant vertą išsaugoti.⁴²⁴

Būtent su įstatymų išsigimimu lietuvių nuosmukį sieja Mykolas Lietuvis, pabrėžiantis, kad maskvėnai „giriasi iš mūsų Vytauto pasikolinę įstatymus, kurių mes dabar atsisakėme“ – lietuvių teisė iš esmės sutaurina maskvėnus, bet apleidę ją, lietuviai netenka garbės ir kilnumo⁴²⁵.

Tiek Goštauto, tiek Roizijaus modeliai referuoja į Antiką. Pirmuoju atveju tai – lietuviškoji Antika, siejanti politinę tradiciją su senovės Roma ir iš jos atvykusiais patricijais. Antruoju matoma platesnė, ne „nacionalinė“, Antika, kurios pagrindinis principas yra recepcija, grįsta ne tiek politiniais, kiek kultūriniais argumentais. Šio klausimo intensyvumą lėmė ir XVI a. aplinkybės, kai lotyniškasis tapatumo modelis LDK labiausiai konkuravo su panašiu metu besiformavusia lenkiškąja sarmatizmo ideologija. Galima išskirti dvi jos atsiradimo priežastis, kurių pirmoji sutampa su įprastu lietuvių kilmės legendos vertinimu: tai besikuriančios valstybės istorinių ištakų ir savilegitimacijos pagrindo paieškos Europos tarptautinėje sistemoje. Antroji priežastis – bandymas integruoti daugelį Abiejų Tautų Respublikoje gyvenančių tautų, pasiūlant joms bendrą ideologinę kvazitautinį konceptą⁴²⁶.

Vienas iš sarmatizmo atramos taškų buvo paprotinės lenkų teisės, kuriomis grindžiamas bajorų luomo primatas, ir jos normų išsaugojimas. Todėl į Lenkiją kaip Krokuvos universito romėnų teisės profesorius atvykęs Roizijus netrukus įsivėlė į polemiką su romėnų teisės oponentais, iš kurių garsiausias buvo Stanislawo Orzechowskio balsas. „Lenkiškosios“ teisės mokykla teigė, kad romėnų teisės normų priėmimas pragaištingas valstybės sąrangai, mat, viena vertus, ja galima pagrįsti autokrato valdžią (plg. romėnų

⁴²⁴ „Hunc morem institutum a Graecis, usurpatum a Latinis, receptum a Barbaris, a nostris maioribus approbatum, nobis haereditario iure relictum <...> ad hanc usque diem conservatum videmus“; Mateusz Czerski, *In obitum magnifici domini d. Nicolai Pac, succamerarii Brzestensis, oratio*, p. A3r.

⁴²⁵ „at Moscovitae gloriantur se a nobis leges sumpsisse Vitovvdinas, quas non iam contemsimus“; Mykolas Lietuvis, *Michalonis Lituani De moribus tartarorum, lituanorum et moschorum fragmina X, multiplici historia referta [...] Nunc primum per I. Iac. Grassrum, C. P. ex Manuscriptu Authentico edita*, Basileae: Apud Condradvm Waldkirchivm, p. 23.

⁴²⁶ Janusz Maciejewski, „Sarmatyzm jako formacja kulturowa: geneza i główne cechy wyodrębniające“, in: *Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja*, nr. 4 (16), 1974, p. 14–15.

teisininko Ulpiano maksimą *princeps legibus solutus est*) – o kartu romėnų teisė galinti atverti duris aktyvesniam Šventosios Romos imperatoriaus kišimuisi į Lenkijos vidaus reikalus⁴²⁷.

Neįtikinęs Žygimanto Senojo įgyvendinti teises reformas romėniškos teisės pavyzdžiu, savo pastangas Roizijus nukreipė į naująją valdovą – Žygimantas Augustas net literatūros kūriniuose raginamas priimti romėnų įstatymus ir taip patobulinti lenkų teisynus. „Laidotuvių atpasakojime, mirus dieviškajam sarmatų karaliui Žygimantui, ir pamokyme jo sūnui Žygimantui“ jis ragina neklausyti retorijų, nežinia kodėl puolančių „šventuosius kviritus <...> ir šventą sąvadą romėnų teisės“⁴²⁸.

Didžiausi aktyvios Roizijaus veiklos nuopelnai LDK teisei ir teisei minčiai – dalyvavimas Antrojo Lietuvos Statuto redakcinėje komisijoje⁴²⁹, pagalba rengiant Žemaičių vyskupijos kapitulos statutą. Jis buvo paskirtas į valdovo teismą spręsti LDK magdeburginių miestų piliečių apeliacinių skundų. Šiame teisme sukaupą patirtį Roizijus suguldė į „Decisiones Lithuanicae“ (1563 m.) – veikalą, kuriame apžvelgė praktikoje iškylančius teisės taikymo kazusus, ir kuris per ateinančius dešimtmečius tapo svarbiu teisės veikalu visoje Europoje (knyga buvo perspausdinta Frankfurte, Venecijoje ir Lione)⁴³⁰. Tiesa, šiose bylose romėnų teisės vaidmuo buvo pagalbinis, nes sprendžiant miestiečių bylas, remtasi „teutonų“ – t. y. Magdeburgo – teise, ir tik neradus ten tinkamų apibrėžimų ir normų, reikėdavo „imtis imperatorių ir popiežių teisynų, kuriais dera papildyti teutonų teisę arba paskelbti, kuri jos vieta yra nelabai aiški“, kaip sprendamas viena bylą pabrėžia Roizijus⁴³¹.

Išskirtinį dėmesį romėnų teisei aptariamam laikotarpiu galėjo lemti kelios aplinkybės. Viena jų – bendras Renesanso kultūrinis fonas, apimantis

⁴²⁷ Tomasz Fijałkowski, „Orzechowski ir Rojzjusz. Kartka z dziejów polemiki staropolskiej“ in: *Prace Polonistyczne*, ser. XXVIII, 1972, p. 193–199.

⁴²⁸ Pedro Ruiz de Moros, „Historia funebris in obitu divi Sigismundi Sarmatiarum regis et ad Sigismundum filium admonitio“ in: Bronisław Kruczkiewicz (red.), *Petri Royzii Alcantalicensis Carmina*, Kraków: Typis Universitatis Jagiellonicae, 1900, t. 1, p. 117.

⁴²⁹ Nors jokiuose šaltiniuose nesama patvirtinimo, istoriografijoje dėl to sutinkama. Marzena Dyjakowska, „Decisiones Lithuanicae Piotra Rojzjusza – przykład renesansowego źródła poznania stosowania prawa rzymskiego przed sądem asesorskim w Wilnie. Problemy badawcze i translatorskie“ in: *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 13(1), 2020, p. 5.

⁴³⁰ Vytautas Andriulis, „Petras Roizijus Lietuvos XVI amžiaus teisės kultūros kontekste. Istoriografinės įžvalgos“ in: Irena Valikonytė, Lirija Steponavičienė (sud.), *Pirmasis Lietuvos statutas ir epocha. Straipsnių rinkinys*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 171.

⁴³¹ Petras Roizijus, *Lietuvos sprendimai, 1563*, p. 380–381.

pastangas kodifikuoti teisę ir perimti Antikos kultūrinius laimėjimus, tarp kurių, žinoma, patenka ir Digestai, Institucijos ir kiti teisiniai paminklai. Antra vertus, XVI a. intensyvėja politinio elito jaunuomenės kelionės bei mokslai Europos universitetuose. *Peregrinationes* ne tik „purena“ dirvą palankesnei naujovių recepcijai – pavyzdžiui, suteikia gilesnį supratimą apie romėnų teisės pranašumą ir svarbą⁴³² – bet ir ugdo intelektualų sluoksnį, kuris vertina paprotinę teisę per kultūrinę, sisteminę optiką. Į Romos teisę kaip į teisingumo šaltinį referavo Abiejų teisių daktaras Abraomas Kulvietis, karalienei Bonai priminęs, kad jį kaltinantys oponentai „yra teisėjai savo byloje priešingai teisingiausiam teisės dėsniui, kuris sako, kad niekas negali būtų teisėju savo byloje“ (plg. su *Codex Iustinianus* 3, 5: *nemo potest esse iudex in sua causa*)⁴³³. Kritikuodamas galimybę bajorui už valstiečio nužudymą išsipirkti pinigine bauda, Andrius Volanas pabrėžia, kad „ko pagal romėnų įstatymus šeimininkas negalėjo daryti savo vergui, pagal mūsų įstatymus leidžiama daryti ne vergams, o savo tautos žmonėms“⁴³⁴.

Neabejotina, kad romėnų teisei palankus buvo ir istorinis diskursas – įsitvirtinusi kilmės iš romėnų teorija, kurianti atsvarą lenkiškajam sarmatiškajam naratyvui, natūralu, skatino ieškoti ir savitų teisės šaltinių. Prie Antrojo Statuto rengybos prisidėjęs valdovo sekretorius Augustinas Rotundas juos randa Jogailos Lietuvos krikšto privilegijose, kurias pildė ir tobulino vėlesni valdovai. Besivadovaudami jomis, lietuviai reguliavo „žemės pardavimo teisę, vaikų ir našlaičių teises į mirusiojo turto paveldėjimą, moterų ištekimą ir daugelį kitų [sričių]“⁴³⁵. Rotundo interesas – lingvistinis: Roizijui labiausiai rūpėjo teisės normų kilmė, jurisprudencija ir teorinė reikalo pusė (t. y. tai, ką iš tiesų ir šiuolaikiniai teisininkai pavadintų „romėnų teise“), o Rotundas pirmiausia telkiasi į kalbą. Anot jo, vadovaudamiesi lotyniškai surašytais privilegijomis, valdovai teisingai ir teisėtai valdė, o įstatymams, „privilegijoje trumpai lotyniškais žodžiais“ išdėstytiems, nieko netrūkė. Tačiau vos tik Žygimantas Senasis pabandė teisę kodifikuoti rusėniškai, tuoj vis atsirasdavo nepatenkintųjų, reikalaujančių įstatymus peržiūrėti ir koreguoti, kad jie būtų aiškesni ir nedviprasmiški⁴³⁶.

⁴³² Juliusz Bardach, „Statuty Litewskie w ich kręgu prawnokulturowym“, p. 33–35.

⁴³³ Dainora Pociūtė (red.), *Abraomas Kulvietis: Pirmasis Lietuvos Reformacijos paminklas. Abraomo Kulviečio Confessio fidei ir Johanno Hoppijaus Oratio funebris*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 192.

⁴³⁴ *Non in servos, sed in suae gentis homines licere*; Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, p. 131.

⁴³⁵ *Archiwum Komisji Prawniczej...*, t. 7, p. XX–XXI.

⁴³⁶ *Ibid.*, p. XX–XXI.

Tad Rotundo vertinimą galima interpretuoti taip, kad būtent lotyniškasis teisės *korpusas* tampa LDK Konstitucija, jos esminiu suverenumo ir teisės šaltiniu (*Latine non Russice scripto, tradita sunt vestrarum semina legum*⁴³⁷). Jis apibrėžia ir lotynų kalbos vartojimo sferas: ja reikėtų naudotis įstatymuose, privilegijose ir diplomatijoje – ten, kur ir iki šiol jos reikšmė nemažėja; tačiau čia pat jis sąrašą papildo ediktais, teismų sprendimais, teismo proceso formulėmis, sutartimis, prekybiniais dokumentais, galiausiai – privataus gyvenimo poreikiais⁴³⁸. Pažymėtina, kad ne kokybiškai dominuojanti rusėnų kalba, bet būtent konstitucinė lotynų kalba pasirenkama kaip būsima gyvenimo kalba; nuo politinio suverenumo manifestacijos pereinama prie praktinio gyvenimo aspektų, o ne atvirkščiai. Tačiau idealizmą sustabdė realijos: pačiame Antrojo Statuto vertime pabrėžiamas reikalavimas teismo dokumentus rašyti „rusėniškomis raidėmis, ir ne kita kalba, kaip tik rusėnų“⁴³⁹.

Lingvistinis Rotundo argumentas iš esmės simuliuoja ir socialinę tvarką. Argumente, kad rusėniškai surašytus įstatymus „kiekvienas savaip interpretuoti ir savo [pageidaujama] linkme pasukti, ką lotyniškai kalbantiems bei rašantiems užgina daugybė gramatikos taisyklių“, galima išvelgti tezę, jog lotynų kalba yra artimesnė „tiesai“, nes neleidžia „klaidingų“ interpretacijų⁴⁴⁰ – panašų kalbos struktūrinio pranašumo argumentą aptinkame ir Mykolo Lietuvos fragmentuose⁴⁴¹, ir Strijkovskio pastaboje apie istorijos rašymą remiantis rusėniškomis kronikomis. Tokius keblumus iliustruoja Pirmojo Lietuvos Statuto vertimo į lotynų kalbą niuansai: rusėniškos Statuto normos, kurios buvo išplėstinio ir deskriptyvaus pobūdžio, lotyniškame variante randa nusistovėjusius, tradicinius abstrakčius atitikmenis, todėl Statuto straipsniai sutrumpėja ir tampa mažiau dviprasmiški – t. y. struktūriškai pranašesni dėl pačios kalbos talpumo. Kita vertus, nusistovėjusi teisinė praktika papildo ir lotynišką teisinį diskursą. Rusėniško statuto vertėjas į lotynų kalbą kartais pritaiko įtvirtintą romėnų teisės terminiją ir sąvokas, verčia anksčiau vartotus terminus iš privilegijų ir jurisprudencijos arba įveda naujus, kurių romėnų teisė apskritai nežinojo arba juos vartojo kita prasme (лице – *facies*, voginys, злодей приличный – *fur facionatus*, sugautasis su voginiu, легкость –

⁴³⁷ *Ibid.*, p. XX.

⁴³⁸ *Archiwum Komisji Prawniczej...*, p. XIX.

⁴³⁹ *Ibid.*, p. 71.

⁴⁴⁰ *Ibid.*, p. XXI.

⁴⁴¹ Plg. fragmentą apie maskvėnų mokslą, kuris „negali žadinti dorybingumo“; Mykolas Lietuvis, *Michalonis Lituani De moribus tartarorum, lituanorum et moschorum fragmina X...*, p. 23

levitas, nepagarba, граница – *granicie*, riba ir kt.⁴⁴²). Tai rodo, kad net abstraktesnė lotynų kalba (ir romėnų teisė) galiausiai turi laviruoti nusistovėjusioje teisinėje kultūroje, praktikoje ir kalbiniame diskurse.

Nepaisant Mykolo Lietuvos ar Augustino Rotundo idėjų, plataus masto LDK lotynizacija taip ir liko tik projektas, o rusėnų kalba dar kuriam laikui – viešojo gyvenimo realybe, kol ją XVII a. išstūmė lenkų kalba. Trečiojo Lietuvos Statuto prakalboje LDK pakancleris Leonas Sapiega, vėliau epitalamijuje Simono Samuelio Sanguškos pavadintas „Roksolanų [t. y. rusėnų, slavų] žemės žiedu“⁴⁴³, pasidžiaugia, kad LDK gyventojai gali didžiuotis ir naudotis teisyne, kuris surašytas „sava kalba“ – suprask, rusėniškai. Vis dėlto šią ištarą reikėtų matyti platesniame, visos prakalbos kontekste: svarbiausia Sapiegos mintis yra ta, kad teisė veiksni tik tada, kai kiekvienas pilietis ją pažįsta, supranta ir ja naudojasi – todėl kalba čia tėra įrankis, neturintis jokios substancialios ar gilesnės paskirties, kaip tik užtikrinti, kad teisyne normos bus (at)pažįstamos kiekvienam⁴⁴⁴. Pagal šį kriterijų, lotynų kalba pelnytai atmetama, mat nors ir turėdama sakralinį matmenį⁴⁴⁵, civilizacinį mastelį ir prie „tiesos“ vedančią gramatiką, praktiniu-socialiniu požiūriu yra pernelyg apribota, kad galėtų tapti visuotiniu komunikacijos įrankiu. Galima hipotetiškai svarstyti, kad „Vilniaus lotynintojų“ pastangos lėmė ir gana vėlyvą rašytinės lietuvių kalbos atsiradimą, mat sutapatinus lotynų ir lietuvių kalbas, fiksuoti rašmenimis „sugadintą“ lotynų kalbą (t. y. slavų ir (ar) vietinių gyventojų šnektos paveiktą lotynų kalbą) nebėra prasmės⁴⁴⁶. Tai galima vertinti ir kaip lietuviškojo kultūros modelio plėtotės stabdį⁴⁴⁷.

Ši trumpa apžvalga leidžia pajusti, viena vertus, teisinio diskurso svarbą XVI a. LDK viešajai erdvei ir politinei sistemai. Kartu – apsvarstyti, kiek

⁴⁴² Vytautas Raudeliūnas, „Pirmojo (1529) Lietuvos statuto lotyniškieji nuorašai“ in: Vytautas Andriulis et al. (red.), *Teisės bruožai Lietuvoje, XV–XIX a.*, Vilnius: Mintis, 1980, p. 53–54.

⁴⁴³ Szymon Samuel Sanguszko, *In nuptias illustris et magnifici domini d. Leonis Sapihae...*, fol. A2.

⁴⁴⁴ Leonas Sapiega, „Visiems luomams visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje Leonas Sapiega, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakancleris, Slonimo, Morkuvos, Medelio seniūnas, skiriu savo nuolankius ir širdingus patarnavimus“ in: Regina Koženiausienė (sud.), *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: „Mokslas“, 1990, p. 104–106.

⁴⁴⁵ Plačiau žr. šio darbo dalį „Apie sutaurinimo galią“.

⁴⁴⁶ Pietro U. Dini, *Aliletoescur. Prie baltų kalbotyros ištakų: teorijos ir jų kalbinė aplinka XVI amžiuje*, Vilnius: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2023, p. 554.

⁴⁴⁷ Tokią poziciją išsakė dar Ignas Jonynas. Plg. Mečislovas Jučas, *Krikščionybės kelias į Lietuvą. Etapai ir problemos*, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 103.

teisės šaltinių klausimas koreliuoja su kitais tapatybės aspektais, pavyzdžiui, kalba ar suverenumu. „Izoliacionistinė“ Goštauto pozicija Antikos ir *translatio* neatmeta, bet nemato pertrūkio: jam lietuvių teisės šaltinis yra su Palemonu ir jo palydovais siejama politinė tradicija ir per ilgus amžius nusistovėjusi tvarka. Roizijus teisę vertina kaip atvirą, poleminių lauką, kuriame neišvengiama komunikacinė recepcija. Rotundas taip pat referuoja į lietuviškąją Antiką, tačiau jo argumentacijoje pagrindinė strategija yra ne tik politinė tradicija, bet ir lingvistinė tvarkos argumentacija, polemika su rusėnų kalbos taikymu, lotyniškose privilegijose ir teisynuose matant LDK politinę konstituciją ir suverenumo prielaidas. Galiausiai, Leono Sapiegos pratarmė Trečiajam Lietuvos Statutui išreiškia teisės viešumo principą, kurį dera sieti su funkciniais kalbos vartojimo ypatumais: teisė veiksni tik kai vieša ir suprantama kiekvienam, todėl rusėnų kalba, kurią moka kiekvienas LDK pilietis, tam yra tinkamiausia. Šios pastabos tėra ribota hipotetinė schema ir neišsemia visos teisės šaltinių problematikos, tačiau jos pakanka parodyti teisės ir tapatybės lygmenų sąveikos galimybę – ypač *Latinitas* kontekste.

4. APIE SUTAUrinIMO GALIĄ: *LATINITAS* KAIP KILNUMO ŽYMĖ

Lotynų kalba Ankstyvųjų naujųjų laikų visuomenėse, savo tapatumą imančiose grįsti etniniais elementais, suvokiama pirmiausia kaip elitarinė ir, LDK atveju, ekspansyvi kalba. Renesanso filologai, tokie kaip Lorenzo Valla, pabrėžė, jog Dievas lotyniškus rašmenis laikė lygiais graikiškiems ar hebrajiškiems, bet jau po šimtmečio vis stipresnes pozicijas net sakralinėje sferoje ėmė užimti šnekamosios kalbos⁴⁴⁸, taip sukeldamos įtampą tarp išimtinio *Latinitas* statuso ir nacionalinių kultūrų. Sakralų lotynų kalbos matmenį fiksuoja Augustinas Rotundas „Pasikalbėjime lenko su lietuviu“: tai viena iš trijų kalbų, kuriomis užrašytas kaltinimas Jėzui⁴⁴⁹ – kas reiškia, anot vokiečių humanisto Petro Mosellano, kad savo mirtimi ant kryžiaus Kristus pašventino graikų, lotynų ir hebrajų kalbas, suteikė joms kokybiškai naują statusą⁴⁵⁰. Lietuvoje ji įsitvirtina taip pat pirmiausia per Jogailos, Vytauto ir visos Lietuvos krikštą. Lotynų kalbos kilnumas (*dignitas*) suteikia pagrindą etnopolitinei savilegitimacijai, o jos struktūrinės savybės (gramatika, ilgametis kultūrinis paveldas) funkcionuoja kaip argumentas socialinei tvarkai, padeda išryškinti barbariškumo ir civilizacinės *Tvarkos* kontrastą.

Akvaizdžiausias to pavyzdys – jau minėtojo Rotundo ir kitų Vilniaus XVI a. humanistų⁴⁵¹ pastanga perkelti svarbią renesansinę orumo (lot. *dignitas*) kategoriją iš lotynų kalbos į lietuvių kalbą⁴⁵². Ilgą istoriją, tradiciją ir kultūrinį foną turinčios kalbos (lotynų, senovės graikų, hebrajų) tampa orumo šaltiniu ir šnekamosioms kalboms. Jos ne tik „paskolina“ kultūrinius įvaizdžius, bet ir, lotynų kalbos LDK atveju, prišlieja prie Vakarų kultūros⁴⁵³. Tiek lietuvių papročių apropiacija (aiškinimas antikiniai ar krikščioniškais įvaizdžiais), tiek Mykolo Lietuvio lotyniškų ir lietuviškų atitikmenų sąrašas rodo, kad

⁴⁴⁸ Gabriele Hille-Coates, „Von den heiligen Sprachen im lateinischen Mittelalter und Renaissance- Humanismus“ in: Werner Hüllen, Friederike Klippel (red.), *Heilige und profane Sprachen: Die Anfänge des Fremdsprachenunterrichts im westlichen Europa / Holy and profane Languages: The Beginnings of Foreign Language Teaching in Western Europe*, Wiesbaden: Harrasowitz, 2002, p. 13–30.

⁴⁴⁹ „Statut Litewski : drugiej redakcji...“, p. XIX.

⁴⁵⁰ Susan R. Boettcher, „Humanism and the dream of Christian unity“, p. 579. Taip pat žr. Michael Richter, „Concept and evolution of the tres linguae sacrae“ in: M. Richter et al. (red.), *Language of Religion – Language of the People*, Brill, 2019. Šiomis kalbomis Poncijus Pilotas užrašė kaltinimą virš nukryžiuoto Jėzaus (Jn 19, 19–20).

⁴⁵¹ Mykolas Lietuvis, Vaclovas Agripa ir Augustinas Rotundas, siūlė laikyti lotynų kalbą gimtąją lietuvių kalbą.

⁴⁵² Pietro U. Dini, „Vilniaus humanistų „lotynintojų“ lingvistika“, p. 119–120.

⁴⁵³ Vytautas Ališauskas, „Šventosios kalbos ir šventieji raidynai...“, p. 232.

lingvistiniam dėmeniui šiose tapatumo artikuliacijose teikiamas svarbiausias vaidmuo⁴⁵⁴. Jau anksčiau šiame darbe minėtą Rotundo kritiką rusėniškiems teisynams ir Strijkovskio pastabas rusiškiems šaltiniams papildoma ir moralumo, taurių papročių klausimas. Mykolas Lietuvis atkreipia dėmesį, kad rusėnų kalba moraliniu atžvilgiu yra skurdesnė, mat ja neįmanoma išmokyti dorybių ir kilnaus elgesio: „Gaila, tačiau stokojame gimnazijų, skirtų mokytis skaitymo bei rašymo. Maskvėnų raštus, nieko iš senovės naudingo dorybingumui neturinčius, studijuojame, nors rusėnų kalba yra svetima mums, lietuviams, tai yra italams, kilusiems iš italų kraujo.“⁴⁵⁵ Fragmentė lingvistinių ir etinių argumentus galiausiai suskliaudžia genealogija ir etnopolitinis savarankiškumo motyvas – toks, kurio geopolitinę prasmę gerai nusako karaliaus sekretoriaus Kristupo Varševickio pastebėjimas apie LDK patirtį derybose su Maskva. Anot diplomato, maksvėnus reikėtų laikyti „ne derybininkais, bet kainos kėlėjais varžytinėse“ (lot. „non tam oratores, quam licitatores“), norėdamas pabrėžti, kad visas derybas Maskva pradeda tikėdamasi laimėti laiko ir per jį paspėsti naujas žabangas⁴⁵⁶. Čia rusėnų kalbai giminiška kalba – ar jos vartojimo būdas – taip pat išreiškia ne kilnų politinį veikimą (diplomatiją ir oratorystę), bet barbarišką naudos vaikymąsi (derybas varžytinėse). To pavyzdį pateikia Elijas Pilgrimovijus, kai derybose su LDK maskvėnai „pagal savo grubų paprotį, nepradėdami svarstyti reikalo iš esmės ir neleisdami jų malonybėms išdėstyti pasiūlymo, visą dieną gana grubiai ginčijosi su jų malonybėmis dėl savojo valdovo caro titulo“⁴⁵⁷. Šiuo atveju, barbariškasis Maskvos pasaulis skleidžiasi kitokiu kalbos registru ir „grubumu“, kuris trukdo „racionaliam“ derybų procesui.

Ankstyvųjų naujųjų laikų poslinkiai, kalba grindžiamas tapatumas meta iššūkį *Latinitas* kaip pagrindiniam kultūrinės ir politinės legitimacijos modeliui – net ir sakralumo srityje. Pirmiausia tai susiję su sielovados poreikiais ir poreikiu pasiekti platesnę tikinčiųjų bendruomenę, apsaugoti ją nuo barbarybės – paradoksalu, bet būtent „barbarų“ kalba pradėdama suvokti kaip priešnuodis barbariškoms tikėjimo praktikoms; gerai atpažįstamoje „Postilės“ pratarmėje Mikalojus Daukša konstatuoja:

⁴⁵⁴ Petro U. Dini, *Aliletoescur. Prie baltų kalbotyros ištakų: teorijos ir jų kalbinė aplinka XVI amžiuje*, Vilnius: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2023, p. 155.

⁴⁵⁵ Mykolas Lietuvis, *Michalonis Lituani De moribus tartarorum, lituanorum et moschorum fragmina X...*, fol. 3v–4r.

⁴⁵⁶ Krzysztof Warszawicki, *Panegyricus ad Stephanum I Polonorum regem et magnum Lituanorum ducem*, fol. C4r.

⁴⁵⁷ Elijas Pilgrimovijus, Didžioji Leono Sapiegos pasiuntinybė į Maskvą, 1600–1601 m., p. 77.

Nejau neregim, kiek daug mūsų Didžiosios Kunigaikštystės užkampių žūva, neišmanydami tikėjimo ir sielų išganymo dalykų; kokia daugybė prasčiokiškume, šiurkščiose nuodėmėse, pagoniškuose prietaruose iki pat šios dienos gyvena. [...] Ir tai – vien dėl tėvų kalbos apleidimo, dėl prigimtosios šnekos paniekinimo [...].⁴⁵⁸

Šis tiesioginis „kalbėjimas sieloms“ išryškina naują šnekamųjų kalbų dimensiją – galimybę nusakyti tautos gelminę pasaulėjautą ir jauseną, giliausią savastį⁴⁵⁹. Saliamono Risinskio lenkiškų patarlių rinkinyje, jo dedikacijoje bičiuliui Vinandai Kornelijui, autorius aiškina, kodėl nusprendęs surinkti lenkiškus posakius ir išleisti juos spaudai:

Juk išties daug kartų skundeisi – ir su tavimi daugelis kitų – matydamas tiek daug patarlių skirtingomis kalbomis išspausdintų, o būtent hebrajų, graikų, lotynų, galų, italų, ispanų, britų, belgų, pagaliau teutonų (bet nė vienos lenkiškai); galų gale, šių tautų kalba, kai būna puoselėjama, ir daugelį traukia savo gražumu, tada dar plačiau plinta. Tad tu ir kiti tinkama laikai, kad branduolys bei gyvastis (orig. *succus*) bet kurios šių kalbų, kurie tarsi siela glūdi patarlėse, ne tiek tą kalbą mokačius, o būtent kaimynus ar gretimas aplinkines gentis, bet ir tuos pačius, kurie tą kalbą gavo kartu su motinos pienu, galėtų maitinti (orig. *illis ipsis, qui eam ab uberibus maternis suxere, propinaretur*).⁴⁶⁰

Šiuose fragmentuose būtina pastebėti ir konfesinį momentą, mat katalikas Daukša referuoja į lietuvių, o protestantas Risinkis – į lenkų kalbą; netiesiogiai jie tęsia „šventųjų kalbų“ koncepcijos artikuliaciją – lotyniškosios kultūros atneštą Vakarų krikščionijos tapatumą jie „išverčia“ per sielovados prizmę, taip sutaurindami šnekamąsias kalbas, kurios netenka savo barbariškumo ir atšiarumo, bet, priešingai, padeda tiek pažinti tautos dvasią, tiek individualiam žmogui siekti išganymo.

Simbolinis *Latinitas* kompleksas sutaurina ir kitą barbariškumo dimensiją – vis dar gajas baltiškojo tikėjimo praktikas. Šias *interpretatio*

⁴⁵⁸ Cituojama iš: Vytautas Ališauskas (sud.), *Baltų religijos ir mitologijos relikvai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.)*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2016, p. 92–93.

⁴⁵⁹ Pats Daukša savo Jokūbo Ledesmos „Katekizmo“ vertimo pratarmėje tikinčiojo pa(si)ruošimą priimti tikėjimo tiesas vadina „dirva naujai užrausta“, akcentuodamas gimtosios kalbos svarbą tinkamai recepcijai; Mikalojus Daukša, *Mikalojaus Daukšos 1595 metų Katekizmas*, Vida Jakštienė, Jonas Palionis (red.), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, p. 79.

⁴⁶⁰ Solomon Rysinius, *Proverbiorum polonicorum a Solomone Rysinio collectorum centuriae decem et octo*, Lubecae ad Chronum: In officina Petri Blasti Kmitae, 1618, fol. A1v–A2r.

romana ar *interpretatio christiana* pastangas galima suprasti ir kaip „kultūrinį vertimą“ ir nesuprantamo tikėjimo praktikų paaiškinimą suprantama simbolika; bet kartu – ir pagoniškos Lietuvos panteono sutaurinimą, jo pakylėjimą (*per analogiam*) iki antikinių dievų lygmens. Įsitvirtinus humanistiniam kanonui, pagonybės relikto aprašymas bei aiškinimas keičiasi ir griežta antipagoniška Viduramžių religija užleidžia vietą renesansiniam smalsumui bei humanistinei protoetnografijai⁴⁶¹. Misionieriai ar keliautojai, susidūrę su nesuprantamomis pagoniškomis apeigomis, nepažindami vietinių dievybių, pirmiausia rėmėsi jiems prieinamomis aiškinimo struktūromis, suformuotomis edukacinio humanistinio kanono ir (ar) savosios socioreliginės patirties. Interpretacinės strategijos padėjo suvokti kitonišką kultūrą, ją aiškinant gerai pažįstamais bažnytiniais simboliais ar graikų ir romėnų panteonu⁴⁶².

Kaip šis aiškinamasis modelis veikia praktikoje, gerai iliustruoja Pamedės vyskupo Pauliaus Sperato 1530 m. sušaukto sinodo nutarimas⁴⁶³. Jame liuteronų vyskupai kreipiasi į kunigus, reikalaudami sulaikyti Semboje gyvenančius sūduvius nuo senųjų apeigų ir dievų garbinimo. Dokumente įvardijamos ir dievybės:

O jie barbarų kalba paprastai barbariškai skamba taip: Ukapirmas (*Occopirmus*), Svaikstikas (*Suaixtix*), Aušautas (*Ausschauts*), Autrimpas (*Autrympus*), Patrimpas (*Potrympus*), Bardaitis (*Bardoayts*), Pilvytis (*Piluuytus*), Perkūnas (*Parcuns*), Pikulas (*Pecols*) ir Pokulas (*Pocols*). Šie, jei jau dievybes vertinsi pagal jų nuomonę, yra tokie dievai: Saturnas, Saulė, Eskulapas, Neptūnas, Kastoras ir Poluksas, Cerera, Jupiteris, Plutonas, furijos. Taigi ar giliai miegosime pamiršę savo pasaulimą? Iš mūsų tikimasi kraujo [praliejimo], nes esame jiems visiems skolingi.⁴⁶⁴

Antikinės romėnų dievybės čia nurodomos kaip prieš tai įvardytų baltų dievų analogai. Fragmente nenusakomos jų globos sritys – jos aiškinamos pasitelkiant romėnų panteoną, taip tikintis – pagal nutylėjimą – kad apsišvietęs

⁴⁶¹ Francis Young (red.), *Pagans in the Early Modern Baltic. Sixteenth-century Ethnographic Accounts of Baltic Paganism*, Leeds: ARC Humanities Press, 2022, p. 1–2.

⁴⁶² *Ibid.*, p. 24–27.

⁴⁶³ Nors ir prūsiškas, šis šaltinis iliustruoja bendresnes tendencijas, susijusias su humanistiniu auklėjimu ir kultūriniu išsilavinusio Ankstyvųjų naujųjų laikų žmogaus minimumu; tad, *mutatis mutandis*, laikome tai galima iliustracija mūsų darbo argumentui.

⁴⁶⁴ *BRMŠ T. II*, vert. Dalia Dilytė, p. 160.

ir humanitarinių mokslų minimumą turintis skaitytojas supras, kokia yra kiekvieno jų funkcija.

Šį fragmentą galima perskaityti ir iš fabulinės teologijos perspektyvos. Fabulinės – mitinės – teologijos (lot. *fabulosa theologia*) ištakos siekia romėnų autorių darbus. Pavyzdžiui, Markas Terencijus Varonas pagonių teologiją skirsto į fizinę, civilinę ir mitinę, būtent pastarąją laikydamas poetų dėmesio sritimi⁴⁶⁵. Sekant šia interpretacija, antikinės mitologijos dievybės netenka savo dieviškojo statuso ir labiau funkcionuoja kaip alegorija dorybėms ar žinojimo sritims. Taip antikinius dievus galima „įkinkyti“ krikščioniškam reikalui⁴⁶⁶ – panašiai Apolonas įdarbinamas tikrojo krikščionių Dievo garbinimui fragmente, skirtame pasveikinti vyskupu tapusį Jurgį Radvilą: „Aš pats Foibas esu, tarp visų šauniasias dainius, o tėvas man – pats Jupiteris. Aukščiausio ir tikrojo Dievo prispaustas, tiesą apdainuočiau aš, kuris klaidingai laikomas Dievu.“⁴⁶⁷

Liuteronų sinodo nutarimai „kilsteli“ sūduviško panteono statusą: baltiškai dievai šiuo atveju prilyginami antikiniams dievams, kurie pagal susiformavusį humanistinį kanoną jau vertinami iš mitinės teologijos perspektyvos, kaip tam tikras poetinis ar simbolinis kodas. Tai kur kas kilnesnis vertinimas nei poezijoje aptinkamas pagonių religijos tapatinimas tik su žalčiu ar gyvate. Pavyzdžiui, mokydamas krikščioniško tikėjimo, Jogaila pirmiausia išnaikina „pragaištingas gyvates“ (fragmentą galima perskaityti ir kaip „Stikso gyvates“, i. e. lot. *Stygios colubros*)⁴⁶⁸. Sėkmingos Žemaičių vyskupo Jurgio Petkūno veiklos kriterijumi poetas laiko tai, kad „Iš gyvačių, kurias visai neseniai dar dievybėm / Laikė šita gentis, šiandien tik šaiposi jie“. Žalčių garbinimas – vienas iš atsilikimo, barbariškumo požymių, tai apie lietuvius liudija ir Mikalojaus Husoviano fragmentas iš poemos „Apie šventojo Hiacinto gyvenimą ir darbus [...]“. Kol šv. Hiacintas veikia Lenkijoje ir daro stebuklus krikščionių tikėjimo labui, gretima lietuvių tauta aukoja

⁴⁶⁵ Plačiau apie *fabulosa theologia* tradiciją žr. išnašą Ona Daukšienė, „Motiejus Kazimieras Sarbievijus apie krikščioniško epo „galimybės“ in: Senoji Lietuvos literatūra, nr. 30, p. 2010, p. 309–310.

⁴⁶⁶ Kaip krikščionims tinkamai skaityti ir interpretuoti antikinį panteoną, apibrėžė Antonio Possevinas: žr. Antonio Possevino, *Bibliotheca selecta qua agitur de ratione studiorum in historia, in disciplinis, in salute omnium procuranda*, Romae: Ex Typographia Apostolica Vaticana, 1593

⁴⁶⁷ „Ille ego sum Phoebus, vates praestantior inter / Omnes, cui magnus Iuppiter ipse pater. / Supremo veroque Deo cogente, futura / Vera canam, falso qui Deus esse putor“; *Gratulationes illustriss[i]mo ac reverendiss[i]mo [...] Georgio Radvilo ...*, fol. D1v–D2r.

⁴⁶⁸ Petras Roizijus, *Rinktiniai raštai*, p. 290.

stabams, medžiams, upėms ir, žinoma, garbina gyvates bei žalčius⁴⁶⁹. Perkūno ar Žemininko garbinimas tad kokybiškai kitoks, nei tik stabmeldiškas panteizmas: jį galima tiesiogiai lyginti su „kultūringomis“ religinėmis praktikomis, o baltus (taigi ir lietuvius) – netiesiogiai susieti su antikiniu pasauliu.

Šie fragmentai liudija ekspansyvų lotynų kalbos pobūdį: turėdama turtingą kultūrinį „bagažą“, ji neprivalo pažinti kitos kultūros *savaime*, bet gali bet koki fenomeną redukuoti iki jai pažįstamo simbolinio aiškinimo. Taip per globos sritis ar veikimo būdą sutapatunami antikiniai ir prūsieški dievai, bet kartu kalbos ekspansyvumas reiškiasi jai dominuojant ir socialinėje sferoje – ypač ją siejant su elitiškumu ir uždurumu. Vienalaikiai pavyzdžiai iš Italijos rodo, kaip raštingesnėje visuomenėje viešosios kalbos klausimas aštrina socialines įtampas. Pavyzdžiui, Giambattista Gelli, iš amatininkų šeimos kilęs Florencijos intelektualas, garsėjęs savo raštais italų kalba, priešinosi lotynų kalbai argumentuodamas, kad dėl lotyniškosios liturgijos kleras iš Bažnyčios bendruomenės (komunijos) pašalina jos nemokančius pasauliečius⁴⁷⁰, o gerai žinomas malūnininkas Menocchio kaltino lotynų kalbą vartojančius kilminguosius neturtingųjų išdavyste⁴⁷¹.

Lietuvoje ši kritika pirmiausia aptinkama Reformacijos kontekste. Volanas pašiepia Mišių eigą, kuriose „viskas [...] giedama svetima kalba (*peregrina lingua*), o žodžiai – dažniausiai be reikiamo turinio ir visai nesusiję su dalyku bei nesuprantami patiems berneliams, kurie lyg papūgos juos gieda“. Jam kyla klausimas, kaip tai nereflektuojami tikėjimo slėpiniai ir krikščioniškas mokymas gali sukelti „pamaldumo jausmą žmonių širdyse“⁴⁷². Simonas Vaišnoras, kritikuodamas „popiežiškas mišias“, argumentuoja, kad:

[M]išiose kunigas ne su Bažnyčia kalba, kadangi jisai vis nežinomu liežuviu tą laiką nei su krikščionišku susirinkimu bylo, bet tylomis su elementais – duona ir vynu [...].

⁴⁶⁹ Mikalojus Husovianas, *Raštai*, p. 189.

⁴⁷⁰ Giovan Battista Gelli, *Dialoghi*, Roberto Tissoni (red.), Bari: Gius. Laterza & Figli, 1967, p. 55–71.

⁴⁷¹ Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms. The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*, Baltimore: The John Hopkins University Press, 1992, p. 9. Menocchio, beje, dar labiau užaštrino lotynų kalbos, kaip socialinio konflikto atspindžio, prasmę: viena vertus, jos nemokėjimas neturtingajam neleisdžia tinkamai apsiginti šia kalba vykstančiame teismo procese (būtina samdytis brangų advokatą), o tai leidžia „popiežiui, kardinolams ir vyskupams“ nekliudomai išnaudoti žmones savo valdose.

⁴⁷² Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, p. 238–239.

Anot jo, dėl šios priežasties perkeitimas primena tuos,

kurie velnius užkalba ir apmonija sava tikrais žodžiais kalbomis ir maldelėmis ant neprotingųjų ir nepermanančiųjų sutvėrimų [...].⁴⁷³

Viena vertus, kaip rašo Guagninis, Jogailaičiai „įstatymais, religija, puikiausių menų pažinimu vietinę gyvenseną ir karybą praturtino, [...] laukines gentis nuo barbariško žiaurumo ir stabmeldiškos bedievyستės pašaukė į žmoniškumą ir tikrąjį Dievo pažinimą“⁴⁷⁴. Bet kartu pagrindine sielovados kalba laikant lotynų kalbą, šis žmoniškumas (*humanitas*) visiškai nerealizuojamas, kol *Latinitas* kilnumas neperkeliamas į šnekamųjų kalbų funkcionavimo sritis. Tad argumentą galima ir apversti – lotynų kalbos šventumo statusas, kilnumas, jos prefigūruojama socialinė ir moralinė tvarka iš tiesų žmogišką būvį kilsteli dievop, šventenybės link.

Šia prasme lotynų kalba paprasčiau artikuliuoti savo suverenumą, nei LDK plačiai paplitusia rusėnų kalba, nes lotynų kalba referuoja tiek į tarptautinės sistemos normas, tiek į amžinybės regimybę. Eilėse, skirtose Jonui Chodkevičiui, Petras Roizijus pažada, kad jei tik bus gyvas, apgiedos Žemaitijos seniūno ir didžiojo Lietuvos maršalo žygdarbius. Tačiau tai nėra sakytinei tradicijai priskirtinas apgiedojimas, mat Roizijaus tikslas – užfiksuoti visa tai raštuose (*[in] chartis*)⁴⁷⁵. Panašų tikslą savo „Radviliadai“ kelia ir Jonas Radvanas, prakalboje mecenatui Jonui Abramavičiui pabrėžiantis, kad „dalykai, šiandien dar maitinami Sarmatijos atminties“, užfiksuoti raštu, galės „senti per nesuskaitomus amžius“⁴⁷⁶. Tą Mikalojų Radvilą Rudąjį skatina daryti Vaclovas Agripa, laiške iš Krokuvos pabrėždamas, kad Radvilų žygiais prieš Maskvą „lengvai galėtumėte papildyti tai, kas nebuvo kronikose parašyta, kadangi ne Lietuva rašė“ – rašto kultūra ir mokytų intelektualų turėjimas jau leidžia patiems fiksuoti savo istoriją; Agripa čia įveda ir antiunijinės polemikos motyvą: esą, kol lenkai Lietuvos nesuplėšę, tol ir su maskvėnais pavykę kovoti, o dabar „mažai prisidėję, visas didžiausias mūsų pastangas ir kraujo praliejimą užtemdo, o mūsų dvarams stipriai kenkia“⁴⁷⁷.

⁴⁷³ BRMŠ T. III, p. 372.

⁴⁷⁴ „[...] ab illa barbara feritate et impietate gentili, ad humanitatem, et veram cognitionem Dei revocarunt.“; Alessandro Guagnini, *Sarmatiae Europaeae descriptio...*, fol. A3r.

⁴⁷⁵ Petras Roizijus, *Rinktiniai eilėraščiai*, p. 281.

⁴⁷⁶ Jonas Radvanas, *Raštai*, p. 229.

⁴⁷⁷ Cituojamas Ingė Lukšaitė vertimas in: Ingė Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje...*, p. 537–539.

Viešojoje LDK erdvėje lotynų kalba konkuruoja su rusėnų kalba ir raštais, tad iš šios perspektyvos *Latinitas* gali būti vertinamas kaip ekspansyvus ar net hegemoninis kultūros modelis⁴⁷⁸ – ypač tiek, kiek jis susijęs su valdančiojo elito vakarietiška orientacija. Nors valstybės raidos trajektoriją žymėjo, tiesa, ne be išlygų ir konkurencijos, būtent lietuviškasis mito-simbolio kompleksas, Ankstyvaisiais naujaisiais laikais LDK klostėsi lietuvių ir rusėnų etnokultūrinės savimonės, kurias siejo politinė savimonė⁴⁷⁹. Vis dėlto socialinės ir politinės aplinkybės, lotyniškuoju branduoliu pagrįsta kultūros raida ir švietimo institucionalizacija galiausiai nulėmė ir rusėnų konversijas, ir integracijos į katalikiškąjį elitą pastangas.

Rusėniškoji XVI a. raštija bent iš dalies reaguoja į šį *Latinitas* ekspansyvumą. Simonas Budnas, Motiejus Kavečynskis ir Laurynas Kriškovskis, darbavęsi prie Liuterio katekizmo vertimo į rusėnų kalbą, 1562 m. Nesvyžiuje Radvilų iniciatyva išleistos knygelės pratarinėje į savo globėjus kreipiasi ragindami juos „ne tik žavėtis užsieniečių kalbomis“, bet ir mylėti bei saugoti „savąją slavų kalbą“ – tą, kuria kalbėjo ir kuria rūpinosi „Jūsų kunigaikštiškų malonybių tėvai, Jų kunigaikštiškos malonybės“⁴⁸⁰. Neabejotina, kad „užsieniečių kalbos“ – tai, pirmiausia, lotynų kalba, kurios diegimo į viešąjį gyvenimą projektus panašiu metu rengė Augustinas Rotundas ir kiti Vilniaus lotynintojai. Kartu dera prisiminti ir ankstesniame skyrelyje cituotą Leono Sapiegos Trečiojo Lietuvos Statuto pratarinę, kurioje rusėnų kalba vertinama kaip demokratinis teisės viešumo ir visuotinumą laidas.

Rusėnų kalba buvo šiaipusybės, pasaulietiško kalba – palyginti su ja, anot S. Temčino, sakralinėje sferoje vartota bažnytinė slavų kalba buvo funkciškai ribota. Pasaulietinei kultūrai ir administracijai pritaikyta rusėnų kalba buvo vartojama slaviškai kalbančio, bet nebūtinai stačiatikybę išpažįtančio elito⁴⁸¹. Tai rodo, kad rusėnų kalba iš esmės neturėjo

⁴⁷⁸ Віктар Іванавіч Дарашкевіч, *Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы...*, p. 48–52.

⁴⁷⁹ Jūratė Kiaupienė, *Tarp Romos ir Bizantijos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės kultūros aukso amžius. XVI a. antroji pusė–XVII a. pirmoji pusė*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, p. 72; šioje knygoje taip pat pristatoma platesnė diskusija apie politinės tautos formavimąsi, šio proceso sociokultūriniai ir sociopolitiniai kontekstai.

⁴⁸⁰ Н. Кабелка (red.), *Катэхізіс: помнік беларускай Рэфармацыі XVI стагодзьдзя*, Мінск : Юніпак, 2005, p. 10.

⁴⁸¹ Sergejus Temčinas, „Bažnytinės knygos rusėnų kalba ir religiniai identitetai slaviškose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos žemėse XIV–XVIII a.: stačiatikių tradicija“ in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 135–138.

geocivilizacinio ar geopolitinio dėmens – ji buvo labai utilitarinė ir funkciška, vartota tarpetninėje ir tarpkonfesinėje komunikacijoje, skirtingai nei bažnytinė slavų kalba, pasitelkta tik stačiatikių liturgijoje ir raštijoje⁴⁸². Tai patvirtina ir Krzysztofo Pietkiewicziaus tyrimai, liudijantys jog Aleksandro Jogailaičio raštinėje darbavosi vos trys raštininkai, atsakingi už lotyniškosios dokumentacijos rengimą⁴⁸³, o jų išlaikymas kainuodavo 4–5 kartus brangiau nei rusėniškųjų⁴⁸⁴. Lotynų kalba pirmiausia yra išorinės valstybės komunikacijos ir humanizmo kalba – kilnesnė nei kasdienė, funkcinė rusėnų kalba.

Šie fragmentai – tiek šaltinių, tiek istoriografiniai jų vertinimai – suponuoja dvi atskiras dimensijas. Viena vertus, LDK egzistuoja rusėniškas kultūrinis sluoksnis, grindžiamas visur plačiai vartojama rusėnų kalba, šios kalbos visuotinumu, tačiau ji pati, nors ir paplitusi, netinka daugeliui viešojo gyvenimo reikalų dėl savo netaisyklingumo, o kartu ir artimumo Maskvos kalbai. Tačiau socialine prasme luominė LDK rusėnus mato kaip savo bendrapiliečius, kuriuos stengiasi integruoti, remdamasi Vakarų pasaulio kultūriniais elementais – bendru kilmės pasakojimu, katalikų tikėjimu ar lotynų kalba. Pavyzdžiui, Strijkovskis akcentuoja, kad LDK stačiatikiai nėra lygūs Maskvos stačiatikiams, iliustruodamas tai ankstyvąja Chodkevičių giminės istorija. „Nepainiok jų su rusais dėl graikų tikybos, skaitytojai“, – kreipiasi istorikas, pabrėždamas, kad dar Mindaugo sūnus Vaišvilka įtvirtino ortodoksų tikėjimą Lietuvoje ir daug šlovingų giminių jį išpažino⁴⁸⁵. Kartu tai nuoroda, kad religija nebėra vienintelis politinio tapatumo veiksnys – ieškotina kitų bendrųjų vardiklių, pavyzdžiui, kova su bendru priešu, atmintis ar luominės kategorijos.

Kitas pavyzdys – Augustino Rotundo, šiaip jau nusiteikusio priešiška rusėnų kalbos atžvilgiu, pagyrimas Vilniaus vyskupui Valerijonui Protasevičiui, su kuriuo valdovo sekretorius sieja lotynų kalbos atgimimą: „Lietuvai maloningas Dievas jos [lotynų kalbos] atkūrimui [...] įkvėpė seną pamaldų ir valstybės tvarką išmanantį Valerijoną, Vilniaus vyskupą, kad šis

⁴⁸² Žemaičių vyskupijos vizitacijos fragmentai liudija kalbos utilitariškumą, kai ji pritaikoma ir katalikiškai sielovadai: Vilkijos vikaras „vargiai supranta lotyniškai“ ir išpažinčių „klauso rutėnų kalba ir duoda nuodėmių išrišimą“; Liudas Jovaiša (sud.), *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, Vilnius: Aidai, 1998, p. 19.

⁴⁸³ Krzysztof Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka: studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*, Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V, 2014, p. 26–27.

⁴⁸⁴ Edvardas Gudavičius, *Lietuvos istorija. T. 1: Nuo seniausių laikų iki 1569 m.*, p. 445.

⁴⁸⁵ Maciej Strykowski, *O początkach...*, p. 243.

įsteigtų kolegiją“ ir į ją pasikviestų „dorybingu gyvenimu, menų išmanymu ir lotynų kalbos mokėjimu garsius“ vyrus jėzuitus⁴⁸⁶.

Iš tiesų, iš Minsko vaivadijos kilęs Protasevičius nėra „grynakraujis“ lietuvis-lotynas (panašius kaltinimus žeria Goštautas savo oponentui Ostrogiškiui), tačiau katalikas, vietinis ir tikras LDK pilietis. Kita vertus, net ir to nepakanka lietuviškumui įrodyti: priešpriešinamas pirmtakui Pauliui Alšėniškiui, kilusiam iš senos lietuviškos giminės⁴⁸⁷, Protasevičius yra tik rusėnas⁴⁸⁸: tai rodo besigryninantį etninės tapatybės suvokimą, kai, *ceteris paribus*, asmens vertė ir tinkamumas užimti tam tikras pareigas galiausiai vertinamas per kilmės (šiuo atveju rusėniškos) prizmę. Rusėnų giminių įsitvirtinimas aukštesnėje valdžioje kai kuriuose raštijos paminkluose net sugretinamas su romėnų iškilimu į senatorių rangą. Matas Čerskis, laidotuvių pamoksle pagerbdamas velionį Mikalojų Pacą, Brastos pakamari, lygina jį su Ciceronu – „naujuoju žmogumi“, kuris „be jokių pagyrų, be jokios prašmatnios kilmės, be didelių protėvių, priešingai svarbiausio miesto papročiams, pasiekė aukščiausią valdžią, žengdamas per visas svarbiausias pareigas“⁴⁸⁹. Papildomos dinamikos integracijos procesams suteikia 1596 m. pasibaigęs Brastos unijos procesas, kai dalis LDK stačiatikių pripažino popiežiaus primatą, išsaugodami savo liturgiją ir apeigas. Mirus vienam iš unijos proponentų Teodorui Skuminui Tiškevičiui, jis prisimenamas kaip tas, kuris pasisakė už „Achajų ir Lotynų apeigų susijungimą“⁴⁹⁰, akcentuojant – pirmiausia žodyno lygmeniu – sąsajas su Antikos pasauliu. Kartu svarbus ir sutauringantis Romos miesto vaidmuo – po piligrimystės į katalikybę grįžo

⁴⁸⁶ „Statut Litewski...“, p. XIX.

⁴⁸⁷ Ko gero, aštriausias toks priešpriešinimas – anoniminis paskvilis, kuriame išjuokiama Protasevičiaus podagra ir ištvirtimas. Plg. Marcelinas Ročka, „Apie XVI a. vidurio Vilniaus paskvilį“ in: Marcelinas Ročka, *Rinktiniai raštai*, Mikas Vaicekuskas (sud.), Sigitas Narbutas (red.), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

⁴⁸⁸ Nepaisant to, Protasevičius tęsia Alšėniškio kovą su Reformacija – savo testamente jis rašo pasitinkąs mirtį laikydamasis tikrojo katalikų tikėjimo ir bodėdamasis, kad ir kokių jų būtų, šių apverktinų laikų eretikų mokymais (*ab omnibus opinionibus hareticorum quorumcunque deplorati moderni temporis abhorrentes*); Darius Antanavičius, „Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus 1579 m. kovo 26 d. testamentas“ in: *Lietuvos istorijos metraštis. 2005 metai*, t. 1, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2006, p. 124.

⁴⁸⁹ Mateusz Czerski, *In obitum magnifici domini d. Nicolai Pac, succamerarii Brzestensis, oratio*, fol. B3v.

⁴⁹⁰ „Ritus Achaei cum Latino / Tu bonus author eras iugandi“, *Monumentum virtuti meritissimae perillustris et magnifici Herois d. Theodori Tiskiewicz Skumin, palatini Novogroden[is]*. [...], Vilnae: In Acad. Soc. Iesu, 1618, fol. B3v.

Jonas Pacas⁴⁹¹, o unitui, Kijevo, Galicijos ir visos Rusios metropolitui Rafailui Korsakui jo ingreso proga parašytame sveikinime Konstantinas Kazimieras Rajeckis rašo, kad didelę viltį bažnytinei unijai teikia jo viešnage Romoje⁴⁹². „Roma – miestų motina, religijos matas, pontifikų mokytoja“, – apibendrina jis⁴⁹³.

Tiškevičių, Chodkevičių, Pacų, Protasevičių – senų LDK rusėnų giminių – integracija į lotyniškąją LDK kultūrą atveria naują jų atminties įprasminimo dimensiją, sukilina giminės istoriją ir leidžia ją perduoti ateities kartoms lotyniško kanono simboliais. Tai tarsi leidžia kvestionuoti lotynų kalbos elitiškumą, bet kartu jį grindžia: per religiją, lotynų kalbą, švietimo sistemą ir atmintį *Latinitas* skatina etnopolitinę integraciją ar asimiliaciją, tačiau kartu silpnina rusėniškosios kultūros pozicijas. „Socialinio lifto“ koncepciją – kai *Latinitas* lemia įsitvirtinimą viešajame gyvenime – dar geriau atspindi indigenatą gavusių naujakurių istorijos, liudijančios pastangą tapti vakarietiško kultūros modelio dalimi.

Johanas Jokūbas Greiseris, Bazelio spaustuvininkas, 1615 m. išleidęs Mykolo Lietuvosio traktato „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“ fragmentus (bei Jono Lasickio „Pasakojimą apie žemaičių dievus“), leidinį dedikuoja kunigaikščiui Aleksandriui Oktavianui Pronskiui. Šio giminė į Lietuvą persikėlė 1479-aisiais, kai Pronsko kunigaikštystė tapo pavaldi Maskvai ir kunigaikštis Jurgis Fiodorovičius iš Kazimiero gavo valdyti Kamienoitų kaimą. Šio anūkas Simonas Pronskis 1544 m. tapo Kijevo vaivada, o vedęs Teodorą Bogušovaiteį, žemės paiždininkio Bogušo Bogotynovičiaus dukterį, priėmė ir katalikų tikėjimą. Simono sūnus Aleksandras minimas kaip 1573 m. pasiuntinybės pas Henriką Valua dalyvis, po trejų metų tapęs LDK stalininku, 1580 m. Lucko seniūnu, o 1591 m. pasiekęs karjeros viršūnę kaip Trakų kaštelionas. Aleksandras Pronskis, pasakojama, būdamas Romoje atsižadėjo schizmos, tačiau grįžęs į Lietuvą tapo evangeliku reformatu⁴⁹⁴.

⁴⁹¹ *Polski słownik biograficzny*, T. XXIV Olszamowski Bolesław – Padlewski Zygmunt, Wrocław etc.: Polska akademia nauk, Instytut historii, 1979, p. 699

⁴⁹² „Magnam nobis spem facit Unionis augendae, te Romae fuisse“; Constantinus Casimirus Raiecki, *Spes altera Russiae post magnum Jospehum Velaminum Rucki, ill[ustrissi]mus ac r[everendissi]mus d[omi]nus d. Raphael Korsak Kiiovens, Haliciensis, totiusq[ue] Russiae metropolita, s[erenissi]mi domini nostri Urbani VIII P.O.M. in Capella assistens [et]c. [et]c. In primo suo Vilnam ingressu Solemni Gratulatione, excipitur*, Vilnae: Typis Academicis Societatis Iesu, 1637, fol. C1r.

⁴⁹³ „Romam Urbium Matrem, Religionis normam, Pontificum Magistrum“; *ibid.*, fol. C1v.

⁴⁹⁴ Józef Wolff, *Kniaziewie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa: Gebethner i Wolff, 1895, p. 399–403.

Kunigaikščių Pronsčių biografijos atskleidžia LDK kultūrinio peizažo daugiasluoksniškumą, daugiabriauniškumą ir kompleksiskumą. Per šimtmetį iš Rytų Rusios atsikėlusį giminę ilgainiui tapo visaverčiais politinio gyvenimo dalyviais ir ėjo aukštas politines pareigas. Pagrindinis tramplinas čia buvo katalikų tikyba, tačiau su ja Pronsčiai perėmė ir visą lydinčią kultūrinį kompleksą. Jie visiškai įsiliejo į Vakarų konfesinius procesus, nutraukę ryšius su ortodoksų bažnyčia ir tapę pirmiausia kalvinistais, o vėliau – katalikais. Jų biografijose nuo XVI a. neperskaitome jokių aprašymų apie suinteresuotumą, pavyzdžiui, 1596 m. Brastos unijos procesais. XVI a. pabaigoje tai jau visiškai „vesternizuota“ rusėnų giminė, kuri neatsitiktinai savo vaikams suteikia Julijaus Elijo (Iljos) ir Aleksandro Oktaviano vardus – net individo lygmeniu susisaistoma su imperine tradicija, matant savo giminę kaip kultūrinio Romos pasaulio dalį.

Tai patvirtina ir traktatų leidėjo Groserio dedikacija, kurioje jis mini Aleksandro Oktaviano tėvą „bene visus savo paauglystės ir jaunystės metus praleidus užsieniuose, dėl prigimtinio įkvėpimo atsidėjęs kalboms, kilniesiems menams ir papročiams bei visokeriopoms dorybėms“. Akivaizdu, kad ir pats Oktavianas spaudinio pasirodymu metu bebaigias savo peregrinaciją, mat „kai pažinęs germanų, galų, italų ir ispanų būdus ir papročius grįšias į tėvynę, kur dabar jau ir kryptas, neabejotinai susiremsias ginklais su totoriais ir maskvėnais“. Todėl leidėjas jam dedikuojas priešų papročius aprašantį spaudinėlių, kurį į Bazelį „mūsų spaustuvininkui Petrui Pernui“ kadaise atsiuntęs draugas iš Lenkijos⁴⁹⁵.

Panašiai klostėsi ir kunigaikščių Liackių giminės istorija. Jų atstovas Ivanas Vasiljevičius Liackis kaip Maskvos karvedys dalyvavo karo veiksmuose prieš LDK, bet nepritaręs Vasilijaus III politikai riboti senųjų bojarinų teises, su sūnumi 1534 m. pabėgo į Lietuvą. Dariaus Antanavičiaus manymu, Liackių konversija iš stačiatikybės į katalikybę turėjusi įvykti maždaug trečioje kartoje (tarp 1559–1580 m.)⁴⁹⁶, o Ivano anūkas Teodoras Lackis 1584 m. Bolonijoje sveikino Lenkijos karalystės ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Stepono Batoro sūnėną Andrių Batorą tapimo kardinolu proga, lydėjo jį iki Paduvos, o po poros metų keliavo po Prancūziją, Šventąją Romos imperiją, Nyderlandus, lankėsi Maltoje⁴⁹⁷. Teodoras vedė italę Izabelę Bonarelli de Rovere (Nedzinskaitės teigimu, tai vienintelis žinomas atvejis XVI a., neskaitant, žinoma, Bonos Sforcos), o jai mirus, užsakė, kad Jonas

⁴⁹⁵ Mykolas Lietuvis, *Michalonis Lituani De moribus tartarorum, lituanorum et moschorum fragmina X...*, fol. 3v–4r.

⁴⁹⁶ Darius Antanavičius, „Teodoras Lackis ir Italija. Nauji Lietuvos ir Italijos kultūrinių ryšių XVI a. antrojoje pusėje faktai“ in: *Res Balticae*, 8, 2002, p. 171–173.

⁴⁹⁷ Živilė Nedzinskaitė, „Jono Kimbaro Funebria (1603)...“, p. 155–156.

Kimbaras sukurtų jos atminimui skirtą gedulingą kūrinį „Funebria“⁴⁹⁸. Nors Teodoro tėvas ir senelis liko stačiatikiai, jis pats atitinka išsilavinusio Ankstyvųjų naujųjų laikų ATR didiko portretą: katalikas, pabuvęs Vakarų Europoje ir ten mokėsis, vedęs italę, neslėpęs literatūrinių ambicijų ir domėjęsis alchemija, galiausiai – įamžinęs savo žmonos atminimą lotyniškame kūrinyje.

Toks rusėnų giminių imlumas Vakarų Europos kultūriniais simboliams rodo, kad LDK XVI a. pabaigoje jau turėjo suformavusi tvirtą, konsoliduotą lotyniškosios kultūros modelį, kuriuo galėjo artikuliuoti savo tapatybę ir atmintį. Kartu tai ekspansyvus, politiškai talpus suverenumo modelis, padedantis integruoti politinę tautą – *ethnie* – į vieną atminties simbolių sistemą, kuriant bendrą tapatybinį naratyvą. Ši simbolika sukilnina visas gyvenimo sritis – pagonių dievai randa atitikmenis antikiniam panteone, katalikų tikėjimas keičia barbariškų papročius, lotynų kalbos struktūrinis pranašumas ir gramatinis taisyklingumas prefigūruoja socialinę tvarką – pirmiausia teisės ir istorijos rašymo srityje; pasiekusi hegemoninės kultūros statusą, lotyniškoji kultūra veikia kaip integracinis mechanizmas, kuriuo pasinaudoja ir rusėnų giminės. Papildytas savąja istorine patirtimi, lotyniškosios kultūros branduolys pagrindžia etnopolitinį ir kultūrinį LDK suverenumą.

⁴⁹⁸ Jonas Kimbaras, *Funebria in exequias illustris matronae dominae Isabellae Bonarellae de Rovere, coniugis laudatissimae illustris viri d[omi]ni Theodori Laczki, Magni Ducatus Lithuaniae stipendiorum diribitori, Pentacosiarchoque serenissimae Poloniae et Sueciae maiestatis, a Ioanne Kimbar scripta*, Vilnae: in officina Ioannis Karcan, 1603.

IŠVADOS

1. LDK suverenumo simbolinio artikuliavimo branduolys formuojasi lotyniškosios kultūros pagrindu. Katalikų krikšto nulemta valstybės orientacija į Vakarus vyksta perėmus pagrindines tapatumo kategorijas, o pagoniškai Lietuvai taikyta barbaro sąvoka apverčiama ir vartojama negatyviam tapatumo apibrėžimui paribio konfliktuose su Maskva bei islamiškuoju pasauliu. Vakarų humanistai šį Antiką siekiantį terminą vartoja Savo ir Svetimo skirčiai išryškinti – dėl atšiauraus klimato, geografijos ir šalies dydžio, antropologinių kriterijų, tarpcivilizacinio paribio pozicijos šią žymę Jokūbas Pizonas, Alfonsas Salmeronas, Petras Roizijus ir kiti autoriai lengvai pritaiko Kunigaikštijos apibūdinimui. Tačiau perimdama Vakarų kultūros kanoną, subrandindama savąjį intelektualų sluoksnį, LDK etnija apverčia šį diskursą ir ima jį taikyti santykiui su išorinėmis, civilizaciškai svetimomis politijomis nusakyti. Veikiant lotyniškai kultūrai, susiformuoja lituanocentrinė barbarybės samprata, įgalinanti negatyvų tapatybės apibrėžimą santykyje su Maskva, turkais ar totoriais. Nors į tarptautinę Europos sistemą vėliau įsijungusi Lietuva turi konsoliduotą etnopolitinį valdžios branduolį ir aplink jį besiformuojančią teisinę bei institucinę sąrangą, barbaro kategorijos internalizavimas ir instrumentinis jos taikymas rodo besiformuojantį simbolinį priklausymą Vakarų Europos civilizacijai, o vakarietiškumą kaip Ankstyvųjų naujųjų laikų lietuviškosios taptaybės dedamąją.

Pozityviają pastangą apibrėžti etnijos politinį ir kultūrinį tapatumą liudija *translatio imperii*, *translatio studii* ir *translatio iuris* paradigmos. Pirmoji jų leidžia LDK įsilieti į Romos imperijos simbolinio paveldo dalybas, realizuojant suverenumo ambicijas geopolitinėje erdvėje net neturint tiesioginio santykio su Antika ir Romos imperija – jis atrandamas per konstitucinį etnijos mitą. Palemoniada ne tik suteikia istorinį subjektiškumą, bet ir susieja LDK politines struktūras su „ašiniu“ – imperatoriaus Augusto ir Išganytojo gimimo – laiku, todėl *translatio imperii* reiškiasi Romos, kaip politinio ir religinio centro, įvaizdžiu, legendiniuose pasakojimuose ir publicistikoje aptinkama dvasinės ir pasaulietinės valdžių ribos artikuliacija ar diskusija dėl jos. Ankstyvaisiais naujaisiais laikais išsikvepianti *translatio imperii* paradigma ne susilpnina, bet sustiprina protoetnines valstybių pretenzijas, nes į *Imperium* jau gali pretenduoti ne tik Augusto įpėdiniai, bet ir kiekvienas savo teritorijoje suverenų valdovų; tačiau jų primato artikuliacija paremta politiniu-simboliniu Romos kapitalu.

Politinio savarankiškumo paieškas papildo ir savarankiškų teisės šaltinių paieška, kurią įvardijome kaip *translatio iuris* paradigmą. *Latinitas* Lietuvoje jau randa išsikristalizavusias socialines struktūras ir paprotines teisės normas, kurios grindžia etnijos bendrabūvį. Tačiau formuojantis simboliniam tapatumo naratyvui – pavyzdžiui, kilmės iš romėnų teorijai ar lietuvių kalbos giminiškumo lotynų kalbai idėjai – iš naujo apmąstomos teisės normos, jos vertinamos iš lotyniškosios kultūros perspektyvos, ne tik atsižvelgiant į romėnų teisės recepciją, bet ir ieškant savosios teisės šaltinių lotyniškose privilegijose, Palemono laikuose ar diskutuojant dėl teisės viešumo bei efektyvumo klausimo, suprobleminant jį kaip pasirinkimą tarp rusėnų ir lotynų kalbos.

Šios kategorijos ir paradigmos rodo, kaip per XVI a. egzistuojančios politinės, socialinės ir teisinės LDK struktūros „apvelkamos“ bendraeuropiniu lotyniškosios civilizacijos „rūbu“. Lietuvos intelektualai ir su ja susiję kūrėjai „percentruoja“ barbarybės-civilizacijos ribą ir įgalina lituanocentristinį tapatumo pasakojimą, kurį sudaro iš vakarietiško *translatio imperii* naratyvo pasiskolintos sąvokos ir savarankiškų teisės šaltinių paieška.

2. *Latinitas* sukultūrina esminius socialinės ir fizinės tikrovės parametrus – dėl lotyniškosios kultūros įtakos formuojasi kultūrinis LDK naratyvas, kuris galiausiai įgyja legitimacinę galią. Lotynų kalba ir lotyniškoji kultūra LDK suteikia įrankius, reikalingus artikuliuoti „etninį kraštovaizdį“ (*ethnoscape*) – tai kultūrinis fizinės erdvės aprašymas, kuriame geografinės vietovės, miestai ar atskiri fizinės erdvės objektai įgyja simbolinį, etnijos atminčiai svarbios vietos statusą. Viena vertus, tai gali būti ir Lietuvos metraščių, kaip geopolitinės ekspansijos liudijimo, skaitymas, bet simboliškai kur kas svarbesnė kunigaikščių ir karvedžių vestų mūšių atmintis, įprasminama lotyniškoje literatūroje ir kurianti atskirą karų su Maskva ir Turkija atminties tradiciją. Tokia erdvės sukultūrinimo pastanga laikytini ir Vilniaus aprašymai, kuriuose miestas ne tik apdainuojamas pasitelkiant bendrąsias vietas, bet ir kuriamas jo, kaip dinastinio, administracinio, kultūrinio, edukacinio ir religinio centro, vaizdinys.

Toks kultūrinis erdvės aprašymas leidžia apmąstyti erdvę istoriškai – su tuo susijęs ir kitas pokytis, kurį LDK lemia lotyniškosios kultūros recepcija. Kultūrinis laiko aprašymas steigia istorinį subjektiškumą ir atveria naujas praeities aprašymo iš savo perspektyvos galimybes. Pokytį itin raiškiai parodo apyvartoje pasirodantis „aukso amžiaus“ diskursas, susijęs su nuosmukio, pakilimo ir klestėjimo mitologemomis, kurias akcentuoja istorinio etnosimbolizmo mokykla. *Latinitas* ne tik suteikia formalią nomenklatūrą laiko skaičiavimui ir kultūrinius atskaitos taškus (pvz., Kristaus gimimas,

biblinis pasaulio sutvėrimas) – juos LDK autoriai ima kurti patys, matydami etnijai ar dinastijai reikšmingus įvykius kaip kultūrinio laiko riboženklius ir siekdami palikti istorinį liudijimą ateities kartoms.

Tokiai laiko ir erdvės aprašymo pastangai neužtenka bendrųjų vietų ir literatūrinių konvencijų – tam reikalingas ir aktyvus kuriančiosios klasės, intelektualų sluoksniš. Todėl erdvėlaikio aprašymas glaudžiai susijęs su *translatio studii* paradigma, kuria nusakomas mokslingumo ir žinijos tęstinumas ir perimamumas. LDK autoriai ima vertinti save kaip ilgametės tradicijos paveldėtojus ir tęsėjus ir, naudodamiesi lotynų kalbos ir kultūros suteikiamu humanistiniu modeliu, raštijoje ima artikuliuoti savarankišką atminties tradiciją. Intelektualai padeda išpildyti tai, kas vadintina herojine genealogija, – tai savitas politinio elito, kilmingųjų statuso įtvirtinimas, jų įrašymas į tam tikrą etinę herojų bendriją. Taip kuriamas ne tik vidinei apyvartai, bet ir išorinei politinei-kultūrinei LDK legitimacijai skirtas pasakojimas.

Translatio studii įrodo lotyniškosios kultūros dinamiškumą ir atvirumą, mat ją, kaip ir kitomis *translatio* paradigmomis, teigiamas tęstinumas, o kartu galimybė artikuliuoti partikuliarius, lokalius atminties simbolius. Lotynų kalba šiuo atveju tampa kanalu perimti bendrąsias vietas, o jų pagrindu intelektualai, mokytojų bendruomenė ima kurti savarankišką LDK tapatumo pasakojimą, ne tik apimančią politinių institucijų autonomiją, bet ir su kultūrinančią erdvės bei laiko parametrus.

3. Lotynų kalbos ir lotyniškosios kultūros kilnumas ir tradicija pasitelkiami etnopolitinių tapatumo elementų įtvirtinimui. Lotynų kaip vienos iš šventųjų kalbų statusas ne tik legitimuoja ir sukilina lietuvių kalbos statusą, bet ir veikia kaip platesnis politinės bendruomenės tapatumo veiksnys. Humanistinės etnografijos kontekste lotyniškai aprašytas baltų dievų panteonas sukilninamas, o hegemoninis lotyniškosios kultūros statusas lemia glaudesnę rusėnų etnosą integraciją. Kartu tai sukilina ir LDK tapatybės autonariatyvą, kurio lotyniškasis branduolys funkcionuoja kaip pagrindas besisteigiančiam Ankstyvųjų naujųjų laikų nacionalumui.

Šalia *translatio imperii* ir *translatio studii* paradigmų egzistuoja ir literatūrinė jų raiškos dimensija, kurią galima apibūdinti kaip tam tikrą herojinę genealogiją. Jei literatūroje aptinkamus LDK kilmingųjų palyginimus su Hektoru, Achilu, Julijumi Cezariu ar Aleksandru Makedoniečiu – antikiniai herojai ir politiniai veikėjai – perskaitome ne tik kaip bendrąsias literatūrines vietas, bet ir kaip tam tikrą moralinį įpareigojimą ir priklausymo amžinajai etinei herojų bendruomenei žymę, šį diskursą galime laikyti ir tam tikro etnijos tapatumo formavimo pastanga. Tai

rodytų tokio naratyvo susiformavimas aplink LDK karus su priešiška Maskvos kunigaikštyste ar Osmanų imperija: pastarųjų valdovai tapatinami su antiherojais (Klaudianu, Neronu ir kt. tironais), o mūšiuose žuvusių kilmingųjų giminių atstovai įrašomi ne tik į giminės, bet ir į valstybės panteoną.

Šalia šios herojų bendruomenės atminties raštijoje artikuliuojami ir kiti etnijai svarbūs politiniai parametrai. Pirmiausia tai – Jogailaičių dinastijos atmintis, kurią tęsti ir kultivuoti įpareigojami paskesni, renkami Lenkijos–Lietuvos valdovai. Tai, kad didžiojo kunigaikščio rezidavimas LDK laikomas vienu iš svarbiausių literatūrinio Vilniaus pageidavimų rodo, jog su dinastija siejamas pamatinis valstybės suverenumas. Kita vertus, šalia dinastinės mitologijos egzistuoja ir respublikoniška programa, kurianti LDK piliečių, kaip senųjų Romos kviritų palikuonių, tapatumą.

Šie kultūriniai įvaizdžiai nėra visiškai tušti, nes humanistinį kanoną (formą) papildė politinės ir socialinės LDK realijos (turinys). Taip įprasminama, „išverčiama“ *translatio imperii* paradigma, formuojamas moralinis lūkestis ar imperatyvas „herojų bendrijai“, artikuliuojama idealioji valstybės sąranga – suverenus ir teisingas valdovas, dori ir drąsūs kilmingieji bei visą etniją jungianti Respublika. Romos istorija ir politinė mintis (beje, paveldėta iš graikų ir taip įprasminanti visą *translatio studii* logiką) suteikia žodyną apibūdinti Jogailos, Vytauto, kitų valdovų, daugybės kilmingųjų nuopelnus taip, kad jie būtų „perskaitomi“ visoje Vakarų oikumenoje. Tokia turinio ir formos sintezė – vienas svarbiausių argumentų, įrodant *Latinitas* reikšmę LDK tapatumo formavimosi ir artikuliacijos procese.

4. *Latinitas* modelyje skleidžiasi ne tik luominis, bet ir protoetninis (etnopolitinis) tapatumas. Lotyniškosios kultūros branduolys įgalina LDK politinę bendruomenę kurti ir vystyti savo mito-simbolio kompleksą – dinastijos atmintį, fundacinius mitus, istorinę savimonę, religinį tapatumą. Vadovaujantis istorinio etnosimbolizmo paradigma tai išreiškia slinktį nuo gentinės bendruomenės link etnijos (*ethnie*), savo tapatumui argumentuoti pasitelkiančios jau ne tik socialinę hierarchiją, bet ir idėjinius-simbolinius argumentus. LDK tokį poslinkį rodo raštijoje atsirandanti Ankstyvųjų naujųjų laikų lietuviškoji etnografija bei lingvistika – elementai, išreiškiantys universalesnį, socialiai integresnį tapatumo suvokimą.

Kartu šis tyrimas rodo tarpdisciplininės prieigos literatūros ir raštijos tyrimuose produktyvumą. Iš istorinės sociologijos pasiskolinta istorinio etnosimbolizmo teorinė-metodologinė paradigma įgalina inovatyvų istorinių šaltinių perskaitymą bei interpretaciją. Kartu tai leidžia iš naujo įtraukti į apyvartą jau žinomus, bet politinio ir kultūrinio tapatumo aspektu mažiau

analizuotus šaltinius, pirmiausia, žinoma, lotyniškąją proginę raštiją, herojinę poeziją, epinius žanrus, net publicistiką ar politinės minties dokumentus, poleminius žanrus. Šis tyrimas papildo prakalbų, dedikacijų, pamokslų ar poezijos (per)skaitymą, nes šalia literatūrinių *loci communes*, tropų, retorikos figūrų įvertinamas ir turinys – besiformuojančios etnijos pastanga naudojantis lotyniškosios kultūros ir lotynų kalbos sukuriama terpe įtvirtinti savo tapatumo simboliką.

Suprantant etninį tapatumą ne tik kaip etnografiją ar kalbinį klausimą – ką koduoja modernioji nacionalumo samprata – bet ir kaip tam tikrą kolektyvinės atminties simbolių kompleksą, lotynų kalbą ir lotyniškąją kultūrą galima laikyti reikšmingu tokio tapatumo artikuliacijos bei sklaidos veiksmu Ankstyvųjų naujųjų laikų LDK. Lotyniškoji kultūra ne tik nurodo civilizacinę kryptį, bet su rašto kultūros įsigalėjimu ir perduoda įrankius – žodyną, literatūros žanrus, diskursą – savajam mito-simbolio kompleksui kurti. Lotyniškoje raštijoje ir apskritai lotyniškojoje kultūroje skleidžia LDK istorinis subjektiškumas ir politinis bei kultūrinis politijos suverenumas.

ŠALTINIAI

- Acta Tomiciana. Tomus Undecimus Epistolarum, legationum, responsorum, actionum et Rerum Gestarum Serenissimi Principis Sigismundi Primi Regis Poloniae Magni Ducis Lithuaniae*, Posnaniae: Typis societatis „Dziennik Poznański“, 1901.
- Agripa, Venclovas, „Venclovo Agripo Lietuvos laidotuvių kalba apie Joną Radvilą“, vert. Ramunė Dambrauskaitė-Muralienė, in: *Literatūra*, 51(3), 2009.
- Algis Samulionis, Rasa Jurgelėnaitė, Darius Kuolys (sud.), *Šešioliktojo amžiaus raštija*, Vilnius: Pradai, 2001.
- Ališauskas, Vytautas (sud.), *Baltų religijos ir mitologijos reliktai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.): šaltinių rinkinys*, Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2016.
- Ališauskas, Vytautas (sud.), *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus: tekstas ir kontekstai*, Vilnius: Aidai, 2012.
- Antanavičius, Darius, „Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus 1579 m. kovo 26 d. testamentas“ in: *Lietuvos istorijos metraštis. 2005 metai*, t. 1, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2006.
- Borkowski, Michał, *Memoriae aeternae Magnifici et generosi domini D. Ioannis Rudomina Dusiatski [...] et filii eiusdem nob[ilis] et generosi domini d. Georgii [...] in acie bello Turcico, sub Chocimo in Valachia, pro Patria [et] Rep[ublica] occisi [...]*, Vilnae: In typographia Academica S[ocietatis] Iesu, 1622.
- Boccius, Anselmus, *Carmen gratulatorium De serenissimi, ac potentissimi principis Sigismundi Tertii, regis Poloniae, [et] designati Suetiae, Magni Ducis Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Mazoviae, Samogitiae [...] in regnum Poloniae ingressu [...] [et] coronatione. Cui inserta est querela De immatura [...] regis Stephani morte et sepultura; tum etiam [...] rerum praeclare gestarum contra Moschum aliarumque virtutum commemoratio. Scriptum ad [...] Joannem Zamoiscium [...] ab Anselmo Boccio, Livono*, Rigae: Excudebat Nicolaus Mollinus, 1588.
- Bojeris, Laurynas, *Karolomachija*, vert. Benediktas Kazlauskas, Vilnius: Vaga, 1992.

- Borastus, Gregorius Laurentius, *Panegyricus Sigismundo III. Poloniae et Sveciae Regi etc. etc. invictissimo*, Vilnae: In typographia Petri Blasti, 1611.
- Bulpatus, Ioannes, *Oratio de scaerdoti dignitate in Solennitatem diei, qua R. D. Ioannes Bulpatus Vilnen[sis] Canonicus Deo primum obtulit Missae sacrificium, scripta, Per Sebastianum Makowski Artiu[m] ac Philosophiae Baccalaureum, & in Acadaemia Vilnen[se] Theologiae studiosum*, Vilnae: [s. n.], 1592.
- Campbell, J. B, *The Writings of the Roman Land Surveyors: Introduction, Text, Translation and Commentary*. London: Society for the Promotion of Roman Studies, 2000.
- Chomętowski, Władysław (sud.), *Korrespondencye Jana Karola Chodkiewicza Poprzedzone opisem rękopismów z Archiwum Radziwiłłowskiego, znajdujących się w Bibliotece Ordynacyi Krasińskich połączonej z Muzeum Konstantego Świdzińskiego*, Warszawa: Nakładem Świdzińskich, 1875.
- Cicero, M. Tullius. *De Legibus*, transl. Georges de Plinval, Paris: Belles Lettres, 1959.
- Clypeus Samogitiae veterum clypeis adumbratus gentilitio insigni illustrissimi ac reverendissimi domini d. Melchioris Heliaszewicz Geysz episcopi Samogitiae symbolice expressus...*, Vilnae: Typis Academicis, 1631.
- Cnoglerus, Quirinus, *Symbola tria: Catholicum, Calvinianum, Lithernum. Omnia ipsis eorum auctorum verbis expressa*, Vilnae: Ex Officina Typographica Societ[atis] Iesu, 1604.
- Czerski, Mateusz, *In obitum magnifici domini d. Nicolai Pac, succamerarii Brzestensis, oratio*, Vilnae: [s. n.], 1596.
- Czyżewski, Piotr, *Alfurkan Tatarski prawdziwy na czterdziestu cześci rozdzielony [...] przez Piotra Czyżcwskiego [...]*, w Wilne: u Józefa Karcana, 1617.
- Čiurinskas, Mintautas (sud.), *Ankstyvieji šv. Kazimiero gyvenimai* (ser. *Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae*, vol. 4), Vilnius: Aidai, 2004.
- Daukša, Mikalojus, *Mikalojaus Daukšos 1595 metų Katekizmas*, Vida Jakštienė, Jonas Palionis (red.), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.

- Dmosicki, Stanislaw, *Suprema Cura quam familiae ac indolis generosae, speiq[ue] rarae Nicolao Naruszewicz m. d. Christophori Naruszewicz supremi M. D. L. venatoris [...] filiolo 4 Non. Maias pie ac placide humanis rebus exempto [...]*, Vilnae: Ex officina Jos[ephi] Karcan, 1615.
- Dusburgietis, Petras, *Prūsijos žemės kronika*, Romas Batūra (sud.), vert. Leonas Valkūnas, Vilnius: Vaga, 1985.
- Epicedia in funebres exequias, [...] Valeriani [Protasewicz], episcopi Vlnensis, collegii Societatis Iesu in eadem Lithuaniae metropoli fundatoris et patroni [...] conscripta. Ab eodem collegio, et gymnasiis Vlnensibus S. I.*, Vilnae: Typ. N. Ch. Radivili, Joannes Ślęcki excuss., 1580.
- Erasmus Desiderius, *Desiderii Erasmi Roterodami opera omnia emendatiora et auctiora... : doctorumque, notis illustrata: tomus secundus, complectens adagia*, Pierre Lander (red.), Lugduni Batavorum: Cura & impensis Petri Vander, 1703.
- Eusebius Hieronymus, *Commentariorum In Daniele Prophetam Liber Unus*, J. P. Migne (red.), Petit-Montrouge, 1845.
- Ferrerius, Zacharias Vincentinus, *Vita beati Casimiri Confessoris ex serenissimis Poloni[a]e regibus, [et] magnis Lituani[a]e ducibus clarissimi a Reuerendissimo patre d[omi]no Zacharia Ferrerio [...] ex fide dignor[um] testium depositionibus scripta*, Kraków: Jan Haller, 1521.
- Frisingensis, Otto, „Chronica, siue historia de duabus civitatibus“ in: Adolfus Hofmeister (red.), *Ottonis episcopi frisingensis. Chronica; siue, Historia de duabus civitatibus. Scriptores Rerum Germanicarum, t. 45*, Hannover; Leipzig: Hahn, 1912.
- Funebris Laudatio et threnodiae in exequias [...] Joannis Barscii a studiosa iuventute conscriptae in Academia Vlnensi Societatis Iesu*, Vilnae: In officina Academica Societ[atis] Iesu, 1595.
- Gelli, Giovan Battista, *Dialoghi*, Roberto Tissoni (red.), Bari: Gius. Laterza & Figli, 1967.
- Giedraitis, Merkelis, „Elegia in mortem Catharinae Wolovicz, coniugis generosi ac magnifici Domini Petri Vesolovij Baronis a Bialystok, in magno Ducatu Lithuaniae. Authore Melchiore D. Gedrocio L.

Regiomonti Borussiae excudebat Ioannes Daubmanus, 1561“ in: *Naujasis Židinys-Aidai*, nr. 9–10, vert. Eugenija Ulčinaitė, 1999.

Gierkiewicz, Michał, *Tumulus caesi leonis magnifico ac generoso domino d. Michaeli Polubinski, iudici Slonimensi etc. etc. Filium suum Leonem, fortiter in bello Moschovitico sub Biala amissum, deploranti, erigitur ac sacratur*, Vilnae: Typis Academicis Soc. Iesu, 1635.

Goldbach Pomeranus, Martinus, *Redivivus seu Occasio, qua ipsu[m] pronuper Saxonevangelici, apud Vilnenses, ludi rectorem, nunc Musaru[m] et Romani pontificis, maximi, apud Brunsbergenses, alumnum, Dominus eduxit de lacu miseriae Lupianae, et de luto faecis Lutheranae et statui supra Petram Romanam pedes eius [...]*, [s. l.]: Typis Seraphini Iacko, 1614.

Gradauskas, Pranciškus, „Šviesiausiojo kunigaikščio ir pono, pono Kristupo Radvilos, Biržų ir Dubingių kunigaikščio, Trakų kašteliono, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakanclerio ir lauko etmono, Borisovo ir Soleco seniūno ir t. t. ŽYGIS PRIEŠ MASKVĄ, aprašytas Pranciškaus Gradausko. Vilniuje, Jono Karcano spaustuvelyje, 1582“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 47, vert. Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.

Gratulationes in promotione doctissimi, simul et virtute ornatissimi, d. Valentini Dąbkouii, ad magisterii Philosophici gradum, eidem oblatae. A [...] iuvenibus in alma Collegii Vilnensis Societatis Iesu Academia conscriptae, Vilnae: Typis Ioannis Velicensis, 1587.

Gratulationes serenissimo ac potentissimo principi Sigismundo III D. G. Regi Poloniae Magno Duci Lithuaniae. etc. etc. In optatissimo et felicissimo S. R. M. suae Vilnam aduentu, factae. Ab Academia Vilnensi Societatis Iesu, Vilnae: Typis Illustriss. Principis Nicolai Christophori Radvili, 1589.

Gratulatio illustrissimo ac reverendis[si]mo [...] Benedicto Woynae, episcopo Vilnensi, a sodalitate B. V. Mariae Annunciatae S. I. Academica Vilnensi, Vilnae: Typis Ioannis Karcani, 1600.

Gratulationes illustriss[i]mo ac reverendiss[i]mo [...] Georgio Radvilo D. G. episcopo Vilnen[si] [...] in primo [...] in suam sedem aduentu oblatae, Vilnae: Typis Illustriss. Do[mini] D. Nic[olai] Christ[ophori] Radvili, 1581.

Gratulationes serenissimo ac potentissimo principi, Stephano I. Dei Gratia, Regi Poloniae, Magno Duci Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Livoniae, nec non principi Transilvaniae,[et]c. decretae, [et] in fortunatissimu[m] S. R. M. suae Vilnam adve[n]tum scriptae, Anno Domini 1579, Vilnae: Typis Illustr[issimi] domini d. Nicolai Christophori Radivili [...], 1579.

Guagnini, Alessandro, *Sarmatiae Europaeae descriptio, quae Regnum Poloniae, Lituaniam, Samogitiam, Russiam, Massoviam, Prussiam, Pomeraniam, Livoniam, et Moschoviae, Tartariaeque partem complectitur; Alexandri Guagnini Veronensis, equitis aurati, peditumque praefecti. Cui suplementi loco, ex quae gesta sunt superiori anno inter serenissimum regem Poloniae et magnum ducem Moschoviae breviter adiecta sunt, item genealogia regum Polonorum, Spira: apud Bernardum Albinum, 1581.*

Gudmantas, Kęstutis (sud.), *Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis. Monografinis tyrimas ir kritinis leidimas*, vert. Kęstutis Gudmantas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024.

Hermannus, Daniel, *Stephano I Regi Poloniae [...] immatura morte praerepto communis Reipub[licae] lachrymae*, Vilnae: Typis Ioannis Velicen[sis], 1586.

Horski, Jan, *Ποιμήτιον honorarium, novo palatino Viln. illustrissimo domino Ioanni Carolo Chodkiewicz, comiti in Szklow, novam suae dignitatis sedem auspicato primum adeunti, cognatae observantiae ergo d. d. [...]*, Vilnae: In typographeo Acad[emico] S. I., 1617.

Husovianas, Mikalojus, *Raštai*, Sigitas Narbutas (sud.), vert. Benediktas Kazlauskas, Sigitas Narbutas, Eugenija Ulčinaitė, Tomas Veteikis, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

Hyacinthius Vilmensis, Basilus, *Panegyricus in excidium Polocense atque in memorabilem victoriam Stephani invictissimi Poloniarum Regis Magnisque Ducis Lituaniae ex potentissimo Moschorum Principe III. Cal. Septemb. MDLXXIX. reportatam*, Patavii: Apud Laurentium Pasquatum, 1580.

Jovaiša, Liudas (sud.), *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, Vilnius: Aidai, 1998.

Kimbar, Ioannes, *Funebria in exequias illustris matronae dominae Isabellae Bonarellae de Rovere, coniugis laudatissimae illustris viri d[omi]ni*

Theodori Laczki, Magni Ducatus Lithuaniae stipendiorum diribitori, Pentacosiarchoque serenissimae Poloniae et Sueciae maiestatis, a Ioanne Kimbar scripta, Vilnae: in officina Ioannis Karcan, 1603.

Koženiauskienė, Regina (sud.), *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: „Mokslas“, 1990.

Krajowski, Jan, *Epos de S. Casimiro Iagellonide Poloniae ac Lituaniae principe et patrono: quo tempore sacrum eius labarum a Clemen[nte] Oct[avo] Pon[ifici] Max[imi] allatum Vilna triumphali pompa excepit; scriptum per Ioannem Kraykowski*, Vilnae: Typis Academicis S.I., 1604.

Lasicki, Jan, *De russorum, moscovitarum et tartarorum religione, sacrificiis, nuptiarum, funerum, ritu, e diversis scriptoribus, quorum nomina versa pagina indicat [...]*, Spira: [E]xcudebat Bernardus D'albinus, 1582.

Livius, Titus, *History of Rome, Volume III: Books 5-7*. Translated by B. O. Foster. Loeb Classical Library 172, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1924.

Loeaechius, Andreas, *Naeniae a diversis scriptae in exequias illustrissimi principis d[omi]ni Janussi Radivili ... celebratas*, Lubecae, Chronum: In typographia Petri Blasti Kmitae, 1621.

Mikolaevicius, Christophorus, *Epicedium in obitum generosi et magnifici domini d. Laurentii Rudominae Dusiatski S. R. M. secretari[i], capitanei Hiberpolensis, [et]c.*, Vilnae: Typis Academicis Societatis Iesu, 1603.

Mykolas Lietuvis, *Michalonis Lituani De moribus tartarorum, lituanorum et moschorum fragmina X, multiplici historia referta [...]* Nunc primum per I. Iac. Grassum, C. P. ex Manuscriptu Authentico edita, Basileae: Apud Condradvm Waldkirchvm, 1615.

Młodinski, Stefan, *Infula Geranonia qua sacrorum in M. D. L. procerum unio [...]* Stanislaus Kiszka praepositus Geranon. scholasti. Vilnen. sedis apost. protonotarius [...] sui genitoris haeresin detestati salutifer genitor, recens dignissime adornatus est Stephani Młodinski [...] poeticis taeniolis [...] evincta, Vilnae: In officina Jozepi Karcani, 1614.

- Monumentum virtuti meritissimae perillustris et magnifici Herois d. Theodori Tiskiewicz Skumin, palatini Novogroden[sis]. [...], Vilnae: In Acad. Soc. Iesu, 1618.*
- Nidecius, Andreas Patricius, *Andr[ae] Patricii Nideci Praepositi Varsovien[sis] Gratulationum triumphalium ex a moscovitis orationes III ad Stephanum Batorium regem Poloniarum inclytum pro clero Varsoviensi*, Kraków: [s.t.], 1581.
- Oderborn, Paul, *De Russorum religione, ritibus nuptiarum, funerum, victu, vestitu [...] et De Tartarorum religione ac moribus [...] narratio ad [...] Davidem Chytraeum recens scripta. Alia eiusdem argumenti De religione et Sacrificiis veterum Borussorum. Ad [...] Georgium Sabinum olim missa*, Lipsiae: [przez Jana Maleckiego], 1586.
- Ovid, *Metamorphoses*. Hugo Magnus. Gotha (Germany). Friedr. Andr. Perthes, 1892.
- Panegyrica illustrissimo domino d. Nicolao Christophoro Radzivilo, S. R. I. principi, Olycensi et Nesvisiensi duci, comiti a Szydlowicz et Mir, etc. etc. post auspicatissimo intium Vilnae Palatinatum*, Vilnae: Academicis Societatis Iesu typis, 1604.
- Pawlikowska-Butterwick, Wioletta, Liudas Jovaiša (sud.), *Vilniaus ir žemaičių katedrų kapitulų statutai*, Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2015.
- Pilgrimovius, Helias, *Panegyrica apostrophe Heliae Pilgrimovii, S. R. M. Secretarii*, Cracoviae: Typis Andreae Petricovii, 1583.
- Pilgrimovijus Elijas, *Didžioji Leono Sapiegos pasiuntinybė į Maskvą, 1600–1601 m., ser. Historiae Lituaniae Fontes Minores*, Jūratė Kiaupienė (sud.), Vilnius: Žara, 2002.
- Pilgrzymowski, Elias, *Philopatris ad senatum populumque Lituanum*, Vilnae: Jakub Markowicz, 1597.
- Platonas, *Faidras*, vert. Naglis Kardelis, Vilnius: Aidai, 1996.
- Platonas, *Timajas. Kritijas*, vert. Naglis Kardelis, Vilnius: Aidai, 1995.
- Pociūtė, Dainora (sud.), *Abraomas Kulvietis: Pirmasis Lietuvos Reformacijos paminklas. Abraomo Kulviečio Confessio fidei ir Johanno Hoppijaus Oratio funebris*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

- Pociūtė, Dainora et al. (sud.), *Du laiškai. Popiežiaus nuncijaus Luigi Lippomano ir kunigaikščio Mikalojaus Radvilo Juodojo polemika (1556) : Two letters. A Controversy between Papal Nuncio Luigi Lippomano and Duke Nicolaus Radvilas the Black (1556)*, vert. Dalia-Dilytė Staškevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015.
- Pociūtė, Dainora, Carmen Caro Dugo, „Pirmasis jėzuitas Lietuvoje: Alfonso Salmerono laiškai Ignacui Lojolai“ in: *Literatūra*, 50(1), 2008.
- Possevino, Antonio, *Bibliotheca selecta qua agitur de ratione studiorum in historia, in disciplinis, in salute omnium procuranda*, Romae: Ex Typographia Apostolica Vaticana, 1593.
- Possevinus, Antonius, *Moscovia*, Vilnae: In Lituania apud Ioannem Velicensem, 1586.
- Porzecki, Tomasz, *Aeternitas serenissimorum stirpis Jagellonicae regum in Vladislao IV orbi expressa [et] eidem serenissimo ac invictissimo Polonorum ac Svecorum regi cum Vilnam Lithuaniae metropolim cum srenissima regina Caecilia Renata Austriaca ingrederetur*, Vilnae: Typis Academicis, 1639.
- Radvanas, Jonas, *Raštai*, Sigita Narbutas (sud.), vert. Sigita Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
- Radziwiłł, Janusz, *Sermo illustriss. principis dn. dn. Janussii Radziwili ducis in Birze, Dubinki, Slucko et Kopyl [...] supremi pocillat. sub conclusionem general. comitorum ad sacr. reg. maiestatem in frequenti senatu Warszawiae habitus*, Lubecae ad Chronum: Apud Petrum Blastum, 1613.
- Raiecki, Constantinus Casimirus, *Spes altera Russiae post magnum Jospehum Velaminum Rucki, ill[ustriss]mus ac r[everendiss]mus d[omi]nus d. Raphael Korsak Kiiovens, Haliciens, totiusq[ue] Russiae metropolita, s[ereniss]mi domini nostri Urbani VIII P.O.M. in Capella assistens [et]c. [et]c. In primo suo Vilnam ingressu Solemni Gratulatione, excipitur*, Vilnae: Typis Academicis Societatis Iesu, 1637.
- Rysinius, Solomon, *Proverbiorum polonicorum a Solomone Rysinio collectorum centuriae decem et octo*, Lubecae ad Chronum: In officina Petri Blasti Kmitae, 1618.

- Rysiński, Salomon, *Rerum ab illustrissimo principe Christophoro Radivilo, Birzarum et Dubincorum duce, palatino vilnensi, exercituum Magni Ducat. Lituaniae praefecto generali [et]c. praeclare gestarum epitome*, Lubecae ad Chronum: In officina Petri Blasti, 1614.
- Rywocki, Jan, *Triumphus quem d. Casimiro principi serenissimus ac invictissimus Vladislaus IV Poloniae et Sveciae rex magnifica ac pia in augustum paternae liberalitatis mausoleum deductione anno M. DC. XXXVI. Augusti 14 Vilnae exhibuit panegyrico repraesentatus et serenissimis Poloniae ac Sveciae principibus Ioanni Casimiro [et] Carolo Ferdinando F. F.*, Vilnae: Typis Academicis Societatis Iesu, 1637.
- Roizijus, Petras, *Lietuvos sprendimai, 1563*, Vytautas Andriulis (sud.), vert. Dalia Dilytė-Staškevičienė, Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.
- Roizijus, Petras, *Rinktiniai eilėraščiai*, Sigitas Narbutas (sud.), vert. Rita Katinaitytė, Eugenija Ulčinaitė, Eglė Patiejūnienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
- Rotundas, Augustinas, „Pasikalbėjimas lenko su lietuviu“ in: Algis Samulionis, Rasa Jurgelėnaitė, Darius Kuolys (sud.), *Šešioliktojo amžiaus raštija*, Vilnius: Pradai, 2001.
- Rudavičius, Kasparas, *Funesta liliorum messis praepropero letho succisorum in morte [...] Samuelis Pac M. D. Lithuaniae vexilliferi etc. etc. a Musis mori vetantibus collectorum, lachrymis, et solatiis respersorum, atq[ue] [...] Stephano Pac, M. D. Lithuaniae referendario, ac notario, fratri moerentissimo*, Vilnae: Typis Academicis Soc. Iesu, 1627.
- Sangusko, Szymon Samuel, *In nuptias illustris et magnifici domini d. Leonis Sapihae, M. D. L. supremi cancelarij, Slonimen[is], Parnavien[is], Mohilovien[is] [et]c. capitanei. et illustrissimae d. Elisabethae Radiviliae, ducis a Bierzie et Dubinki, illustrissimi principis, domini d. Christophori Radivili palatini Vilnen[is] [et] generalis ac supremi M. D. L. exercitus praefecti filiae*, Vilnae: Jan Karcan, 1599.
- Sarbievijus, Motiejus Kazimieras, *Akmens pašventinimas (Sacra Lithothesis)*, vert. Skirmantė Šarkauskienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.

- Sarbievijus, Motiejus Kazimieras, *Lemties žaidimai: poezijos rinktinė = Ludi Fortunae /* parengė, įvadą ir komentarus parašė Eugenija Ulčinaitė, vertė Ona Daukšienė, Vilnius: Baltos lankos, 1995.
- Sarbievijus, Motiejus Kazimieras, *Poetica, T. I Praecepta poetica = Poezijos mokslas; De perfecta poesi = Apie tobulą poeziją*, Ona Daukšienė (sud.), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
- Schema parentalium summae spei adolescenti illustrissimo domino d. Hieronymo Chrysostomo Chotkiewicz*, Vilnae: Apud Iosephum Karcanum, 1613.
- Sygański, Jan (red.), *Listy ks. Piotra Skargi T. J. z lat 1566–1610*, Kraków: Nakładem wydawnictw Towarzystwa Jezusowego, 1912.
- Skorawiec, Wojciech, *Fausta gratulatio in exoptatissima Hieronymi Chodkiewicz natalitia, filii [...] Ioannis Caroli Chodkiewicz [...], Alberti Skorawiec, academici Vilnensis*, Vilnae: In officina Academiae Soc. Iesu, 1598.
- Skorulski, Rafał, *Laurus immortalitatis ad [...] Ioannis Caroli Chodkiewicz palatini Vilnen[sis] [...] cenotaphium positum ab [...] Ioanne Stanislao Sapieha M. D. L. archimarschalco [...] in ecclesia Nesvisie[si] Societatis Iesv a studiosa iuventute eiusdem Collegii Societatis appensa et per Raphaelem Skorulski [...] descripta*, Vilnae: Typis Academicis S. I., 1622.
- Stankiewicz, Adam, *Virtus cineri superstes magnifici domini d. Vincentii Woyna capitanei Inturcensis aulici s.r.m. a morte victi reverendissimo domino d. Abrahamo Woyna episcopo Methonensi, prot. apostolico suffraganeo et canonico Vilnensi etc. etc.*, Vilnae: ex officina Iosephi Karcan, 1615.
- „Statut Litewski : drugiej redakcji (1566) = Statutum Lituanicum : alterius editionis“ in: *Archiwum Komisji Prawniczej = Collectanea ex Archivo Collegii Iuridici; t. 7*, Kraków: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności, 1900.
- Strykowski, Maciej, *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1978. *Supremus honor magnis manibus Reginae ab Eisenreich Radiviliae [...] a [...] iuventute*

- Collegii Academici Olicensis exhibitus*, Zamosciis: Ex officina typographica Academiae Zamoscensis, 1637.
- Svencickis, Grigas, *Theatrum s. Casimiri, in quo novo ipsius prosapia, vita, miracula, & illustris pompa in solempni eiusdem apotheoseos instauratione, Vilnae Lithuaniae metropoli, V. Id. Maij, Anno D[omi]ni M. DC. IV. instituta graphice proponuntur*, Vilnae: Operis typographicis Academiae Societatis Iesu, 1604.
- Szymkiewicz, Michał, *Triumphalia seu enarratio triumphi s. Casimiro eius apotheosi a Clemente VIII pont. max. approbata, Vilnae a catholicis Lithuaniae ordinibus pie perque honorifice agitati 10 maii anno MeDIatorIs ChrIstI [...] Stanislaŏ Dzialinsky [...] inscripta*, Brunsbergae: Imprimebat Georgius Schönfels, 1604.
- Šventasis Raštas. *Senasis ir Naujasis Testamentas*, vert. Antanas Rubšys, Česlovas Kavaliauskas, Vilnius: Lietuvos vyskupų konferencija, 1998.
- Theiner, Augustino (sud.), *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia; maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita*, T.2: Ab Ioanne PP. XXIII. usque ad Pium PP V., 1410–1572, Romae: Typis Vaticanis, 1861.
- Threnodiae, in obitum illustris. Sac. Rom. Imp. principis, et domini d. Alberti Radziwil ducis in Olyka et Nieswiz [...] a praecipua iuventute Parthenicae Sodalitatis, in Academia Vilnen. Societatis Iesu, conscriptae*, Vilnae: Ex officina Academica Societatis Iesu, 1593.
- Ulčinaitė, Eugenija (sud.), *Gratulatio Vilnae. Textus electi XVI–XVIII saeculi [= Vilniaus pasveikinimas. XVI–XVIII amžiaus tekstų rinkinys]*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilniaus universitetas, 2001.
- Ulčinaitė, Eugenija (sud.), *Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai*, vert. Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Mokslo, 1987.
- Ulčinaitė, Eugenija, „Humanitariniai mokslai jėzuitų švietimo sistemoje“ in: *Literatūra*, 49(3), 2007.
- Vėlius, Norbertas (sud.), *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, T. II: XVI amžius*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
- Vėlius, Norbertas (sud.), *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, T. III: XVII amžius*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.

- Vislicietis, Jonas, *Prūsų karas*, vert. Eugenija Ulčinaite, Vilnius: Mintis, 1997.
- Volanas, Andrius, *Rinktiniai raštai*, sud. Marcelinas Ročka, Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996
- Volanus, Andreas, *Andreae Volani Libri quinque. Contra Scargae iesuitae Vlnensis septem missae sacrificiique eius columnas, et librum 12 artium Zvinglio-calvinistarum, quibus is, veritatem doctrinae apostolicae, et sanctae veteris Ecclesiae, de sacrame[n]to coenae Domini evertere studet*, Vilnae: Per Danielelem Lancicium, 1584.
- Volanus, Andreas, *Oratio ad illustrissimos principes, reverendissimos et magnificos dominos, invictissimi Romanorum imperatoris Rudolphi, et serenissimi Polonorum regis Sigismundi legatos. Ad Bendzinum pacis constituendae caysa congregatos*, [s. l.], 1589.
- Volanus, Andreas, *Oratio ad incolas Regni Poloniae, qua imminente metu belli Turcici, ad poenitentiam invitantur [...]*, Vilnae: Typis Ioannis Kartzani Velicensis, 1585.
- Volanus, Andreas, *Oratio ad illustres Radivillos et Chotkiewiczios A[ndreae] V[olani]*, Wilno: Ulryk Sultzer, Salomon Sultzer, 1600
- Warszewicki, Krzysztof, *Christophori Varsevicii Paradoxa ad Stephanum I regem Poloniae*, Vilnae: Typis illustrissimi d. d. Nicolai Christophori Radivili, 1579.
- Warszewicki, Krzysztof, *Panegyricus ad Stephanum I Polonorum regem et magnum Lituanorum ducem*, Vilnae: Typis Illustris D. Domini Nicolai Christophori Radivili [...], Per Danielelem Lancicium, 1580.
- Wdziękoński, Szymon, *Memoria eruditae virtuti nobilis et ingenui adolescentis Alexandri Thur subdapiferi Orsen[is] filii, quem, dum veram Philosophiam mortis meditatione disceret, brevi bene doctum, e tyrociniis logicae aeternitas altius promovit*, Vilnae: Typis Academicis, 1639.
- Zenowicz, Ioannes, *Laureae academicae serenissimo Poloniarum regi Vladislao IV. Vilnam ingredienti*, Vilnae: Typis Academicis S.I., 1633.
- Акты, издаваемые Виленскою Археографическою Комиссією. Том XXV. Инвентарии и разграничительные акты*, Вильна: Тип. А. Г. Сыркина, 1898.
- Кабелка, Н. (red.), *Катэхізіс: помнік беларускай Рэфармацыі XVI стагодзьдзя*, Мінск : Юніпак, 2005.

LITERATŪRA

- Ališauskas, Vytautas et al. (sud.), *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001.
- Ališauskas, Vytautas, „Mitologija ir politika: Vilniaus įkūrimo mitas kaip politinis pasakojimas“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 37, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014.
- Ališauskas, Vytautas, „Šventosios kalbos ir šventieji raidynai. Pastabos apie jų statusą ir funkcionavimą LDK“ in: *Lietuvos katalikų mokslų akademijos metraštis*, Nr. 33, 2010.
- Ališauskas, Vytautas, *Sakymas ir rašymas. Kultūros modelių tvermė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Aidai, 2009.
- Anderson, Benedict, *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- Andriulis, Vytautas, „Petras Roizijus Lietuvos XVI amžiaus teisinės kultūros kontekste. Istoriografinės įžvalgos“ in: Irena Valikonytė, Lirija Steponavičienė (sud.), *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha. Straipsnių rinkinys*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005.
- Antanavičius, Darius, „Bazilijaus Hiacintijaus „Panegirika“ (Paduva, 1580): istoriniai ir literatūriniai šaltiniai bei kontekstai“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 50, 2020.
- Antanavičius, Darius, „Kada iš tikrųjų mirė Mikalojus Daukša?“ in: *Acta linguistica Lithuanica*, t. 87, 2023.
- Antanavičius, Darius, „Kas buvo Basilius Hyacinthus Vilmensis, parašęs „Panegyricus in excidium Polocense“ (1580)? Tapatybės atribucijos bandymas“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 47, 2019.
- Antanavičius, Darius, „Teodoras Lackis ir Italija. Nauji Lietuvos ir Italijos kultūrinių ryšių XVI a. antrojoje pusėje faktai“ in: *Res Balticae*, 8, 2002.
- Armstrong, John, *Nations before Nationalism*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1982.
- Ascoli, Albert Russel, „Worthy of faith? Authors and readers in early modernity“ in: John Jeffries Martin (ed.), *The Renaissance World*, New York, London: Routledge, 2009.

- Assman, Jan, *Cultural Memory and Early Civilization. Writing, Remembrance, and Political Imagination*, Cambridge, 2011.
- Assmann, Jan, „Translating Gods: Religion as a Factor of Cultural (Un)Translatability“ in: Sanford Budick, Wolfgang Iser (red.), *Translatability of Cultures. Figurations of the Space Between*, Stanford: University of Stanford Press, 1996.
- Augustyniak, Urszula, „Wielokulturowość Wielkiego Księstwa Litewskiego i idea tolerancji, a praktyka stosunków międzywyznaniowych w XVI-XVIII“ in: Alfredas Bumblauskas, Grigorijus Potašenko (sud.), *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.
- Augustyniak, Urszula, *History of the Polish-Lithuanian Commonwealth. State – Society – Culture, Polish Studies – Transdisciplinary Perspectives*, Krzysztof Zajas, Jarosław Fazan (red.), vol. 13, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2015.
- Augustyniak, Urszula, *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1992.
- Avižonis, Konstantinas, „Lietuvių kilimo iš romėnų teorija XV ir XVI a.“ in: Angelė Avižonienė (sud.), *Konstantinas Avižonis. Rinkiniai raštai*, T. III, Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, 1982.
- Axer, Jerzy (red.), *Łacina jako język elit*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004.
- Axer, Jerzy, „Latin as the Language of the Elites. Introductory Remarks“ in: *Łacina jako język elit*. Jerzy Axer, ed. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004.
- Axer, Jerzy, „Neolatynistyka i tożsamość narodowa – przypadek Europy Środkowowschodniej“ in: *Łacina jako język elit*. Jerzy Axer, ed. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004.
- Axer, Jerzy, „Sytuacja metodologiczna w badaniach nad źródłami łacińskojęzycznymi okresu nowożytnego“ in: *Łacina jako język elit*. Jerzy Axer, ed. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004.
- Axer, Jerzy, Katarzyna Tomaszuk, „Central-Eastern Europe“ in: Craig W. Kallendorf (ed.), *A Companion to the Classical Tradition*, Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 2007.

- Balcerczyk, Ilona, Paweł Sydor, „Wstęp“ in: J. Macjon (ed.), *Civis Bonus [=Dobry obywatel]*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury, 2018.
- Baniulytė, Aušra, „Pacai ar Pazzi? Nauja Palemono legendos versija LDK raštijoje“ in: *Senoji Lietuvos literatūra, kn. 18: Istorijos rašymo horizontai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- Bankauskienė, Nijolė, Filologinio ugdymo virsmas Lietuvoje integracinių konversijų fone: edukologinis žvilgsnis į XVI amžių in: *Socialiniai mokslai*, Nr. 24(3), 2000.
- Bardach, Juliusz, „Statuty Litewskie w ich kręgu prawno-kulturowym“ in: idem., *O dawniej i niedawniej Litwie*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, 1988.
- Bardach, Juliusz, *Statuty litewskie a prawo rzymskie*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 1999.
- Baronas, Darius, „Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžia: ideologiniai šaltiniai, sklaida ir atspindžiai politinėje mintyje XIII–XVI a.“ in: Darius Baronas et al., *Valdžia, luomas individas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. XIII–XVIII a. istorijos slinkty*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022.
- Baronas, Darius, Artūras Dubonis, Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija, III tomas., XIII a.–1385 m. Valstybės iškilimas tarp rytų ir vakarų*, Vilnius: Baltos lankos, 2011.
- Beresnevičius, Gintaras, *Palemono mazgas. Palemono legendos periferinis turinys*, Vilnius, 2003.
- Berman, Harold J., *Teisė ir revoliucija*, Vilnius: Pradai, 1999.
- Bloch Marc, *Les rois thaumaturges: étude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale, particulièrement en France et en Angleterre*, ser. Publications de la Faculté des lettres de l'Université de Strasbourg, T. 19, Strasbourg: Université, 1924.
- Boettcher, Susan R., „Humanism and the dream of Christian unity“ in: John Jeffries Martin (ed.), *The Renaissance World*, New York, London: Routledge, 2009.
- Borchardt, Frank L., *German Antiquity in Renaissance Myth*, Baltimore, London: The John Hopkins Press, 1971.

- Bratu, Christian, „Prologues as “Locus Auctoris” in Historical Narratives: An Overview from Antiquity to the Middle Ages“ in: *Mediaevistik*, Vol. 28, 2015.
- Brückner, Alexander, *Starożytna Litwa : ludy i bogi : szkice historyczne i mitologiczne*, Warszawa: Księgarnia Naukowa, 1904.
- Burke, Peter, „The Social History of Language“ in: *Languages and Communities in Early Modern Europe*, Peter Burke (red.) Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Chachaj, Marian, *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów od początku XVI do połowy XVII wieku*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1995.
- Čiurinskas, Mintautas, „Pergalės prie Oršos (1514) propaganda Europoje: šaltinių apžvalga, literatūriniai bei kultūriniai aspektai“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 21, 2006.
- Čiurinskas, Mintautas, *Europinė Oršos pergalės (1514) propaganda ir Lietuvos kultūra*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024.
- Čiurinskas, Mintautas, *XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės biografistika*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
- Cormack, Robin, „Art and Iconoclasm“ in Elizabeth Jeffreys, John Haldon, Robin Cormack (sud.), *The Oxford Handbook of Byzantine Studies (Oxford Handbooks)*, Oxford University Press, 2009.
- Daukšienė, Ona, „Motiejus Kazimieras Sarbievijus apie krikščioniško epo „galimybės“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, nr. 30, 2010.
- Daukšienė, Ona, „Sarbievijaus "De perfecta poesi": renesansinės epo sampratos detalės bei sąsajų su autoriaus poezija galimybės“ in: *Literatūra*, 44 (3), 2002.
- de. S. Victore, Hugo, *Opera omnia* in: J. P. Migne (red.), *Patrologiae cursus completus: Series latina*, t. 176, Paris, 1880.
- Deutsch, Karl, *Nationalism and Its Alternative*, New York: Knopf, 1969.
- Deutsch, Karl, *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*, Cambridge, MA: MIT Press, 1953.

- Dikavičius, Povilas, *Honor Among Nobles in the 16th Century Grand Duchy of Lithuania*, daktaro disertacija, istorija, Budapeštas, Viena: Central European University, 2022.
- Dilytė-Staškevičienė, Dalia, „Alberto Vijūko-Kojalavičiaus „Lietuvos istorijos“ veikėjų charakteristikos tipai“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn 27, 2009.
- Dilytė-Staškevičienė, Dalia, „Alberto Vijūko-Kojalavičiaus *Lietuvos istorijos* „kalbos“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 27, 2009.
- Dini, Pietro U., *Aliletoescur. Prie baltų kalbotyros ištakų: teorijos ir jų kalbinė aplinka XVI amžiuje*, Vilnius: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2023.
- Dini, Pietro Umberto, „Vilniaus humanistų „lotynintojų“ lingvistika“ in: *Archivum Lithuanicum*, nr. 1, 1999.
- DiTommaso, Lorenzo, „The Four Kingdoms of Daniel in the Early Mediaeval Apocalyptic Tradition“ in: *Four Kingdom Motifs before and beyond the Book of Daniel, Themes in Biblical Narrative*, vol 28, Leiden, Boston: Brill, 2021.
- Dyjakowska, Marzena, „Decisiones Lithuanicae Piotra Rojzjusza – przykład renesansowego źródła poznania stosowania prawa rzymskiego przed sądem asesorskim w Wilnie. Problemy badawcze i translatorskie“ in: *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 13(1), 2020.
- Eliade, Mircea, *Amžinojo sugrįžimo mitas. Archetipai ir kartotė*, Vilnius: Mintis, 1996.
- Farrell, Joseph, *Latin Language and Latin Culture: From Ancient to Modern Times*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Fijałkowski, Tomasz, „Orzechowski ir Rojzjusz. Kartka z dziejów polemiki staropolskiej“ in: *Prace Polonistyczne*, ser. XXVIII, 1972.
- Freising, Otto von, *The Two Cities: A Chronicle of Universal History to the Year 1146 A. D.*, vert. Charles Christopher Mierow, New York: Octagon Books, Inc., 1966.
- Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell, 1983.
- Ginzburg, Carlo, *The Cheese and the Worms. The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*, Baltimore: The John Hopkins University Press, 1992.

- Gregory, Tullio, „Translatio Studiorum“ in: Marco Sgarbi (red.), *Translatio Studiorum: Ancient, Medieval and Modern Bearers of Intellectual History*, Leiden, Boston: Brill, 2012.
- Greimas, Algirdas Julius, *Lietuvių mitologijos studijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2005.
- Grickevičius, Artūras, *Vilniškė popiežiškoji seminarija 1583–1655 metais*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2018.
- Gromelski, Tomasz, „Classical Models in Early Modern Poland-Lithuania“ in: *Ancient Models in the Early Modern Republican Imagination*. V. Wyger, A. Weststeijn, eds. Leiden, Boston: Brill, 2017.
- Grzeškowiak-Krwawicz, Anna, „Wolność jako zasada ustrojowe Rzeczypospolitej“ in: *Lex est Rex in Polonia et in Lithuania: Tradycje prawno-ustrojowe Rzeczypospolitej – doświadczenie i dziedzictwo*, Adam Jankiewicz (red.), Warszawa: DiG, 2008.
- Grzeškowiak-Krwawicz, Anna, *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Toruń: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2018.
- Gudavičius, Edvardas, „Kas sava ir kas skolinta mūsų kultūroje“ in: Aurimas Švedas (sud.), *Istorijos inžinierius. Edvardo Gudavičiaus tekstai apie Lietuvą, Europą ir pasaulį*, Vilnius: Aukso žuvys, 2019.
- Gudavičius, Edvardas, „Tautinės lietuvių savimonės lygis XIV a. pabaigoje“ in: Alfredas Bumblauskas, Šarūnas Liekis, Grigorijus Potašenko (sud.), *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
- Gudavičius, Edvardas, *Lietuvos istorija. T. I: Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999.
- Gudmantas, Kęstutis, „Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai“ in: *Knygotyra*, nr. 41, 2003.
- Gudmantas, Kęstutis, „Apie kai kurias 1510 metų Aleksandrijos ir legendinės Lietuvos metraščių dalies sąsajas“ in: *Archivum Lithuanicum*, nr. 5, 2003.
- Gudmantas, Kęstutis, „Lietuvių kilmės iš romėnų teorijos genezė ir ankstyvosios Lietuvos vardo etimologijos“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 17, 2004.

- Gudmantas, Kęstutis, „Vėlyvųjų Lietuvos metraščių erdvė“ in: *Darbai ir dienos*, nr. 44, 2005.
- Gudmantas, Kęstutis, „Vėlyvųjų Lietuvos metraščių veikėjai ir jų prototipai: „romėnai“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18, 2004.
- Hall, Edith, *Inventing the Barbarian. Greek Self-Definition through Tragedy*, Oxford: Clarendon Press, 1989.
- Hille-Coates, Gabriele, „Von den heiligen Sprachen im lateinischen Mittelalter und Renaissance- Humanismus“ in: Werner Hüllen, Friederike Klippel (red.), *Heilige und profane Sprachen: Die Anfänge des Fremdsprachenunterrichts im westlichen Europa / Holy and profane Languages: The Beginnings of Foreign Language Teaching in Western Europe*, Wiesbaden: Harrasowitz, 2002.
- Hirschi, Caspar, „Konzepte von Fortschritt und Niedergang im Humanismus am Beispiel der „translatio imperii“ und der „translatio studii“ in: *Die Idee von Fortschritt und Zerfall im Europa der frühen Neuzeit*. Christoph Strosetzki, Sebastian Neumeister (red.), Heidelberg: Winter, 2008.
- Hirschi, Caspar, *The Origins of Nationalism. An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Huizinga, Johan, *Erazmas*, Vilnius: Aidai, 2000.
- Jablonskis, Konstantinas, *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*, Vilnius: Mintis, 1973.
- Jakubowski, Jan, *Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską*, Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1912.
- Jakulytė-Vasil, Milda, „Tatars' assimilation/integration in the social fabric of the Grand Duchy of Lithuania“ in: Tamara Bairašauskaitė, Halina Kobeckaitė, Galina Miškinienė (sud.), *Orientas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos visuomenės tradicijoje: totoriai ir karaimai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
- Jasas, Rimantas, „Bychovco kronika ir jos kilmė“ in: Rimantas Jasas (sud.), *Lietuvos metraštis*, Vilnius: Vaga, 1971.
- Jonynas, Ignas, Vytauto ženklas in: *Vairas*, Nr. 5, 6, 1930.

- Jostkleigrew, Georg, „‘Rex imperator in regno suo’ – An Ideology of Frenchness? Late Medieval France, Its Political Elite and Juridical Discourse“ in: Andrzej Pleszczyński et al. (eds.), *Imagined Communities. Constructing Collective Identities in Medieval Europe*, Leiden, The Netherlands: Brill, 2018.
- Jučas, Mečislovas, *Krikščionybės kelias į Lietuvą. Etapai ir problemos*, Vilnius: Baltos lankos, 2000.
- Jučas, Mečislovas, *Lietuvos metraščiai ir kronikos*, Vilnius: Aidai, 2002.
- Jūratė Kiaupienė, Ingė Lukšaitė, *Lietuvos istorija, t. V: Veržli Naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metais*, Vilnius: Baltos lankos, 2013.
- Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, „Kuris iš jų geresnis: žydas, totorius ar čigonas?“ Petro Čiževskio žvilgsnis į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos totorių kasdienybę“ in: Tamara Bairašauskaitė, Halina Kobeckaitė, Galina Miškinienė (sud.), *Orientas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos visuomenės tradicijoje: totoriai ir karaimai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015.
- Jurkiewicz, Jan, *Od Palemona do Giedymina. Wczesnowożytne wyobrażenia o początkach Litwy, Cz. 1: W kręgu latopisów litewskich*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2013.
- Kiaupienė Jūratė, Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija. T. IV. Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529*, Vilnius: Baltos lankos, 2009.
- Kiaupienė, Jūratė, „Lietuvos statutas: XVI amžiaus teisinės ir politinės kultūros sąveikos“ in: Irena Valikonytė, Neringa Šlimienė (red.), *Lietuvos statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017.
- Kiaupienė, Jūratė, „Naród polityczny Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI wieku: pojęcie ojczyzny“ in: *Łacina jako język elit*. Jerzy Axer, ed. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004.
- Kiaupienė, Jūratė, *Tarp Romos ir Bizantijos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės kultūros aukso amžius. XVI a. antroji pusė–XVII a. pirmoji pusė*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016.
- Knieža, Skirmantas, „Etnosimbolizmas kaip ankstyvųjų Naujųjų laikų raštijos tyrimo metodologija: teoriniai svarstymai apie XVI a.

- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politijos tapatumą“ in: *Literatūra*, 65(3), 2023.
- Knieža, Skirmantas, „Sąva ir svėtima. Latinitas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose“ in: *Literatūra*, 62(3), 2020.
- Knieža, Skirmantas, „Tarp tropų ir pragmatikos. „Pasikalbėjimo lenko su lietuviai“ retorinis aspektas“ in: *Literatūra*, 61(3), 2019.
- Kulicka, Elżbieta, „Legenda o rzymskim pochodzeniu Litwinów i jej stosunek do mitu sarmackiego“ in: *Przegląd Historyczny*, 71(1), 1980.
- Kuolys, Darius, „Alberto Vijūko-Kojalavičiaus istorinis pasakojimas: Respublikos kūrimas“ in: *Lietuvos istorijos įvairenybės*, nr. 2, 2004.
- Kuolys, Darius, „Kovos dėl Respublikos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės saulėlydžio patirtis“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, Nr. 24, 2007.
- Kuolys, Darius, „Масква і Літва: translatio imperii, translatio rei publicae“ in: *Belarusian Historical Review*, nr. 14, 2007.
- Kuolys, Darius, „Simono Daukanto pasakojimas – „pamatai dėl lietuvių““ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 48, 2019.
- Kuolys, Darius, „Visuomenės raidos projekcijos XVI amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštijoje“ in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*. A. Samulionis, R. Jurgelėnaitė, D. Kuolys (red.), Vilnius: Pradai, 2001.
- Kuolys, Darius, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 1992.
- Kuolys, Darius, *Res Lituana. Kunigaikštystės bendrija, 1-oji knyga. Respublikos steigimas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
- Le Goff, Jacques, *Medieval Civilization 400–1500*, Julia Barrow (vert.), Oxford, Cambridge: Blackwell, 1988.
- Leonhardt, Jürgen, *Latin. Story of a World Language*, Cambridge, London: The Belknap Press of Harvard University, 2009.
- Leoussi, Athena S., Steven Grosby (red.), *Nationalism and Ethnosymbolism. History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007.

- Lewis, Clive S., *The Discarded Image. An Introduction to Medieval and Renaissance Literature*, Cambridge: Cambridge University Press, 1964.
- Lukšaitė, Ingė, „Andrius Volanas XVI–XVII a. Lietuvos visuomenės pertvarkos kryžkelėse“ in: Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*. Marcelinas Ročka (sud.), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- Lukšaitė, Ingė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- Maciejewski, Janusz, „Sarmatyzm jako formacja kulturowa: geneza i główne cechy wyodrębniające“, in: *Teksty : teoria literatury, krytyka, interpretacja*, nr. 4 (16), 1974.
- Mickūnaitė, Giedrė. *Vytautas Didysis. Valdovo įvaizdis*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008.
- Mironowicz, Antoni, „Kultura łacińska w życiu Kościoła prawosławnego w XVII-wiecznej Rzeczypospolitej“ in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kalbos, kultūros ir rašties tradicijos, Bibliotheca Archivi Lithuanici, Nr. 7*. Sergejus Temčinas, ed. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.
- Narbutas, Sigitas, „JHS: Vilniaus jėzuitų akademija ir Lietuvos Latinitas“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 29, 2010.
- Narbutas, Sigitas, „Jonas Karolis – Dievo Lietuvai duotas taleris“ in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. 2021*, kn. 10, 2021.
- Narbutas, Sigitas, „Latinitas LDK rašties raidoje“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, Kn. 21, 2006.
- Narbutas, Sigitas, „Latinitas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: chronologija, ypatybės ir recepcijos pavidalai“ in: *Ministri Historiae. Pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas dr. Edmundo Rimšos 65-mečio sukakčiai*. Zigmantas Kiaupa, Jolita Sarcevičienė, eds., Vilnius: LII leidykla, 2013.

- Narbutas, Sigitas, „Pranciškaus Skorinos knygos ir jų amžininkai – ankstyviausieji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos leidiniai“ in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, 2019.
- Narbutas, Sigitas, „Valdovė ir jos tarnaitės: Lietuvos lotyniškoji raštija dominavimo laikotarpiu“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 26, 2008.
- Narbutas, Sigitas, „Vilniaus prepozito Erazmo Vitelijaus kalba popiežiui Aleksandriui VI: Tekstas ir jo kontekstai“ in: Daiva Steponavičienė (sud.), *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha*, Vilnius: Vilniaus pilių rezervato direkcija, 2009.
- Narbutas, Sigitas, *Tradicija ir originalumas Jono Radvano „Radviliadoje“*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- Narbutienė, Daiva, „LDK lotyniškoji knyga asmeninėse XVI–XVII a. bibliotekose“ in: *Knygotyra*, t. 37, 2001.
- Narbutienė, Daiva, „Nesvyžiaus ordinacijos Radvilų bibliotekos katalogai“ in: *Knygotyra*, t. 61, 2013.
- Narbutienė, Daiva, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lotyniškoji knyga XV–XVII a.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- Narbutienė, Daiva, Sigitas Narbutas (sud.), *XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas = Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi quinti decimi et sexti decimi*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
- Narbutienė, Daiva, Sigitas Narbutas (sud.), *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas = Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi septimi decimi*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- Nedzinskaitė, Živilė, „Jono Kimbaro „Funebria“ (1603): atsiradimo aplinkybės, autorius, kūrinys“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 50, 2020.
- Nedzinskaitė, Živilė, „Kražių kolegijos studentų ir dėstytojų literatūrinė veikla XVII a.: kūriniai Žemaičių seniūnams“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 47, 2019.
- Nedzinskaitė, Živilė, „Virtute pugnans, non numero viri“: 1621 m. Chotyno mūšis Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus kūryboje ir LDK jėzuitų poetikos ir retorikos paskaitose“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 32, 2011.

- Nedzinskaitė, Živilė, *Tepaliks kiekvienas šlovę po savęs... Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus poetikos ir poezijos recepcija XVII–XVIII amžiaus LDK jėzuitų edukacijos sistemoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- Nekrašėvič-Karotkaja, Žanna, „Artistic Expression of the Translatio Imperii Concept in the Latin Epic Poetry of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 16th Century and the European Literary Context“ in: Giovanna Siedina (ed.), *Essays on the spread of humanistic and Renaissance literary civilization in the Slavic World*, Firenze: Firenze University Press, 2020.
- Nekrašėvič-Karotkaja, Žanna, „Latin epic poetry and its evolution as a factor of cultural identity in Central and Eastern Europe in the sixteenth and seventeenth centuries“ in: Giovanna Siedina (ed.), *Latinitas in the Polish Crown and the Grand Duchy of Lithuania. Its Impact on the Development of Identities*, Firenze: Firenze University Press, 2014.
- Niedźwiedź, Jakub, „Atlas Księstwa Połockiego Stanisława Pachołowieckiego (1580): propaganda, genologia i tworzenie wiedzy geograficznej“ in: *Terminus*, t. 19 z. 1(42), 2017.
- Niedźwiedź, Jakub, „How did Virgil Help Forge Lithuanian Identity in the Sixteenth Century“ in: Giovanna Siedina (ed.), *Latinitas in the Polish Crown and the Grand Duchy of Lithuania. Its Impact on the Development of Identities*, Firenze: Firenze University Press, 2014.
- Niedźwiedź, Jakub, „Polska szesnastowieczna propaganda wojenna w działaniu: przypadek Atlasu Księstwa Połockiego (1580)“ in: *Terminus*, t. 19, z. 3(44), 2017.
- Niedźwiedź, Jakub, *Poeta i mapa: Jan Kochanowski a kartografia XVI wieku*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2019.
- Norkus, Zenonas, „Senoji kultūros istorija ir naujoji kultūrinė istorija“ in: *Lietuvos istorijos studijos*, t. 15, 2005.
- Norkus, Zenonas, *Nepasiskelbusioji imperija*, Vilnius: Aidai, 2009.
- Ong, Walter J., *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*, London, New York: Routledge, 2002.
- Orzeł, Joanna, „From imagination to political reality? The Grand Duchy of Lithuania as a successor of Rome in the early modern historiography (15th–18th centuries)“ in: *Open Political Science*, 1(1), 2018.

- Orzeł, Joanna, „Sarmatism as Europe's Founding Myth“ in: *Polish Political Science*, vol. XXXIX, 2010.
- Orzeł, Joanna, *Historia – Tradycja – Mit. W pamięci kulturowej szlachty Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2016.
- Pelc, Janusz, Europa środkowo i wschodnia jako teren przenikania i wzajemnego oddziaływania różnych kultur. *Barok w Polsce i w Europie Środkowo-Wschodniej. Drogi przemian i osmozy kultur, Materiały konferencji naukowej „Barok w krajach Europy Środkowo i Wschodniej“ (Warszawa, 23–25 marca 1999 r.)*. Janusz Pelc, Krzysztof Mrowcewicz, Marek Prejs, eds. Warszawa: Instytut Literatury Polskiej, 2000.
- Petrauskas, Rimvydas, „Užmirštas karalius. Mindaugas LDK visuomenės savimonėje XIV a. pabaigoje – XVI a.“ in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 3, 2004.
- Petrauskas, Rimvydas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinys-Aidai, 2017.
- Pietkiewicz, Krzysztof, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka: studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*, Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V, 2014.
- Pociūtė, Dainora, „Vilniaus tėvas, Vytauto įpėdinis: jėzuitų edukacinė strategija Stepono Batoro laikais ir valdovo įvaizdis amžininkų literatūroje“ in: Claudio Mongini et al., *Nuo apaštalų iki kankinių. Jėzaus draugijos reprezentavimo modeliai nuo pat pradžių iki uždraudimo: kolektyvinė monografija*, Vilnius: Versus Aureus, 2016.
- Pociūtė, Dainora, *Maištininkų katedros: ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų evangelikų ryšiai*. Vilnius: Versus aureus, 2008.
- Pociūtė, Dainora, *Nematomos tikrovės šviesa. Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017.
- Polski słownik biograficzny*, T. XXIV Olszamowski Bolesław – Padlewski Zygmunt, Wrocław etc.: Polska akademia nauk, Instytut historii, 1979.

- Polski słownik biograficzny*, T. XXX Radwan – Reguła Tadeusz, Wrocław etc.: Polska akademia nauk, Instytut historii, 1987.
- Poppe, Patrick, *Translatio Europae? Kulturelle Transferdiskurse im Kontext des Falls von Konstantinopel*, daktaro disertacija, Sarlando universitetas, filosofija, Saarbrücken, 2019.
- Radzevičius, Algimantas, *Senosios lietuvių literatūros ir kultūros akiračiai. Probleminiai svarstymai*, Kaunas: Aesti, 1997.
- Raila, Eligijus, „Lietuvos atradimas, arba Palemono prolegomenai“ in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 4, 1995.
- Railaitė-Bardė, Agnė, *Origo et arma. Kilmė ir herbas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII amžiuje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020.
- Raudeliūnas, Vytautas, „Pirmojo (1529) Lietuvos statuto lotyniškieji nuorašai“ in: Vytautas Andriulis et al. (red.), *Teisės bruožai Lietuvoje, XV–XIX a.*, Vilnius: Mintis, 1980.
- Reynolds, Susan, „Medieval “‘Origines Gentium’ and the Community of the Realm“ in: *History*, 68(224), 1983.
- Reynolds, Susan, *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900–1300*, Oxford: Clarendon Press, 1997.
- Richter, Michael, „Concept and evolution of the tres linguae sacrae“ in: M. Richter et al. (red.), *Language of Religion – Language of the People*, Brill, 2019.
- Ročka, Marcelinas, „Apie Sarbievijaus poetiką“ in: *Senosios lietuvių literatūros baruose*, Jonas Zinkus (sud.), Vilnius: [Vilniaus V. Kapsuko universitetas], 1971.
- Ročka, Marcelinas, *Mykolas Lietuvis*, Sigita Narbutas (red.), Vilnius: Mokslas, 1988.
- Ročka, Marcelinas, „Apie XVI a. vidurio Vilniaus paskvilius“ in: Marcelinas Ročka, *Rinktiniai raštai*, sud. Mikas Vaicekuskas, red. Sigita Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
- Rowell, Stephen C., „Amžinos pretenzijos arba kaip skaityti elitinę literatūrą“ in: Alvydas Jokubaitis, Antanas Kulakauskas (red.), *Seminarai*, Vilnius: Atviros Lietuvos kolegija, Vyturys, 1998.

- Rowell, Stephen C., „Lietuva – krikščionybės pylimas? Vienos XV amžiaus ideologijos pasisavinimas“ in: Darius Staliūnas (red.), *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002.
- Rudenko, Oleksii, „‘Don’t Look Back in Anger’: The Classics, Early Modern Authors, and Making the Polish-Lithuanian Origin Accounts“ in: Giuseppe Cusa, Thomas Dorfner (red.), *Genealogisches Wissen in Mittelalter und Früher Neuzeit: Konstruktion – Darstellung – Rezeption*, Berlin, Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2023.
- Šalkauskis, Stasys, „Dviejų pasaulių takoskyroje. Sintetinis esė apie Lietuvos tautinės civilizacijos problemą“ in: Stasys Šalkauskis, *Rinktiniai raštai*, T. IV, Arūnas Sverdiolas (red.), Vilnius: Mintis, 1995.
- Schmidt-Gleim, Meike, „Europe and the Spectre of the Barbarian“ in: Claudia Wiesner, Meike Schmidt-Gleim (red.), *The Meanings of Europe*, London: Routledge, 2014.
- Šedvydis, Laurynas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdančiojo elito rengimas viešajam valstybės gyvenimui XVI a. – XVII a. viduryje*, daktaro disertacija (Istorija, 05 H), Vytauto Didžiojo universitetas, Klaipėdos universitetas, Kaunas, 2016.
- Siedina, Giovanna (sud.), *Latinitas in the Polish Crown and the Grand Duchy of Lithuania. Its Impact on the Development of Identities*, Firenze: Firenze University Press, 2014.
- Siedina, Giovanna (sud.), *Essays on the spread of humanistic and Renaissance literary civilization in the Slavic World*, Firenze: Firenze University Press, 2020.
- Skinner, Quentin, „Meaning and Understanding in the History of Ideas“ in: *History and Theory*, 8(1), 1969.
- Sliesoriūnas, Gintautas, *Lietuvos istorija, T. 6: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*. Vilnius: LII leidykla, 2015.
- Smith, Anthony D., *Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity*, Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Smith, Anthony D., *Ethno-symbolism and Nationalism. A cultural approach*, London, New York: Routledge, 2009.

- Smith, Anthony D., *Myths and Memories of the Nation*, Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Blackwell Publishing, 1988.
- Steiner, George, *The Idea of Europe*, Tilburg: Nexus Institute, 2004.
- Strayer, Joseph R. (red.), *Dictionary of the Middle Ages, Volume 12: Thaddeus Legend – Zwart Noc*, New York: Charles Scribner's Sons, 1989.
- Strémooukhoff, Dimitri, „Moscow the Third Rome: Sources of the Doctrine“ in: *Speculum*, 28(1), 1953.
- Suchocki, Jerzy, „Geneza litewskiej legendy etnogenetycznej. Aspekty polityczne i narodowe“ in: *Zapiski historyczne*, Nr. LII(1), 1987.
- Sverdiolas, Arūnas, *Steigtis ir sauga. Kultūros filosofijos etiudai*, Vilnius: Baltos lankos, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1996.
- Temčinas, Sergejus, „Bažnytinės knygos rusėnų kalba ir religiniai identitetai slaviškose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos žemėse XIV–XVIII a.: stačiatikių tradicija“ in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
- Tomczak, Robert T., „Podróż młodego magnata do szkół – książę Janusz Radziwiłł w cudzych krajach (1628–1633)“ in: Kazimierz Puchowski, Joanna Orzeł, eds., *Społeczne i kulturowe uwarunkowania edukacji Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Materiały z badań, część druga*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne, 2018.
- Topolska, Maria Barbara, *Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku*. Wrocław: Ossolineum, 1984.
- Topolska, Maria Barbara, *Społeczeństwo i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim od XV do XVIII wieku*, Poznań, Zielona Góra: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 2002.
- Ulčinaité, Eugenija, „Jėzuitiškoji tarnavimo dievui doktrina Alberto Vijūko-Kojalavičiaus raštuose“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 27, 2009.
- Ulčinaité, Eugenija, „Jonas Vislicietis, *Prūsų karas*: baltarusiškoji versija“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 22, 2006.
- Ulčinaité, Eugenija, „Łacina jako język elit, koncepcja i redakcja naukowa Jerzy Axer, Warszawa: Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną w

- Polsce i w Europie Środkowowschodniej, Uniwersytet Warszawski, Wydawnictwo DiG, 2004, 516 p., 800 egz., [Recenzija] in: *Knygų aidai*, Nr. 5, 2005.
- Ulčinaité, Eugenija, „Mokyklinis jėzuitų teatras – politinio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teatro dalis“ in: *Literatūra* 46(3), 2004.
- Ulčinaité, Eugenija, „Petro Skargos „Seimo pamokslai“ XVI a. LDK politinių traktatų kontekste“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 35–36, 2013.
- Ulčinaité, Eugenija, „Pranciškaus Gradausko „Žygis prieš Maskvą“ ir jo literatūrinis bei politinis kontekstas“ in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 47, 2019.
- Ulčinaité, Eugenija, „Sarbievijus Lietuvos kultūroje“ in: *Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje. Tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos poeto 400-ųjų gimimo metinių jubiliejui medžiaga. Vilnius, 1995, spalio 19–21*, Eugenija Ulčinaité (red.), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- Ulčinaité, Eugenija, *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra. Retorinės kultūros ir embleminio mąstymo modeliai, habilitacinis darbas (Literatūrologija 3H)*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 1997.
- Ulčinaité, Eugenija, Lotyniškoji literatūra. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*. Vytautas Ališauskas et al., eds., Vilnius: Aidai, 2001.
- Valantiejus, Algimantas, „Lyginamoji istorinė Zenono Norkaus sociologija: ankstyvosios Lietuvos imperijos neįgyvendintų galimybių analizė“ in: *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2(27), 2010.
- Vasiliauskas, Artūras, „Antika ir sarmatizmas“ in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vytautas Ališauskas et al. (red.), Vilnius: Aidai, 2001.
- Volungevičius, Vytautas, „Barbaricum“ in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 3, 2021.
- Waquet, Françoise, *Latin or the Empire of a Sign*, London, New York: Verso, 2001.
- Wolff, Józef, *Kniazowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa: Gebethner i Wolff, 1895.

- Young, Francis (red.), *Pagans in the Early Modern Baltic. Sixteenth-century Ethnographic Accounts of Baltic Paganism*, Leeds: ARC Humanities Press, 2022.
- Zachara-Wawrzyńczyk, Maria, „Geneza legendy o rzymskim pochodzeniu Litwinów“ in: *Zeszyty Historyczne Uniwersytetu Warszawskiego*, Nr. III, 1963.
- Дарашкевіч, Віктар Іванавіч, *Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы : первая половина XVI в.*, Минск : Наука и техника, 1979.
- Кавалёў, Сяргей, „Рыцарскі раман у беларускай літаратуры“ in: *Acta Albaruthenica*, nr. 5, 2005.
- Кавалёў, Сяргей, „Школьны тэатр і драматургія Беларусі позняга Рэнесансу“ in: *Працы кафедры гісторыі беларускае літаратуры Белдзяржуніверсітэта: Навуковы зборнік*, Мінск: ВТАА “Права і эканоміка”, 2004.
- Кавалёў, Сяргей, *Шматмоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнесансу: манаграфія*, Мінск: Кнігазбор, 2010.
- Некрашэвіч-Короткая, Жанна, „Латиноязычные поэты XVI–XVII веков–просветители Беларуси и новолатинская поэзия как феномен белорусской книжной культуры“ in *Роль просветителей в Беларуси и Турции : материалы Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 19 апр. 2011 г.*, Минск : РИВШ, 2011.
- Некрашэвіч-Короткая, Жанна, „Панегирик на взятие Полоцка (1580) Базыля Гиацинта и проблемы литературной специфики панегирика как жанра древней литературы“ in: *Studia linguistica*, t. 8, 2014.
- Некрашэвіч-Короткая, Жанна, „Фарміраванне гераічнага ідэала у лацінамоўным эпасе Вялікага княства Літоўскага XVI-першай паловы XVII стагоддзя“ in: Sergejus Temčinas (sud.), *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kalbos, kultūros ir rašties tradicijos, Bibliotheca Archivi Lithuanici, Nr. 7*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.
- Некрашэвіч-Короткая, Жанна, „Kultūrinis ir istorinis mecenatystės fenomeno įprasminimas LDK Renesanso epochos lotyniškai rašiusių poetų kūryboje“ in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 60, 2011.

SUMMARY

This dissertation examines the Latin cultural model of the Grand Duchy of Lithuania and its influence on the formation of the cultural and political identity of the Early Modern political community. In this thesis, *Latinitas* is understood more broadly than its dictionary definition—we aim to view the Latin language and Latin culture as a form of cultural code, a universal Western symbolic system enabling the articulation of the identity of individual nations. Identity is also perceived in two ways: as a negative definition, formed through the opposition to an external culture, and as a positive articulation of political and cultural sovereignty facilitated by the means that Latin language and culture provide. The main components of this cultural identity are the reception of written culture; the acceptance of Western Christendom; the emergence of an intellectual tradition; the articulation of political sovereignty within the *translatio imperii* paradigm; the development of *lieux de mémoire* and the memorization of space and time; the search for the sources of Lithuanian legal tradition; and the constitutional mythology that traces sovereignty *ab illo tempore*. In this thesis, these factors are understood not as the consolidation of dominant-class interests, but as sources of ethno-political thinking that connect the political community not only by social but also by symbolic and cultural ties. The formulation and expression of these ties rest primarily on the core of Latin culture.

The dissertation poses the following question: How did *Latinitas* shape the identity of Lithuania? It attempts to understand *Latinitas* both as a universal cultural paradigm of Western Europe and as a means of articulating a proto-ethnic narrative of identity in the Duchy, asking what the essential reference points were for the emerging early national identity of the Duchy's political nation. The aim of this work is to show how the Latin cultural model became instrumental in legitimizing and consolidating the autonomy of the political community, helped create its (proto)ethnic identity, and supported the emerging historical subjectivity and cultural superiority of this ethnē. This goal is pursued by analyzing published Latin sources from the Duchy, as well as contextual primary materials in Old Ruthenian and Polish, and other contemporaneous sources. Together, these form a systematic and integrated picture of Lithuania's cultural model and define its functioning, demonstrating how this model relates to the development and expression of the political community's identity, and revealing the interplay between universal and particular dimensions. This work does not aim to provide a history of the Latin language, its "biography," or a history of "Reading" or the "Book," nor does it focus on the social and institutional dimension of cultural history. Rather, it

concentrates on the symbolic interpretation of identity. It presents the Latin cultural model synchronically, describing cultural processes systematically instead of seeking to identify their microevolution chronologically.

This study focuses on the “long” 16th century, conventionally regarded in historiography as the century of greatest cultural dynamism in Lithuania. However, in some instances, it also draws on earlier sources. The “upper limit” of the work’s chronology is considered to be the third decade of the 17th century, even though the cultural epoch extends until about the mid-century. The sources examined fall within the period 1495–1640, but the primary focus is on the commonality of cultural processes; therefore, materials from earlier periods are occasionally used to enrich the context.

The sources are mainly based on the Latin occasional writings of the period (works produced by the Jesuit College and Academy dedicated to Steponas Batoras, Zigmantas Vasa, Valerijonas Protasevičius, as well as texts by authors such as Mykolas Barkauskis, Anzelmas Bokcijus, Kristupas Mikolajevičius, and others). These can be subdivided by genre into greetings (*gratulationes*), funeral poetry (*epicedia*, *threni*, *threnodiae*), speeches (*orationes*), epithalamia, panegyrics, etc. Heroic poetry, such as that by Jonas Radvanas, Mikalojaus Husovianas, Pranciškus Gradauskas, Laurynas Bojeris, Saliamonas Risinskis, and others, also constitutes a large body of sources for this thesis. The choice to focus on literary works and heroic poetry is not accidental: *Latinitas* functions as a cultural code of humanism (ancient imagery, poetic requirements, classical Latin) while simultaneously articulating the heroic honor code and commemorative commonplaces (*loci communes*) of the Duchy. The narrative is supplemented with material from chronicles and historiography (primarily by Strijkovskis and Guagnini) and prologues of literary works, where the most important places of memory are presented in their “purest” form due to social hierarchy requirements. The sources also include legal writings, ethnographic texts, pamphlets, and polemical disputes, all contributing to the contextual reading of *Latinitas* as a cultural code. This study does not aim to exhaust the content of all available sources, accurately convey the chronological development of events, or analyze the material according to genre, type, or bibliographical criteria. The main objective is to illustrate how symbols function in identity formation and to construct a synthetic snapshot of *Latinitas* in the 16th century, in which Latin culture forms the core of ethno-political identity.

This is an interdisciplinary study combining theories from political science, the history of ideas, literary studies, and cultural history, along with the methodological paradigms of these disciplines. The chosen sources are examined through the lens of historical ethnosymbolism—an approach to

nationalism that emerged as a response to modernist nationalist theories. Unlike modernists, who attribute the development of nationalism primarily to economic and social factors, ethnosymbolists focus on symbolic structures and their development: on communities' capacity to foster group self-identification based on a shared myth-symbol complex. Such narratives of a "common destiny" or "common mission" often consolidate communities more firmly than social factors alone. In other words, ethnosymbolists highlight the importance of collective imagery for community formation and the strengthening of their social bonds.

According to ethnosymbolists, ethnic identity is best defined by its myth-symbol complex of myths, memory, values, and symbols, and by the mythomoteur, the constitutive myth of ethnic politics. The mythomoteur can be communal-political, communal-religious, or dynastic. At the same time, ethnosymbolists distinguish different stages in the development of symbolically unified communities, focusing on the *ethnie*: a community in which at least the elite level fosters an ethnic consciousness and a sense of community in Early Modern times. It is distinguished by a common name, a common myth of origin, a common history, a shared culture, and identification with a particular territory, along with attempts to create mythologies of dynasty, a "golden age," decline, and resurrection. Ethnosymbolism's value is not so much theoretical as methodological: it does not seek to create a single model explaining the transformation of an ethnic community from a tribe to a nation but rather analyzes the cultural symbols and boundaries that either promote or inhibit this transformation. Historical ethnosymbolism offers terms for defining early modern phenomena; in this work, it is primarily the concept of the *ethnie*, an ethno-political community searching for its own identity, in which the dimension of cultural memory grows increasingly important, and the elements of forging cultural identity are most clearly identifiable.

The Latin cultural model has never been the subject of a separate monographic study, let alone considered in the context of the formation of an Early Modern *ethnie* in Lithuania. The aim here is to offer a synthetic view, integrating individual phenomena or aspects into a conceptual whole. By doing so, the study attempts to illuminate a new dimension of *Latinitas*, summarizing the narrative of the political nation's self-identity. Simultaneously, it proposes a new interpretation of the "barbarian world," a re-description of cultural time and space, a systematic look into the influence of the *translatio imperii*, *translatio studii*, and *translatio iuris* paradigms, and a pioneering interpretation of the theory of the "two swords." The thesis also analyzes meta-legal discourse and its potential in understanding the sources

of Lithuanian law. The noble status of the Latin language is assessed more broadly than a purely linguistic program of Latin as a mother tongue. All this allows a rethinking of the concept of ethnicity in the Early Modern period and reveals the Latin cultural model not only as the reception of the Western European cultural canon but also as a proactive articulation of an ethnic identity. This is one of the few studies combining the paradigms of the social sciences and the humanities, re-examining familiar sources using a new methodological approach. The study aims to show that the theoretical models of historical sociology and political science can also be applied to literary studies, and that Early Modern texts are a rich source for analyzing the history of political thought. Some key concepts are introduced to literary studies for the first time, and the chosen synchronic approach allows us to examine identity formation processes as *longue durée* phenomena.

The initial chapter examines the inversion of the concept of barbarity, considering the context in which the Duchy joined the Western European community of states and how it was perceived. Lithuania becomes part of the Western political and civilizational community during a period of transition, when “universalist” claims are challenged by local identities, most often manifested in Christian rulers’ attempts to find legal arguments justifying their independence from imperial and papal power. This determines the arguments on which Lithuania must base its historical subjectivity and political independence.

The study assumes that this transformation is best expressed through the category of the barbarian, which has defined the distinction between insiders and outsiders of Western civilization since antiquity. Western authors viewed the newly integrated state as a barbaric land. The main factors of barbarism included multilingualism and multiculturalism, geographical considerations (the size of the Principality and its positioning between the Western and Eastern worlds, Europe and Asia), and climatic factors like harsh cold and infertile land. Such a depiction is offered by Jacobus Pisonius, Alfonso Salmeron, and Pedro Ruiz, further highlighted by references to pre-Christian religious practices and anthropology (poor customs and despicable living conditions).

Over the long 16th century, we see efforts by Lithuania and its authors to transform this discourse and redefine their identity. The distinction between the civilized world and barbarism is employed to reflect on the relationship with the Other, above all with Moscow, the Tatars, and the Ottoman Empire. The works of Lithuania’s native authors (Gabrielius Vaina, Jurgis Kalas, Pranciškus Gradauskas, and others) reveal how, influenced by Latin humanist culture, a “Lituanocentric” outlook emerges in which Lithuania takes on the

central role rather than remaining at the periphery. The East becomes the barbarian land, and its main markers are not just geography or climate but also anthropological criteria—an inability to respect treaties, alien customs, and unwillingness or inability to engage in honest work. This discourse allows Lithuania to transform the category of barbarity and use it to its own advantage, applying it to political enemies. Often this involves questioning their humanity, emphasizing incomprehensible language and despotic governance structures, suggesting that the ancient notion of the barbarian retains its essential criteria into the Early Modern period and can be productively used for negative identity definition.

The concept of barbarity encapsulates the reception process of Western culture in Lithuania. As the newest addition to the Western international system, perceived as a harsh and barbaric land, it shifts the frontier of barbarism further eastward, first through imitation and then through proactive cultural creation. It internalizes this language to emphasize its distinction from Muscovites, Tatars, and Turks. The circulation of this concept in Early Modern Lithuanian literature sums up the westward-oriented integration effort.

The second part of the thesis, dealing with the spatiotemporality of *Latinitas*, discusses the spatial and temporal parameters expressed as a shared narrative of “common destiny” or “common mission,” which consolidate community and identity. In this section, myths—of migration, origin, heroic age, and so forth—are understood as a medium through which geographical and physical places are transformed into sites of memory, and time is endowed with a historical-cultural layer. The term *ethnoscape* best captures the effort to historicize nature or naturalize history by giving cultural-symbolic meaning to geographically significant places.

The work presents a spatial interpretation of the Roman origin myth and a symbolic understanding of the importance of Vilnius as a capital, as well as a political and cultural center. It also reflects on how the spatial dimension is used to highlight achievements of individuals (Kristupas Radvila Perkūnas, Mikalojus Radvila, Konstantinas Ostrogiškis, Jonas Karolis Chodkevičius, and others). Space links nobles to their places of origin but also expands to commemorate battles associated with particular sites. The cultural “appropriation” of space is one manifestation of Lithuanian *Latinitas*: by describing geographical spaces in a culturally charged manner, such spaces become layered with the symbolism of memory. This helps the ethnic community effectively appropriate territory, draw the boundaries of its homeland, attach symbolic meaning to events or monuments of the past, and, ultimately, establish a canonized description of the capital city. Redefined

space is thus historicized. It is no longer merely a physical place but also a symbol of common memory, articulating claims of sovereignty.

With the reception of writing, we witness the formation of “historical subjectivity,” an attempt to describe the past from one’s own perspective, thus creating a canonical interpretation of historical events and consolidating the political identity of the *ethnie*. Particularly significant was the mythology of the “Golden Age,” a narrative with ancient and biblical roots, whose reception in Lithuania was accelerated by the spread of Latin culture and effectively integrated into the definition of its identity. The era of peace, prosperity, and tranquility—*Pax Romana*—and the Emperor Augustus who secured it was such a strong *locus communis* that Jonas Vislicietis “anticipates” the name of Sigismund Augustus, and successive poets develop it into the separate genre of *Pax Jagellonica*.

The cultural articulation of time in Early Modern texts changes the parameters of identity: events that transcend the memory of several generations are preserved as places of memory, and heroic writing is perceived as an attempt to transmit them to future generations. Latin culture’s main achievement is not only to adapt cultural and historical time, but also to create it using the memories of the Lithuanian *ethnie*. Writing enables memories to survive across many generations, and cultural time is defined using the *locus* of the golden age, inherent to Latin language and culture. These efforts are complemented by formal time notation, which, on one hand, recognizes Latin formats and, on the other, memorializes a dynasty or an entire polity. Thus, time becomes a container that can be filled with ethno-political content, correlating with the cultural definition of space.

The third part of the thesis examines the positive efforts at constructing political and cultural identity, expressed by the paradigms of *translatio imperii*, *translatio studii*, and *translatio iuris*. Together, these justify the continuity of power and sovereignty, cultural autonomy, and an independent legal basis. This forms the core of Early Modern Lithuania’s political identity and shapes it within the broader Western cultural tradition.

After joining the European family of polities, the Principality sought to base its sovereignty on the *translatio imperii* framework. In this work, it is understood not as a continuation of an imperial form of government, but as a quest for the origins of sovereignty. The narrative extends from the axial time of Emperor Augustus and the advent of Christ, grounding Lithuania’s emergence in the imperial tradition, with Prince Palemon, a kin of Emperor Nero, acting as the founder of a new state.

The narrative of “axial time”—the reign of Augustus and the birth of the Savior—found in the Annals of Lithuania provides the foundation for the

imperial tradition from which Nero's kinsman, Palemon, emerges. The use of naming conventions also links the ruling elite with antiquity: King Sigismund Augustus is equated with a Roman Emperor, and according to Strijkowski, the Christian names of Dukes Jogaila and Vytautas—Wladyslaw and Alexander—reflect their devotion and fitness for war, a moral imperative echoed in the commemorative tradition of these rulers. Rome's imperial symbolism is also expressed in the status of the Catholic Church: on one hand, we find a unique interpretation of the "two swords" doctrine, based on the separation of secular and ecclesiastical power; on the other, papal Rome is seen as a factor limiting the sovereignty of Early Modern states, a common perspective in Protestant writings.

This multifaceted concept of *translatio imperii* helps Lithuania find its place among other Early Modern polities and share in the imperial heritage, even without a direct link to antiquity, by discovering its own constitutional myth. Within this paradigm, the political and religious centrality of Rome is debated, as is the balance between secular and ecclesiastical powers, themes that reappear in legendary foundational narratives supporting the institutional and political framework of the Early Modern state.

The presence of Roman symbolic legacy in sovereignty debates shows that *Latinitas* reinforces the emerging ethno-political identity and helps root it in the Western tradition. This is also supported by alternative readings of heroic or commemorative poetry, in which literary comparisons of nobles to ancient heroes or historical figures can be interpreted as forming a moral community of heroes, a continuation of ethos in the Early Modern era. In his "Poetics," Sarbievijus is concerned with these notions, emphasizing that besides formal expressions, such descriptions carry an imperative, moral dimension. This enables us to read such works as forging an ethnic tradition: analogies and references to ancient figures or heroes inform political doctrine, expectations, and a moral code for the nobleman. Alongside these obligations, we find two additional important political motifs of the Early Modern period. First, the republican nature of Lithuanian governance is emphasized, distinguishing the polity from tyrannical regimes like Moscow or the Ottoman Empire. Second, symbolic significance is attributed to dynasty and monarchy overall. Authors define a consistent commemorative tradition of Jogaila and Vytautas based on the piety of the former and the military prowess of the latter, and extend this tradition to other Jagiellonian monarchs and their successors.

The transformation of the *translatio imperii* paradigm into poetic language shows how contemporary intellectuals adapted the humanist canon and the Latin cultural code to strengthen Lithuania's identity, acting within the Western intellectual tradition. This is encapsulated in the paradigm of

translatio studii, which lays the foundation for cultural autonomy necessary for political self-sufficiency. Lithuanian authors place themselves in the literary canon as heirs of Homer, Virgil, Cicero, and others. This intellectual lineage complements the earlier mentioned moral community of heroes and reveals additional dimensions of *translatio studii*—linguistic, religious, and institutional. For this thesis, the linguistic dimension, primarily associated with Latin, is the most important in studying Early Modern Lithuanian identity.

Latin brought together the Western cultural milieu, and revived by the Renaissance humanists, it became a factor that allowed continuous *translatio*, incorporating new cultures and texts. These include symbolic expressions of Lithuanian ethno-political autonomy—places of memory, a historical narrative, and a constitutional myth. Cultural processes were catalyzed by the founding of the Jesuit College and Academy in Vilnius in the 16th century: in their lectures, university students took up the traditions of Cicero, Caesar, and other Roman and Greek authors and transformed them in their own works, articulating symbolic arguments for Lithuanian political sovereignty.

Translatio studii provided a communicative medium for forming and disseminating the memory narrative: in the Middle Ages, the Roman tradition and those of other ancient states were appropriated by France, Britain, and the German lands; in the Early Modern period, Lithuania could culturally do the same. Early Modern writing shows how the new cultural milieu could transform individual identity as well. Education, literacy, and the study of ancient authors became marks of nobility, and the nobleman's library became an "asset class," an alternative to gambling and drinking. Gradually, the image of the *Litteratus miles* (the learned warrior) emerged in literature, complementing the heroic dimension with demands for erudition and scholarship. This nobleman, valuing intellectual activity and recognizing cultural factors in perpetuating family memory, became a patron and protector of intellectuals and poets. This, in turn, accelerated cultural processes, as educated nobles sought ideological arguments for independence, reflected in the increasingly abundant commemorative writings of Lithuania.

Alongside the heroic understanding of *translatio studii*, literature also reflects on pragmatic aspects of learning and knowledge. Antonio Possevino notes that poor Ruthenians studying at the Vilnius Academy first learn subjects useful in private matters, while wealthier students devote themselves to nobler, divine subjects. This dimension also indicates a cultural shift: reading and writing shape the quality of private life and improve it. Scholarship is inseparable from statehood, contributing to the prosperity of the republic and reinforcing its resilience and strength. It serves to fulfill a political agenda

formulated from Lithuania's perspective; thus, *translatio studii* is not only a cultural process but also helps define the symbolic language of sovereignty (both cultural and political).

Latinitas also influenced the development of Lithuania's legal system. It not only contributed ideas drawn from Roman law to legal codification but also provided a basis for rationalizing an autonomous legal system rooted in customs, language, the symbolic status of the sovereign ruler, and the mythology of national origin. Law thus became a manifestation of political autonomy by which the ruling elite consolidated their political and state identity. This was not a passive reception but an active interpretation, adaptation, and supplementation of legal discourse in the context of strengthening claims to independence.

When referring to *Latinitas'* role in legal development, we do not speak solely of Roman law's relics. This also includes the search for independent legal sources—a kind of “nationalization” of the legal system. Latin, as a channel of communication that helps internalize a certain cultural code, embraces the existing social structure and its established norms, which can later be codified following the newly adopted cultural paradigms. The codex or statute thus manifests political autonomy, consolidating the polity's identity. This, again, is not done uncritically but through interpretation, adaptation, and supplementation.

Such attempts are evident in Albertas Goštautas' memorial to Queen Bona Sforza, which can be considered a manifesto of political independence. Goštautas derives the claim to sovereignty from the figure of a local native ruler, calls the nobles “patricians,” and uses allusions to Lithuanian origins in antiquity. Pedro Ruiz, an ardent proponent of Roman law, offers an alternative view by emphasizing the motif of transmissibility: the Romans borrowed legal norms from the Greeks, and the entire Western world then borrowed them from Rome. Both Goštautas' and Ruiz's models refer to antiquity. In Goštautas' case, it is specifically Lithuanian Antiquity, linking political tradition to Ancient Rome and its patricians. In the second case, it is a broader, non-“national” antiquity, guided by reception and cultural rather than political arguments. A third dimension of legal autonomy appears in the thought of Augustinas Rotundas, who seeks the sources of Lithuanian law in Latin-language privileges granted by rulers. Rotundas focuses on language: for him, Latin prefigures social order since its grammatical precision prevents misinterpretations and brings people closer to truth, both in everyday life and legal matters. On the other hand, as Leon Sapiega's preface to the Third Statute of Lithuania shows, the elitism of *Latinitas* poses a problem. If publicity is

essential for fair and just law, then a legal codex in Ruthenian is far more accessible to the Duchy's political nation.

Goštautas' "isolationist" position does not reject antiquity and *translatio*; he does not see any break. For him, the source of Lithuanian law is the political tradition associated with Palemon and his companions and the centuries-long order they established. Ruiz's views law as an open, polemical field where communicative reception is inevitable. Rotundas also refers to Lithuanian Antiquity, but the main strategy of his argumentation is not merely political tradition but linguistic order, a polemic against the widespread use of the Ruthenian language. He sees Latin privileges as the Duchy's political constitution presupposing its sovereignty. Finally, Sapiiega highlights the law's accessibility as essential for fairness and justice; thus, Ruthenian is chosen for its comprehensibility, making the law more effective. These three different positions show how the search for legal sources parallels broader issues of political and cultural autonomy.

Latin and its cultural model are qualitatively different from local spoken cultures and can be described as a mark of nobility or dignity, enriching local customs and elevating them to the level of European cultural heritage. This is an essential factor in describing Latinitas as a force of sovereignty: the Duchy's self-sufficiency is amplified and made comparable to that of other European countries. The dignity (*dignitas*) of the Latin language provides a basis for ethno-political self-legitimation, while its structural characteristics (grammar and long cultural heritage) serve as arguments for social order, highlighting the contrast between barbarism and civilized order. For example, the Lithuanian language was sometimes viewed as a modified form of Latin, retaining the nobility conferred by Latin. Language also implies a moral imperative: according to Mykolas Lietuvis, it is futile to learn moral behavior from Ruthenian writings, and thus Latin schools are necessary for educating the state's youth in virtue.

The power of Latin to dignify language and culture is also evident in numerous instances of *interpretatio romana* and *interpretatio christiana*, which compare barbaric customs and relics of oral Lithuanian culture to the Greek or Roman pantheon, a commonplace in Western culture. Such descriptions "elevate" the status of the Baltic pantheon because Baltic gods are equated with ancient ones, which, according to the established humanist canon, are viewed through the lens of mythical theology—as a kind of poetic or symbolic code.

The hegemonic nature of the Latin cultural model is illustrated by the experiences of Ruthenian tribes, which eloquently show how they became converts under Western cultural influence over several generations,

internalizing the symbols of Latin culture. This is evidenced by the cases of the Pronski and Liacki families, which here serve as examples of a much broader cultural process. Their receptivity to Western European cultural symbols shows that by the end of the 16th century, Lithuania had already developed a solid, consolidated, and local model of Latin culture capable of articulating its identity and memory.

The study suggests that Latin culture forms the core of the symbolic articulation of Lithuania's sovereignty. The state's orientation westward, determined by its Catholic baptism, is realized by adopting the essential categories of identity. The concept of the barbarian, once applied to pagan Lithuania, is inverted and used negatively against Moscow and the Islamic world. Lithuania is integrated into the narrative of *translatio imperii*, becoming part of the Roman Empire's political heritage and thus fulfilling its sovereignty ambitions in the geopolitical space. *Translatio studiorum* shows how Lithuanian authors came to see themselves as successors and continuators of a long tradition and, using the Latin language and culture of humanism, began to articulate an independent tradition of memory in writing. The search for independent sources of law also references Latin culture—both through Roman law's reception and through narratives of a “natural” Latin language and a mythology of origin.

Secondly, *Latinitas* cultivates the fundamental parameters of social and physical reality. Under the influence of Latin culture, Lithuania's cultural narrative eventually gains legitimating power. The physical space of the country becomes a space of cultural memory, reshaping interpretations of battles and territorial ambitions. Physical time is replaced by cultural time, with a dimension of historicity—not only do constitutional myths of politics function within it; together with the articulation of space, history helps construct an independent ideological narrative against the ambitions of Moscow, Sweden, or Turkey. The texts have an ethical layer, a kind of heroic and institutional genealogy that matches the Duchy's institutions and political figures to those of ancient Rome or a heroic pantheon. This shows that the requirements of ancient poetics and rhetorical figures are not merely imitative but serve to canonize descriptions of important persons, institutions, and places of memory within the Latin cultural paradigm.

The nobility and tradition of the Latin language and Latin culture are used to consolidate the ethno-political elements of identity. Latin's status as a sacred language not only legitimizes and strengthens the status of Lithuanian language but also acts as a broader integrative factor for the political community. In the context of humanist ethnography, the Latin pantheon of Baltic gods is strengthened, and the hegemonic status of Latin culture leads to

closer integration of the Ruthenian ethnos. At the same time, it strengthens the self-narrative of Lithuanian identity, whose Latin core functions as the basis for emerging Early Modern nationality.

Finally, in the *Latinitas* model, proto-ethnic (ethno-political) identity is expressed. The core of Latin culture enables Lithuania's political community to create and develop its own myth-symbol complex: dynastic memory, foundational myths, historical self-awareness, religious identity. In the paradigm of historical ethnosymbolism, this indicates a shift from a tribal community towards an ethnē, which does not rely solely on social hierarchy but also employs ideological-symbolic arguments to strengthen its identity. In Lithuania, this shift is evidenced by the emergence of Early Modern Lithuanian ethnography and linguistics—elements expressing a more universal and socially integrative understanding of identity.

This study demonstrates that an interdisciplinary approach in literary and cultural studies is viable. The theoretical and methodological paradigm of historical ethnosymbolism enables innovative readings and interpretations of historical sources. At the same time, it allows us to revisit known sources not yet analyzed as manifestos of political thought and cultural identity. Among these are Latin occasional writings, heroic poetry, epic genres, documents of political thought, and polemical genres. This study addresses prefaces, dedications, sermons, and poetry not only for their literary *loci communes*, tropes, and rhetorical figures but also to assess the content—the community's attempt to use the cultural environment created by Latin language and culture to establish symbolic definitions of its own identity.

Understanding ethnic identity not only as an ethnographic or linguistic issue (as the modern concept of nationhood would require) but as a complex of collective memory symbols, we can view Latin language and culture as significant factors in articulating and disseminating such an identity in Early Modern Lithuania. Latin culture not only determined a civilizational direction but, with the rise of written culture, provided the necessary tools—vocabulary, literary genres, discourse—to create Lithuania's own myth-symbol complex. The historical subjectivity of Lithuania and its political and cultural sovereignty are thus rooted in Latin writing and, more broadly, in Latin culture.

CURRICULUM VITAE

Skirmantas Knieža
skirmantas.kni@gmail.com

Education

2019–2023 PhD studies:

Doctoral studies at the Faculty of Philology (VU).

2017–2019 Master studies:

MA in History Faculty of History (VU), Cum Laude.

2013–2017 Bachelor studies:

BA in Political Science at the Institute of International Relations and Political Science (VU).

Work

2024 – present: Business Analyst at Oxylabs, UAB.

2022– 2024: Strategist at Synthesis Consulting Group, UAB.

2021–2022: Business Analyst at Synthesis Consulting Group, UAB.

Research Trips and Conferences

The Purger or The Reconciler: The Mission of the Nobleman in Sixteenth-century Jesuit Literature of the Grand Duchy of Lithuania, International Conference „Thirteenth Annual REFORC Conference on Early Modern Christianity“, Fondazione per le scienze religiose Giovanni XXIII, May 14–16, 2024, Palermo.

2023 January–February: Research trip to Jagellonian University (Kraków, Poland).

Idealaus valdovo paieškos: Gottfriedo W. Leibnizo argumentai dėl Lenkijos-Lietuvos karaliaus rinkimų, conference „XXI Jurgio Lebedžio skaitymai“, Institute of Lithuanian Literature and Folklore“, November 25–26, 2021.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

1. „Tarp tropų ir pragmatikos. „Pasikalbėjimo lenko su lietuviu“ retorinis aspektas“ in: *Literatūra*, 61(3), 2019, p. 86–97.
2. „Sąva ir svėtima. Latinitas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose“ in: *Literatūra*, 62(3), 2020, p. 93–110.
3. „Etnosimbolizmas kaip ankstyvųjų Naujųjų laikų raštijos tyrimo metodologija: teoriniai svarstymai apie XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politijos tapatumą“ in: *Literatūra*, 65(3), 2023, p. 35–49.

PADEKA

Atlikus visą sunkiąją darbo dalį, padėkos rašymas vis viena yra svariausia ir sunkiausia darbo dalis. Sakoma, kad kiekvieną kūrinį lemia 10 proc. talento ir 90 proc. darbo – po šios kelionės atrodo, kad talento dedamoji yra niekinė, bet darbo rezultatas lygia dalimi tenka disertantui ir jį supantiems bei įgalinantiems žmonėms. Todėl jaučiu pareigą pirmiausia padėkoti darbo vadovui dr. Vytautui Ališauskui už pasiūlytą temą, intelektualinį iššūkį ir palaikymą viso proceso metu, taip pat Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto klasikų katedrai, sudariusiai visas sąlygas užtikrintai parengti šį darbą. Ačiū Karoliui Čižauskui už diskusijas nuo pat pirmos klasės suolo, kuriose turbūt ir brendo intelektualinės mano galimybės imtis tokio tyrimo. O labiausiai dėkoju savo šeimai – Gustinai, iš kurios pavogiau daugiausiai bendro laiko, Daivai, Eglei, Ritai ir šios dienos jau, deja, nesulaukusiam Jonui. Jo atminimui skiriu šį darbą.

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
bookshop.vu.lt, journals.vu.lt
Tiražas 15 egz.